

Принц і Злидар (Твен Марк)

[Конвертовано сайтом javalibre.com.ua]

ЧЕМНИМ І ЛАСКАВИМ ДІТКАМ -
СЮЗІ Й КЛАРІ КЛЕМЕНС -
ІЗ ЛЮБОВ'Ю ПРИСВЯЧУЄ
ЦЮ КНИЖКУ ЇХНІЙ БАТЬКО

Від автора

Я перекажу вам цю повість точнісінько так, як оповідав мені один чоловік, що чув її від свого батька, а батько знав її від свого батька, а той від свого і так далі. Триста років, а то й більше, батьки розповідали цю історію своїм дітям, і так вона збереглася до наших днів. Може, це історична правда, а може, тільки легенда, переказ. Може, все це справді було, а може, й ні, але воно могло бути. Хто знає, можливо, в ті далекі часи в правдивість цієї історії вірили мудрі, вчені люди, а можливо, лише простий темний народ вірив у неї й любив її.

До милості такої

Присилувати не можна...

Благословення в ній

Подвійне, бо благословля вона

Тих, хто дає її і хто приймає.

Це сила найсильніших! Прикраша

Вона монархів більше, ніж корона!

Шекспір, "Венеціанський купець"

Розділ I. НАРОДЖЕННЯ ПРИНЦА І ЗЛИДАРЯ

Одного осіннього дня, в другій чверті шістнадцятого сторіччя, в стародавньому місті Лондоні в убогій сім'ї Кенті народився хлопчик, якого ніхто не хотів. Того ж самого дня народився хлопчик і в королівській сім'ї Тюдорів, яка дуже хотіла його. Вся Англія хотіла його народження. Англія так довго жадала його, так чекала, так благала Бога послати його, що коли він урешті з'явився на світ, то народ нестямився з радощів. Майже незнайомі люди кидались одне одному в обійми, цілувалися й плакали. Народ покидав усяку роботу, і всі святкували; вельможне панство, й простолюди, і багаті, і бідняки, - всі співали, танцювали й пили донесхочу. Гуляли кілька днів від світу до світу. Вдень у Лондоні було на що подивитися: на всіх балконах та дахах маяли яскраві прапори, вулицями йшли пишні процесії. Було на що подивитись і вночі: на кожному розі палали святкові вогнища, а круг них веселились цілі ватаги гультьяїв. По всій Англії тільки й мови було, що про новонародженого хлопчика, Едуарда Тюдора, принца Уельського. А він лежав собі, повитий у шовк і атлас, байдужий до всього, не відаючи, якої метушні наробив він своєю появою на світ, не знаючи, що його глядять, про нього піклуються вельможні лорди й леді. Але ніде ніхто й словом не обмовився про другого хлопчика, Тома Кенті, загорнутого в нужденне лахміття, - хіба що його вбогі батько та мати, яким його поява принесла тільки нові турботи.

Розділ II. ТОМОВЕ ДИТИНСТВО

Перестрибнімо через кілька років.

Лондон існував уже п'ятнадцять сторіч і, як на ті часи, був великим містом. У ньому налічувалось сто тисяч жителів, а дехто вважає, що вдвічі більше. Вулиці були вузькі, криві й брудні, особливо там, де жив Том Кенті, поблизу Лондонського мосту. Будинки були дерев'яні, другий поверх виступав над першим, а третій виставляв свої лікті далеко над другим. Що вище здіймались будинки, то ширші вони були вгорі. Це були кістяки з міцних тесаних колод - стояків, лежаків та укосин; проміжки між ними закладали стійким матеріалом, а потім тинькували. Колоди фарбовано в червоний, синій або чорний колір - як кому більше до смаку, - і це надавало будинкам дуже мальовничого вигляду. Вікна були маленькі, зашклені багатьма дрібними ромбовидними шибками й розчинялися на завісах надвір, як двері.

Томів батько жив у будинку за Тельбуховим провулком; той смердючий закуток звався Смітний двір. Це був невеличкий старий, хисткий будинок, напханий нещасною біднотою. Родина Кенті займала одну кімнатку на третьому поверсі. Батько з матір'ю мали в кутку щось ніби ліжко, але Том, його бабуся й обидві сестри Бет і Нен не знали таких обмежень і могли спати, де їм забагнеться: до їхніх послуг була геть уся підлога. Там валялись якісь залишки ковдр і кілька оберемків старої брудної соломи, та хіба ж таке можна назвати постелями? На день усе це згрібалось в одну купу, а на ніч кожне вибирало звідти що краще трапиться напихвати

Бет і Нен - близнятам - минув уже п'ятнадцятий рік. Це були добрі дівчатка, але неохайні, одягнені в якесь дрантя, темні й неписьменні. Така сама була й мати. Але батько й баба були викапані чорти. Вони напивалися коли тільки могли й лупцювали одне одного або й будь-кого, хто випадком навернеться їм під руки. Вони сипали прокльонами й лаялись поганими словами, п'яні й тверезі. Джон Кенті був злодій, а мати його - жебрачка. Вони й дітей привчили просити милостиню, але зробити з них злодіїв не змогли. У тому будинку жив серед огидного наброду, хоча й не належачи до нього, старий священик, вигнаний королем із служби з жалюгідною пенсією. Часто, потай від батька-матері, він забирав дітей до себе і наставляв їх на добру путь. Отець Ендрю навчив Тома читати й писати та трохи латини. Він би радий був навчати й дівчаток, але ті боялись, що подруги сміятимуться з такої недоречної чесноти.

Таким же осиним гніздом, як будинок Кенті, був і весь Смітний двір. Щодня звечора й майже до самого ранку там, як правило, пиячили, сварилися й билися. Провалені голови були там такі ж звичайні, як і голодні шлунки. Проте маленький Том не почувався нещасним. Жив він дуже сутужно, але просто не розумів цього. Адже всім дітям у Смітному дворі велося однаково, і Том вважав, що так воно й має бути. Том знав, що, коли ввечері повернеться додому з порожніми руками, батько лаятиме й битиме його, а після батька страшна баба каратиме його ще раз і куди жорстокіше. А пізно вночі до нього крадькома підійде голодна мати й тихенько тицьне йому скоринку хліба, яку, сама не ївши, приховала для свого сина, дарма що чоловік часто ловив її на тому і їй добряче перепадало за це.

Ні, Томові жилося не так уже й погано, а надто влітку. Милостині він збирав лише стільки, скільки було треба, щоб урятуватися від батькових кулаків, бо

закони проти жебраків були тоді суворі, а покари тяжкі. Тож багато часу він просиджував у доброго отця Ендрю, слухаючи чудесні казки й легенди про фей та велетнів, про карликів і добрих духів, про зачаровані замки, про пишних королів та принців. У голові в нього знай снувалися всі ці дива, і не одну ніч, лежачи в п'ятні на гидкій брудній соломі, стомлений, голодний і побитий, Том давав волю фантазії й швидко забував і горе, і біль, уявляючи собі розкішне життя пещеного принца в королівському палаці. І вдень і вночі його переслідувало одне бажання - побачити навч справдешнього принца. Він якось висловив це бажання своїм товаришам із Смітного двору, але ті так зло насміялися з нього, що Том більше не наважувався ділитися з ким-небудь своїми мріями.

Том часто читав старі священникові книжки, а коли чого не розумів, то просив старого пояснити; часом той доповнював їх своїми розповідями. Прочитані книжки та мрії дедалі дужче впливали на уяву хлопця. Люди в його мріях були такі прекрасні, аж йому робилось гірко за своє лахміття й бруд, хотілося бути охайним і краще вбраним. Том, як і раніше, залюбки бавився в грязюці, але тепер він хлюпався в Темзі не тільки задля розваги, йому вже подобалось і те, що вода змиває з нього бруд.

Том завжди мав на що подивитися біля травневого стовпа в Чіпсайді та на ярмарках. Час від часу йому, як і іншим лондонцям, щастило побачити військовий парад, коли якого-небудь знаменитого нещасливця везли по суходолу або в човні до Тауера. А якось раз улітку йому випало побачити, як спалили на вогнищі у Смітфілді бідолашну Анну Еск'ю та ще трьох чоловіків; він чув, як якийсь колишній єпископ читав їм довженну проповідь, що зовсім не зацікавила Тома. Взагалі Томове життя було досить-таки різноманітне й цікаве.

Помалу-малу книжки та мрії про життя принців так сильно вплинули на нього, що зрештою він, сам не помічаючи того, почав удавати з себе принца. Його поведження й мова зробились на диво церемонні та вишукані - на превелику втіху та сміх його товаришам. Але день у день Том здобував усе більшу повагу в них, і врешті вони почали дивитися на нього з побожним подивом, як на вищу істоту. Він-бо стільки знав! Умів розповідати й робити такі надзвичайні речі! І взагалі, був такий розумний та вчений! Про кожне слово Тома, про кожний його вчинок діти розповідали батькам, і незабаром ті теж заговорили про Тома Кенті як про дуже здібного й незвичайного хлопця. Дорослі стали у скрутних випадках просити в Тома поради, і він не раз дивував їх дотепною й мудрою відповіддю. Він зробився героєм в очах усіх, хто знав хлопця, - крім його родини, де в ньому не бачили нічого надзвичайного.

Невдовзі Том потай завів собі справжній королівський двір! Сам він був принц, а його найближчі друзі - охоронці, камергери, шталмейстери, статс-дами, флігель-ад'ютанти і члени королівської родини. Щодня вдаваного принца зустрічали за врочистим церемоніалом, який Том вичитав із книжок; щодня державні справи вигаданого королівства обговорювались на королівській раді; щодня його уявна високість видавав укази своїй уявній армії, флотові й намісникам.

А потім він ішов у лахмітті просити милостиню, а повернувшись додому, з'їдав скоринку хліба, діставав звичайну порцію лайки й стусанів і, згорнувшись на оберемку брудної соломи, відновлював свою уявну велич у химерних снах.

Але бажання побачити бодай раз справжнього, живого принца зростало в ньому щодень, щотиждень, поки врешті поглинуло всі інші прагнення і стало його єдиною заповітною мрією.

Одного січневого дня Том понуро блукав по вулицях, жебраючи, як звичайно. Босий, голодний, вештався він уже кілька годин недалеко від Мінсінг-Лейн та Літл-Іст-Чіп, жадібно дивлячись крізь вікна харчівень на здоровенні пироги з свининою та інші виставлені там убивчі винаходи кулінарії. Йому вони видавались райськими ласощами, приготованими для ангелів; щоправда, він гадав так тільки з запаху, бо йому ще зроду не траплялося їх покуштувати. Сівав дрібний холодний дощ. День був похмурий і сумний. Надвечір Том прийшов додому такий мокрий, стомлений і голодний, що навіть батько й баба були трохи зворушені нещасним виглядом хлопця і наче пожаліли його, звісно, на свій манір; сяк-так нашвидкуруч побили й послали спати. Від голоду, болю та грубої лайки, що лунала по всьому домі, він довго не міг заснути. Але нарешті думки його полинули в далекі казкові країни, і він, задрімавши, опинився в товаристві принців у золоті, обсіпаних самоцвітами. Ці принци мешкали в просторих палацах, оточені запобігливими слугами, що низько схилялися перед ними й на перший знак летіли виконувати їхні накази. Потім, як завжди, йому снилося, що й сам він принц.

Цілу ніч купався він у сяйві королівської величі. Він бачив себе серед знатних дам і кавалерів у промінні яскравого світла, вдихав тонкий аромат парфумів, упивався солодкою музикою, відповідаючи то усмішкою, то легким величним поклоном на шанобливі привітання блискучої юрби придворних, що розступалася перед ним.

А коли він пробудився вранці й роззирнувся довкола, то злидні, серед яких він жив, здалися йому, як щоразу після такого сну, в тисячу разів гидкішими. Гірка туга стисла йому серце, і він залився слізьми.

Розділ III. ЗУСТРІЧ ТОМА З ПРИНЦОМ

Том прокинувся голодний і, не ївши, подався з дому, але всі його думки крутилися навколо примарної пишноти нічних видінь. Він тинявся по місту, не відаючи, куди йде і що діється круг нього. Люди штовхали його і часом лаяли, але замріяний хлопець пускав усе те повз вуха. Нарешті він опинився біля брами Темпл-Бар. Ніколи ще не заходив він так далеко в цей бік. Він став, хвильку подумав, а потім знову поринув у мрії і вийшов за місто. Стренд у ті часи вже був не путівцем, а вважав себе вулицею, тільки трохи чудною на вигляд. Адже по один бік майже всуціль стояв ряд будинків, а по другий - лиш де-не-де височіли палаци вельмож з розкішними садами, що тяглись аж до річки. Тепер на місці тих садів тісняться на цілі милі похмурі кам'яні й цегляні будівлі.

Том дістався до селища Черінг і сів перепочити під гарним хрестом, якого поставив там у давні часи один овдовілий король, що оплакував дочасну смерть дружини. Потім він знову неквапно поплентав прегарною безлюдною дорогою повз пишній палац кардинала до ще пишнішого й величнішого палацу - Вестмінстерського. Вражений і щасливий, дивився Том на величезну муровану будівлю з широко розкинутими крилами, на грізні бастіони та вежі, на масивну кам'яну браму з позолоченими ґратами й рядом велетенських гранітних левів,

на всі інші знаки й символи королівської влади. Невже, нарешті, настав час, коли здійсниться його заповітна мрія? Адже це, безперечно, королівський палац. Хіба не може статися так, що небеса поставляться прихильно до Тома і він побачить принца - справжнього принца з плоті й крові?

Пообіч позолоченої брами стояли дві живі статуї - стрункі, непорушні й неприступні вартові, закуті з голови до п'ят у блискучі сталеві панцери. На шанобливій відстані товпилася ціла юрба селян і городян, дожидаючи нагоди вгледіти бодай краєчком ока когось із королівської родини. То одною, то другою величною брамою палацової огорожі проїжджали туди або назад розкішні екіпажі з пишно вбраними придворними й не менш розкішними слугами на приступках.

Бідний маленький Том у жалюгідному лахмітті наблизився до огорожі й повільно та боязко рушив повз вартових. Серце в нього шалено калатало, але в душі зажевірла надія. Бо нараз, глянувши крізь позолочені ґрати, він побачив таке, що мало не скрикнув з радості. За огорожею стояв гарненький хлопчик, засмаглий від ігор та гімнастичних вправ на свіжому повітрі, вбраний у шовк та атлас, оздоблені самоцвітами. Збоку висіли маленька шпага й кинджал, обсіпані діамантами; на ногах були зграбні чобітки з червоними підборами, на голові - гарненька малинова шапочка, з якої звисали прикріплені великим іскристим самоцвітом страусові пір'їни. Поблизу стояло кілька ошатно вбраних панів - безперечно, його слуги. О, це був принц, справжній, живий принц - тут не могло бути й тіні сумніву! Нарешті молитву хлопчика-злидаря почуто!

З подиву й радості широко розплющивши очі, Том часто, схвильовано задихав. У ту хвилину все на світі відступило перед одним-єдиним бажанням: близенько підійти до принца і досхочу на нього надивитися. Не тямлячи, що робить, він жадібно припав обличчям до ґрат. Ту ж мить один із солдатів брутально схопив його й відкинув у юрбу сільських роззяв та лондонських гультьяїв.

- Знай своє місце, старченя! - крикнув він.

Юрба глузливо зареготала, але враз до брами підбіг юний принц. Обличчя його палало, очі виблискували гнівом.

- Як смієш ти кривдити цього бідного пахолка? - вигукнув він. - Як смієш ти поводитися так хай і з найнижчим підданцем мого батька-короля? Відчини браму і впусти його!

Бачили б ви, як поскидав шапки й схилився перед ним отой мінливий натовп! Чули б ви, як радісно юрба загорлала: "Хай живе принц Уельський!"

Солдати віддали честь алебардами, відчинили браму й знову віддали честь, коли повз них, метляючи лахміттям, пройшов принц Злиднів і привітався за руку з принцом Безмежного Достатку. - Ти, здається, голодний і стомлений, - мовив Едуард Тюдор. - Тебе скривджено. Ходи зі мною.

З шестеро придворних слуг кинулись були до Тома - не знаю для чого: мабуть, хотіли не пустити його. Але принц владним рухом руки спинив їх, і вони вмить закам'яніли на місці, наче статуї. Едуард завів Тома до багато прибраної кімнати в палаці, яку називав своїм кабінетом. За його наказом подали такі чудові страви, яких Том зроду не бачив, а знав про них тільки з книжок. Делікатно й

люб'язно, як і личить принцу, Едуард відіслав слуг, щоб ті не бентежили злиденного гостя своїми презирливими поглядами, а сам підсів до Тома і, поки той їв, став розпитувати його.

- Як тебе звуть, пахолку? - спитав він.

- З ласки вашої, сер, - Том Кенті.

- Дивне ім'я. А де ти живеш?

- З ласки вашої, сер, - у місті. У Смітному дворі, за Тельбуховим провулком.

- Смітний двір! Теж дивна назва. А в тебе є батько й мати?

- І батько є, сер, і мати. Та ще бабуся - я люблю її так, що аж нікуди, прости мене Господи, якщо це гріх! - і близнючки-сестри, Нен і Бет.

- Як я зрозумів, твоя бабуся не дуже ласкава з тобою?

- Вона ні з ким не ласкава, зосмілюся сказати вашій милості. У неї люте серце, і вона день у день чинить тільки зло.

- Вона кривдить тебе?

- Не завжди. Коли спить або лежить п'яна, тоді не займає. А як у голові у неї проясниться, то ого як лупцює.

Очі маленького принца блиснули гнівом.

- Як! Вона б'є тебе? - вигукнув він.

- О так, б'є, зосмілюся сказати вашій милості, сер.

- Б'є! Такого маленького й кволого! Слухай: перше ніж настане ніч, вона аж загуде до Тауера. Король, мій батько...

- Ви забуваєте, сер, що вона простого звання. Адже ж Тауер тільки для вельмож.

- Твоя правда. Я й не подумав про це. Ну, та дарма, знайду на неї кару. А батько добрий до тебе?

- Не добріший за бабу, сер.

- Батьки, мабуть, усі однакові. У мого теж не ангельська вдача. Рука в нього важка, але мене він не займає. Зате на лайку він, сказати правду, не скупий. А як поводить з тобою твоя мати?

1 Кенті (canty) - жвавий, веселий (англ.)

- Вона добра, сер, і ніколи не завдає мені ні прикрощів, ні болю. Нен і Бет теж хороші.

- А скільки їм років?

- З ласки вашої, п'ятнадцять, сер.

- Леді Елізабет, моїй сестрі, чотирнадцять років, а кузині, леді Джейн Грей, стільки, як і мені. Вони ласкаві й добрі. А от друга моя сестра, леді Мері, та завжди похмура... Слухай, твої сестри забороняють своїм служницям усміхатися, щоб ті не вводили в гріх свою душу?

- Мої сестри, сер? Ви гадаєте, що в них є служниці? Юний принц якусь хвилину поважно дивився на маленького

злидаря, а відтак сказав:

- А чом би й ні? Хто ж допомагає їм роздягатися ввечері? Хто вбирає їх уранці?

- Ніхто, сер. Ви хочете, щоб вони скидали на ніч свою одіж і спали зовсім роздягнені, як звірі?

- Зовсім роздягнені? То хіба на них тільки по одній одежині?

- Ой ваша милість, та навіщо ж їм більше? Адже в них не по двоє тіл.

- Яка дивна й химерна думка. Вибач за сміх, я не думав глузувати з тебе. У твоїх добрих сестер, Нен і Бет, буде вдосталь і убрань, і служниць. І то скоро - мій скарбник подбає про це. Ні, не дякуй мені, це дрібниці. А ти добре говориш: легко й гарно. Ти десь учився?

- Не знаю, як вам і сказати, сер. Один добрий священик, отець Ендрю, трохи навчав мене по своїх книжках.

- А латину знаєш?

- Трошки, сер.

- Учи латину, хлопче, воно нелегко тільки наприпочатку. Грецька куди важча. Але, здається, ні латина, ні грецька, ані інші мови неважкі для леді Елізабет і моєї кузини. Послухав би ти, як ці юні дами розмовляють чужими мовами! Але розкажи мені що-небудь про твій Смітний двір. Тобі там весело живеться?

- Сказати правду, весело, з ласки вашої, сер. Тільки, звісно, коли я не голодний. У нас там показують Панча й Джуді, та ще мавпочок - то такі кумедні звірята! А як вони барвисто вбрані! Крім того, бувають іще вистави, де грають актори: вони кричать і б'ються, а потім убивають один одного і падають мертві. Ото цікаво подивитися! І коштує якийсь там фартинг, тільки роздобути того фартинга часом не так-то й легко, зосмілюся сказати вашій милості.

- Розкажуй далі. - Інколи ми, хлопці зі Смітного двору, б'ємося на палицях, як ото ремісничі підмайстри. Принцові зблиснули очі.

- Бігме, це б і мені сподобалось, - зауважив він. - Ну, а ще що?

- Потім ми бігаємо наввипередки, сер, хто кого пережене.

- І це мені до душі. Розкажуй далі.

- Улітку, сер, ми бродимо й плаваємо в ровах та в річці, жартома натоплюємо один одного в воду, бризкаємося, пірнаємо, перекидаємось, кричимо...

- Я віддав би королівство свого батька, щоб хоч раз отак повеселитися. Ну, розкажи ще що-небудь.

- Ми співаємо й танцюємо навколо травневого стовпа в Чіпсайді, граємось у піску, засипаючи один одного. А то ще ліпимо пиріжки з грязюки... Ох, яка гарна та грязюка! Немає нічого приємнішого на світі! Ми просто качаємось у грязюці, даруйте на слові, сер.

- Ні слова більше, прошу тебе. Таж це чиста розкіш! Якби я тільки міг убраться в такий одяг, як оце на тобі, пройтися босоніж, досхочу покачатися в грязюці, бодай раз, але щоб ніхто мені не забороняв і не вичитував! Я задля цього, здається, відмовився б і від корони.

- А якби мені хоч раз випало щастя надіти таке вбрання, як на вас, ваша милість... один-єдиний раз...

- Тобі хочеться цього? Хай буде так. Скидай своє дрантя, пахолку, і надягай мій пишний одяг. Хоч і недовге буде наше щастя, та все ж не менш радісне. Ми так побавимося, поки можна, і знову переодягнемось, перше ніж нас хтось потурбує.

Через кілька хвилин принц Уельський натяг на себе Томове рам'я, а маленький принц із царства Злиднів - пишні королівські шати. Обидва стали поруч перед великим дзеркалом, і - о диво! - їм здалося, що вони не мінялися оджею. Хлопці вражено поглянули один на одного, потім у дзеркало й знов один на одного. Нарешті збентежений принц промовив:

- Ну, що ти на це скажеш?

- Ах, ваша милість, дозвольте мені не відповідати. Такі, як я, не сміють говорити про це.

- Тоді я сам скажу. У тебе волосся, очі, голос, поведження, постать, зріст і обличчя такі самі, як і в мене. Якби ми зовсім роздяглися, ніхто б не зміг пізнати, хто з нас злидар, а хто принц Уельський. Тепер, коли я надів на себе твій одяг, я ще більше розумію, що почував ти, коли негідний вартовий... Стривай, то не синець у тебе на руці?

- Так, ваша милість, але це дрібниця. Адже ви знаєте, що бідний вартовий...

- Мовчи! Він учинив ганебно й жорстоко! - крикнув маленький принц, тупнувши босою ногою. - Якби король... Сій-но, не руш з місця, поки я вернуся! Такий мій наказ!

Він умить схопив зі столу якусь маленьку річ державної ваги, сховав її і, вибігши з кабінету, стрімголов помчав палацовим парком. Лахміття маяло на вітрі, обличчя палало, очі виблискували. Добігши до брами, він схопився за ґрати й крикнув:

- Відчини! Відчини браму!

Солдат, який так брутально обійшовся з Томом, відразу послухався. Але тільки-но принц, задихаючись від царственого гніву, вибіг за браму, солдат одважив йому такого ляпаса, що хлопець покотився на дорогу.

- Ось тобі, жебрачий виродку, за те, що через тебе мені дісталось від його високості! - крикнув вартовий.

Юрба зареготала. Принц підвівся з землі й обурено кинувся на вартового.

- Я принц Уельський, моя особа священна, - вигукнув він. - За те, що ти насмілився підняти на мене руку, тебе повісять.

Солдат віддав йому честь алебардою:

- Вітаю вас, ваша королівська високість! - глузливо вигукнув він і злісно додав: - Геть звідси, скажений паскудо!

Юрба з гиканням і свистом оточила маленького принца і погнала його дорогою, глузливо гукаючи:

- Дорогу його королівській високості! Дорогу принцові Уельському!

Розділ IV. ЛИХІ ПРИГОДИ ПРИНЦА ПОЧИНАЮТЬСЯ

Кілька годин невгамовні переслідувачі гналися за принцом, але нарешті дали йому спокій. Поки він лютував і з царственою величчю загрожував юрбі та віддавав накази, він здавався їй кумедним і смішним. Та коли бідолаха вибився із сил і змовк, мучителям його зразу стало нудно, і вони подалися шукати собі іншої розваги. Принц роззирнувся навколо, але не впізнав місцевості. Знав тільки, що він у Лондоні, і пішов навмання. Незабаром будинки порідшали; перехожих ставало чимраз менше. Принц обмив свої закривавлені ноги в струмку, що протікав там, де тепер пролягає Фаррінгдон-стріт, відпочив кілька хвилин і рушив далі. Так він дістався до великого пустирища з кількома безладно розкиданими будинками та величезною церквою. Він упізнав цю церкву. Вона була в риштованні, а навколо метушилися робітники: там кипіла робота. Принц відразу повеселішав: він відчув, що його мукам настав кінець. "Це ж старовинна церква Сірих ченців, - сказав він собі подумки. - Король, мій батько, забрав її у них, перетворив на притулок для покинутих і бідних дітей, давши їй нову назву - Христів притулок. Тутешні вихованці, звісно, радо зроблять послугу синові того, хто був такий щедрий і великодушний до них, тим паче, що цей син зараз так само бідний і безпорадний, як ті, що знайшли собі тут притулок або знайдуть у майбутньому".

Незабаром він опинився серед гурту хлопчаків, які бігали, стрибали, гралась у м'яча, в довгої лози - одно слово, бавилися, хто як міг, і всі страшенно галасували. Усі вони були однаково одягнені, так, як тоді ходили слуги й підмайстри 1. У кожного на маківці сиділа плеската чорна шапочка, з блюдечко завбільшки, яка не захищала голови, будши занадто маленька, і ніяк її не прикрашала. З-під шапочки на лоб спадало волосся, рівненько підстрижене кружальцем, без проділя; на шиї - комір, як у духовних осіб; синій, шитий по талії камзол аж до колін; пишні рукави й широкий червоний пояс; яскраво-жовті панчохи з підв'язками вище колін і черевики з великими металевими пряжками. Це був досить недоладний костюм.

Діти кинули гратись і обступили принца.

- Славні хлопчики, скажіть вашому наставникові, - промовив він з природженою гідністю, - що Едуард, принц Уельський, бажає говорити з ним.

Хлопці зняли страшенний галас, а котрийсь із них грубо вигукнув:

- То це ти, нещасне старченя, посланець його високості?

Принц спалахнув із гніву й мимохіть схопився за пояс, але шпаги там не було. Хлопці зареготали, а хтось крикнув:

- Бачили? Він справді забрав собі в голову, що в нього є шпага, як у принца!

Див. примітку 1 у кінці книжки. (Прим, автора).

Ця кпина викликала новий вибух сміху. Едуард гордо випростався й сказав:

- Атож, я принц, і вам, годованцям мого щедрого батька-короля, негоже так поводитися зі мною!

Це вкрай розвеселило хлопців, і вони знов зареготали. Той, що перший заговорив з принцом, гукнув своїм товаришам:

- Агей, ви, свині, раби, нахлібники батька його високості! Ви що - забули правила пристойності? Мерщій уклякайте й кланяйтесь його королівській особі й величному лахміттю!

З криком і сміхом хлопці попадали навколішки і почали глузливо віддавати шану своїй жертві.

Принц копнув найближчого ногою й гнівно вигукнув:

- Ось тобі поки що завдаток, а завтра вранці я звелю тебе повісити!

Ну, це вже не жарт. Тут зовсім не до сміху. Вмить урвався регіт, і хлопців охопила лють.

- Хапайте його! - кричали вони. - У ставок його, у ставок! Де собаки? Левчук, кусі його! Сюди, Зубач!

І сталося таке, чого ніколи не бачила Англія: плебеї підняли руку на священну особу наступника престолу й стали цькувати на нього собак, які мало не розірвали його.

Надворі вже смеркало, коли принц опинився в густо заселеній частині міста. Тіло його було все в синцях, руки закривавлені, лахміття в грязюці. Він плентав навмання, розгублюючись чимраз дужче, й урешті так стомився й ослаб, що ледве волік ноги. Він перестав уже питати перехожих, бо у відповідь вони тільки лаяли його. Він бурмотів про себе: "Це місце зветься Смітний двір. Якщо мені стане сил не впасти й добути туди, - я врятований. Томові рідні відведуть мене до палацу, скажуть, що я не з їхньої родини, а справжній принц, і я знов стану самим собою". Час від часу він вертав думкою до того, як жорстоко повелися з ним хлопці з Христового притулку, й казав собі: "Коли я стану королем, то вони діставатимуть від мене не тільки хліб та пристановище, але й учитимуться по книжках, бо з ситого шлунка мало пуття, коли голодні серце й розум. Я добре затямлю собі це, щоб наука, яку я дістав сьогодні, не пропала марно і мій народ не страждав від неуцтва, бо знання пом'якшує серце, виховує милосердя й жалість" '.

1 Див. примітку 2 у кінці книжки. (Прим, автора).

Позасвічувались вікна й ліхтарі. Знявся вітер, пішов дощ, і настала мокра, холодна ніч. Бездомний принц, безпритульний наступник англійського трону, йшов усе далі й далі, заглиблюючись у лабіринт брудних вулиць, де тіснились, кишачи людом, вулики злиднів і убогства.

Раптом якийсь п'яний здоровило брутально схопив його за комір і сказав:

- Ти знов десь протинявся до пізньої ночі, а додому не приніс, мабуть, і фартинга! Якщо так, то я тобі зараз усі твої сухі ребра переламаю, не я буду Джон Кенті!

Принц випручався з його рук і, гидливо потираючи осквернене його дотиком плече, скрикнув:

- То ти його батько? Слава добрим небесам! Відведи ж мене до мого рідного дому, а його забери звідти.

- Його батько? Я не знаю, що за "його" батько, зате знаю, що твій батько - я, і ти скоро сам...

- О, не жартуй, не хитруй і не барись! Я стомився, я поранений, я не маю сили терпіти далі. Відведи мене до мого батька, короля, і він винагородить тебе таким багатством, яке тобі й не снилося в найхимернішому сні. Повір мені, повір! Я не брешу, я кажу щирю правду! Подай мені руку, врятуй мене! Я справді принц Уельський!

П'яниця вражено подивився на хлопця, похитав головою й промимрив:

- Він таки зовсім з глузду з'їхав, наче щойно з божевільні.

Потім знов ухопив принца за комір, хрипко зареготав і, вилаявшись, мовив:

- З'їхав ти з глузду чи ні, а ми з бабунею потрощимо тобі кості, не я буду.

І він потяг за собою розлюченого принца, що пручався й виривався в нього з рук, і зник із ним в одному з найближчих подвір'їв під сміх і веселі крики огидного вуличного наброду.

Розділ V. ТОМ - ВЕЛЬМОЖА

Лишившись на самоті в принцовому кабінеті, Том Кенті щедро скористався з такої щасливої нагоди. То так, то сяк повертався він перед великим дзеркалом, милуючись своїм розкішним убранням; потім відійшов, наслідуючи величну поставу принца й знай поглядаючи в дзеркало, - яке це справляє враження. Далі витяг із піхов чудову шпагу, вклонившись, поцілував лезо й притулив до грудей, як це п'ять або шість тижнів тому у нього на очах зробив один благородний лицар, віддаючи честь комендантові Тауера, коли передавав тому для ув'язнення знатних лордів Норфолька й Саррі. Том погрався всипаним самоцвітами кинджалом, що висів у нього біля боку, оглянув дороге, вишукане оздоблення кімнати, посидів у кожному шкіряному м'якому кріслі і подумав, як би він дер носа, коли б ватага зі Смітного двору могла хоч краєчком ока побачити його в усій оцій пишноті. І тут-таки спитав себе: чи повірять хлопці його оповіданню про чудесні пригоди, коли він повернеться додому, чи тільки похитають головою і скажуть, що через буйну свою уяву він таки зсунувся з глузду.

Через півгодини йому раптом спало на думку, що принц щось довго не вертається. І він зразу відчув себе самотнім. Він почав жадібно прислухатись і перестав бавитися гарненькими речами, що були навколо нього. Йому стало неспокійно, потім він стривожився й, урешті, злякався не на жарт. Ось зараз хто-небудь увійде, заскочить його в убранні принца, а самого принца немає, щоб пояснити, як це сталося. Вони можуть відразу повісити його, а потім уже розбиратимуться, як він сюди потрапив. Він чув, що вельможні пани вирішують справи швидко, коли йдеться про такі дрібниці. І йому робилось дедалі страшніше. Тремтячи з хвилювання, він тихенько відхилив двері до передпокою,

вирішивши втекти й розшукати принца, щоб той захистив його й випустив звідси. Шестеро блискучих слуг і двоє знатних, барвисто вбраних, як метелики, пажів миттю посхоплювалися на ноги й низько йому вклонилися. Том відсахнувся й причинив двері.

"Вони сміються з мене, - подумав він. - Зараз підуть і все розкажуть. І чого я потрапив сюди на свою погибель?"

Він почав ходити по кімнаті, охоплений невимовним жахом, дослухаючись, здригаючись від найменшого шереху. Нараз двері відчинилися, і вбраний у шовки паж доповів:

- Леді Джейн Грей.

Двері зачинилися, і до Тома підстрибом підбігла гарненька, багато вбрана дівчина. Але вона враз спинилась і стурбовано запитала:

- Що тебе непокоїть, мілорде?

Томові перехопило дух, але він якось спромігся прожебоніти:

- Ой, змилуйся наді мною. Я не мілорд, я тільки бідний Том Кенті з Лондона, із Смітного двору. Будь така ласкава, відведи мене до принца, щоб він, за своїм милосердям, віддав моє лахміття й випустив мене звідси цілим і живим. Зглянься, врятуй мене!

Том упав навколішки, простягаючи до неї руки і благаючи не тільки словами, але й очима. Дівчина ніби скам'яніла від жаху, тоді скрикнула:

- О мілорде, ти на колінах? Передо мною!

І вибігла з кімнати. А Том у розпачі повалився на підлогу, шепочучи:

- Ні допомоги, ні надії! Зараз прийдуть і заберуть мене. Поки він отак лежав, завмираючи з жаху, страшна вість поширилась по палацу. Ті переказували пошепки, бо в палацах завжди шепочуться, і вона переходила від слуги до служниці, від лорда до леді, усіма довгими коридорами, з поверху на поверх, із зали в залу: "Принц збожеволів! Принц збожеволів!" Незабаром у кожній вітальні, у кожній мармуровій залі позбиралися гурточки пишних дам і кавалерів та невеличкі купки таких самих блискучих, але не таких знатних осіб. Усі вони стурбовано перешіптувалися, і кожне обличчя виказувало скорботу. І раптом з'явився пишно вбраний королівський камергер і неквапно обійшов усі гурточки, урочисто проголошуючи:

- Ім'ям короля! Під загрозою смертної кари забороняється слухати цю неправдиму, безглузду чутку, обговорювати її і виносити за межі палацу. Ім'ям короля!

І перешепти вмить урвалися, неначе всі відразу помітили.

Згодом по коридорах прогуло: "Принц! Дивіться, принц іде!"

Бідолашний Том поволі йшов повз купки придворних, що низько схилялися перед ним, і силкувався відповідати на їхні поклони. Він боязко роззирався круг себе, і в очах його світилася розгубленість та безпорадність. З обох боків його підтримувало двоє знатних лордів, а ззаду йшли королівські лікарі та кілька слуг.

Аж ось Том опинився в розкішному покої і почув, як за ним зачинили двері. Люди, що привели його сюди, стали навколо нього. Перед ним, зовсім близько, лежав здоровезний, дуже гладкий чоловік із широким одутлим обличчям і суворим поглядом. Велика голова його вже зовсім посивіла, та й баки, що облямовували обличчя, теж були сиві. Вбрання на ньому було багате, але старе й подекуди трохи виношене. Одна нога, опухла й забинтована, лежала на подушці. В покої панувало мовчання. Всі, крім цього чоловіка, поштиво схилили голови. Цей похмурий хворий чоловік і був грізний Генріх Восьмий. Він заговорив, і очі в нього стали ласкаві:

- Що це ти вигадав, мілорде Едуарде, мій принце? Чого це ти здумав так жорстоко жартувати зі свого батька, доброго короля, що любить тебе й жаліє?

Нещасний Том, напружуючи запаморочений розум, прислухався до слів старого, але, почувши слова "доброго короля", враз пополотнів і, як підстрелений, упав на коліна. Благально простягаючи руки, він скрикнув:

- Ви - король? Ну, тоді я пропав!

Ці слова неначе приголомшили короля. Погляд його якусь хвилю безтямно блукав по обличчях придворних, тоді з подивом спинився на хлопчиків, що лежав у нього в ногах. Він з сумом промовив:

- О лихо! Я думав, що чутки перебільшені. Але боюся, що помилявся.

Потім тяжко зітхнув і лагідно додав:

- Підійди до свого батька, сину мій. Ти, мабуть, занедужав.

Томові допомогли підвестися, і він покійно, тремтячи від страху, наблизився до державця Англії. Король узяв у долоні перелякане дитяче личко і якусь хвилину з любов'ю вдивлявся в нього, немов шукаючи там благодатних знаків повернення розуму, потім пригорнув до грудей кучеряву голівку й ніжно погладив її.

- Невже ти не пізнаєш свого батька, сину мій? Не розбивай мого старого серця, скажи, що ти знаєш мене. Ти знаєш, хто я, правда ж?

- Так, ви наш могутній король, нехай вас Бог береже!

- Так, так. Ну, от і добре. Та заспокойся ж, не тремти. Тут ніхто тебе не скривдить: усі ми любимо тебе. Ну от, тобі вже краще. Лихий твій сон минув, правда ж? І ти вже знаєш, хто ти. Тепер ти більше вже не називатимеш себе чужим ім'ям?

- Благаю вас, найясніший повелителю, повірте мені! - скрикнув Том. - Я кажу щиру правду. Я наймізерніший із ваших підданців, я народився злидарем, і тільки злочасний випадок привів мене сюди. Я ні в чім не винен. Я ще такий юний, я не хочу вмирати. Одне ваше слово врятує мене. Скажіть це слово.

- Умирати? Не говори так, мій любий принце. Хай заспокоїться твоя засмучена душа. Ти не вмреш!

Том упав навколішки з радісним криком: - Дякую вам, милостивий королю! Хай дні ваші будуть довгі й ясні на благо країни!

Потім він підхопився на рівні і, повернувшись до лордів, що привели його до короля, захоплено вигукнув:

- Ви чули? Я не вмру. Сам король сказав це!

Усі шанобливо схилюлися перед ним, але ніхто не ворухнувся, ніхто не мовив і слова.

Том зняковів і, помовчавши з хвилину, несміливо спитав короля:

- Мені вже можна йти?

- Йти? Звичайно, можна. Але чом би тобі не побути ще трохи зі мною? Куди ти хочеш йти?

Том опустил очі й сумирно відповів:

- Мабуть, я не так зрозумів вас. Я думав, що вже вільний, і хотів повернутись в убогу хатину, де народився. Я там виріс у злиднях, але то моя рідна домівка, там моя мати й сестри, а до цієї пишноти й розкошів я не звик. Благаю, відпустіть мене!

Король мовчав у глибокій задумі. На обличчя йому хмарою лягла гірка скорбота. Раптом він заговорив, і в голосі його забриніла тінь надії:

- Може, розум його помутився тільки на одній цій думці, а в іншому здоровий і ясний. Дай-то боже! Ми зараз це перевіримо.

Він щось спитав у Тома латиною, і хлопець так-сяк відповів йому тією ж мовою. Король просвітлів. Лорди й лікарі теж виявили задоволення. Король сказав:

- Звичайно, з його знаннями й здібностями він мусив би дати куди кращу відповідь, проте й така показує, що розум його лише потьмарений, а не вражений. Що ви скажете, сер?

Лікар, до якого звернувся король, низько вклонився й відповів:

- Я тієї ж думки, що й ваша величність.

Король дуже зрадів, що його здогад підтвердила така високовчена особа, і сказав уже трохи веселіше:

- Ну, слухайте! Спробуємо ще одне.

Він про щось спитав Тома по-французькому. Том хвильку мовчав, зняковілий під пильними поглядами всіх присутніх, потім промовив соромливо:

- Даруйте, ваша величність, цієї мови я не знаю. Король безсило впав на подушки. Придворні кинулись

йому на допомогу, але він зупинив їх і сказав:

- Нічого, мені просто стало трохи млосно. Зведіть мене. Отак, досить. Іди сюди, сину мій. Поклади на груди батькові свою бідну потьмарену голівку й заспокойся. Ти скоро видужаєш. Ця лиха недуга скоро минеться. Не бійся, ти знов будеш здоровий.

Потім він обернувся до присутніх. Лагідність зникла з його очей, і в них блиснули грізні вогники.

- Слухайте, ви, всі! Мій син збожеволів, але це минеться. Це трапилось тому, що він перевтомив себе наукою і занадто мало гуляв. Геть книжки та вчителів! Розважайте його іграми на свіжому повітрі та всякими здоровими забавами, щоб він якнайскоріше видужав. - Випроставшись, король палко говорив далі: - Так, він божевільний, але це мій син, наступник англійського престолу. Чи сповна розуму, чи ні, а він буде королем. Слухайте і оголовіть усім: кожен, хто хоч слово вимовить про недугу мого сина, піде на шибеницю як ворог ладу й спокою в державі!.. Дайте води... пече вогнем... горе підточує останні мої сили... заберіть келих... підтримайте мене. Так, добре. Він божевільний? Ну, що ж! Хай божеволіє він тисячу разів, а все ж він принц Уельський, і я, король, стверджую його права. Завтра ж таки прилюдно, за стародавнім звичаєм, ми піднесемо його до королівської гідності. Негайно віддайте наказ, лорде Гертфорде.

Один з вельмож став на коліна перед королем і мовив:

- Вашій королівській величності відомо, що спадковий великий маршал Англії у Тауері. Не годиться ж в'язневі...

- Мовчи! Не ображай мій слух ненависним ім'ям. Невже цей чоловік житиме довіку? Хіба щось може стати на заваді моїй волі? Хіба в державі не знайдеться не заплямованого зрадою маршала, який би міг покласти на принца Уельського ознаки його звання? Попередь парламент, щоб до сходу сонця Норфолькові був ухвалений смертний присуд. За непослух вони гірко поплатяться!

Лорд Гертфорд сказав:

- Воля короля - закон.

І, підвівшись, став на своє місце.

Помалу гнів на обличчі старого короля згас, і він промовив:

- Поцілуй мене, мій сину. Отак... Чого це ти боїшся свого батька? Хіба я не люблю тебе?

- Ви ласкавий до мене, недостойного, мій найясніший повелителю, - відповів Том. - Але... але... мене гнітить думка про того, хто мусить умерти...

1 Див. примітку 3 у кінці книжки. (Прим, автора).

- Пізнаю тебе, сину мій, пізнаю. Бачу, що серце в тебе лишилось незаймане, дарма що розум уражений. Ти завжди був великодушний. Але цей герцог заважає нам віддати тобі належну шану. На його місце я призначу іншого, який не заплямує зрадою свого високого звання. Заспокойся, мій принце, не завдавай клопоту своїй бідній голівці.

- Але це ж я прискорюю його смерть. Може б, він іще довго жив, якби не я.

- Не думай про нього, мій сину, він цього не гідний. Поцілуй мене ще раз і йди погуляй та розважся. Неміч моя замучила мене. Стомився я й хочу відпочити. Йди з дядьком Гертфордом і знов приходь, коли мені полегшає.

З важким серцем вийшов Том з королівського покою, бо останні слова старого розвіяли його надію на визволення. І знов почув він тихий шепіт: "Принц! Принц іде!"

Коли він проходив між блискучими рядами застиглих у шанобливому поклоні царедворців, його все більше огортала туга. Він знав, що потрапив у полон і назавжди може лишитися у цій золотій клітці нещасним, самотнім принцом, якщо милосердний Бог не зглянеться на нього і не поверне йому волі.

І хоч би куди він глянув, скрізь йому ввижалася відтята голова герцога Норфолькського з очима, повними німого докору.

Які чудові були його недавні мрії і як жахливо вони збулися!

Розділ VI. ТОМ СКОРЯЄТЬСЯ ВОЛІ КОРОЛЯ

Тома привели до парадної зали і запросили сісти. Йому страшенно незручно було сидіти при літніх, та ще знатних людях. Він попросив їх теж сісти, але вони тільки кланялися йому й мурмотіли слова подяки. Том почав був умовляти їх, але його "дядько", граф Гертфорд, шепнув йому на вухо:

- Будь ласка, мілорде, не просіть їх, вони не мають права сидіти при вас.

Доповіли про прихід лорда Сент-Джона. Він увійшов і, вклонившись Томові, промовив:

- Я прийшов з дорученням короля в одній таємній справі. Прошу вашу високість відіслати всіх присутніх, крім мілорда графа Гертфорда.

Побачивши, що Том не знає, як це зробити, лорд Гертфорд шепнув йому, що треба лише подати знак рукою, а як він не хоче говорити, то й не треба. Коли почет вийшов, лорд Сент-Джон сказав:

- Його величність наказує, щоб задля державних інтересів його високість принц по змозі приховував від людей свою хворобу, аж поки вона зовсім минеться. Його високість не повинен заперечувати, що він справжній принц і наступник англійського престолу. Він мусить зберігати свою королівську гідність і без ніякого протесту - чи то в словах, чи в знаках - приймати від придворних шану, яка належить йому за правом і звичаєм. Він не повинен говорити про своє нібито низьке походження й злиденне життя, бо це хворобливий витвір перевтомленої уяви. Він повинен докладати всіх зусиль, щоб поновити в пам'яті знайомі обличчя, а не впізнавши когось, лишатися спокійним і нічим не виявляти своєї забутливості. Коли ж під час церемоніалів його високість не знатиме, що треба робити й говорити, то, не виказуючи своєї розгубленості перед цікавими, він повинен порадитися з лордом Гертфордом або з вашим покірним слугою. Його величність доручає нам виконувати цей обов'язок і завжди бути наготові аж до скасування наказу. Така воля його величності. Його величність ласкаво вітає вашу королівську високість і молить Господа Бога, щоб він якнайскоріше послав вам зцілення й охороняв вас віднині й довіку.

Лорд Сент-Джон уклонився й відійшов убік. Том сумирно відповів:

- Така воля короля, і ніхто не сміє її нехтувати. Веління короля буде виконано.

Лорд Гертфорд промовив:

- Зважаючи на те, що його величність не дозволив обтяжувати вас книжками та наукою, може б, ви, ваша високість, розважилися трохи якою-небудь легкою забавою, щоб не втомитися перед бенкетом та не зашкодити своєму здоров'ю.

На Томовому обличчі відбилосся щире здивування. Він почервонів, відчувши на собі сумний погляд лорда Сент-Джона. Той сказав:

- Пам'ять ще зраджує вас, та не турбуйтеся, бо все це минеться разом з вашою недугою. Мілорд Гертфорд каже про бенкет у місті. Два місяці тому його величність обіцяли, що ваша високість теж візьме участь у цім святі. Тепер пригадуєте? - Соромно признатися, але я справді-таки забув про це, - затинаючись, промовив Том і знов зашарівся.

В ту хвилину доповіли, що прийшли леді Елізабет та леді Джейн Грей. Обидва лорди значуще презирнулися, і лорд Гертфорд швидко рушив до дверей. Коли дівчата проходили повз нього, він тихенько сказав їм:

- Прошу, міледі, удавайте, ніби не помічаєте в ньому нічого чудного, і не виказуйте здивування, коли його зрадить пам'ять. Ви, на жаль, побачите, що це з ним трапляється раз у раз.

Тим часом лорд Сент-Джон шепнув на вухо Томові:

- Будьте ласкаві, сер, пам'ятайте веління його величності. Пригадуйте все, що можете, або принаймні удавайте, що нічого не забули. Не показуйте їм, як ви змінилися, бо ж ви знаєте, як ніжно люблять вас ваші сестри і як їм буде боляче. Може, ваша високість zvolить, щоб я й ваш дядько лишилися при вас?

Том кивнув головою і щось промимрив на знак згоди. Він уже засвоював науку і в простоті душевній вирішив якнайпильніше виконувати веління короля.

Але, незважаючи на всі перестороги, Том у розмові частенько потрапляв у скрутне становище. Він не раз занепадав духом і ладен був визнати себе нездатним для такої трудної ролі. Та його рятувала тактовність принцеси Елізабет і невсипуща пильність обох лордів, які в скрутну хвилину ніби випадково підказували йому потрібне слово. Одного разу маленька леді Джейн украй збентежила його таким запитанням:

- Ви сьогодні вже віддавали шану її величності королеві, мілорде?

Том спершу розгубився і в розпачі мало не бовкнув щось навмання, але йому на допомогу наспів лорд Сент-Джон і зі спритністю придворного, звиклого давати раду всяким делікатним справам, відповів за нього:

- Авжеж, міледі, і її величність королева потішила принца, сказавши, що його величності королю стало краще. Правда ж, ваша високість?

Том щось промимрив на знак згоди, але відчув, що заходить на слизьке. Трохи згодом згадано було про те, що Том на якийсь час облишить науку, і маленька леді Джейн вигукнула:

- Ах, яка шкода! Яка шкода! Ти ж так добре вчився! Та не журися, мій любий принце, то ненадовго. Ти будеш такий учений, як і твій батько, і говоритимеш стількома мовами, як він.

- Мій батько! - скрикнув Том, забувшись. - Та він і рідною мовою говорить так, що тільки свиням у хліві можна його слухати! А щодо вченості...

Він підвів очі і зустрів суворий застережливий погляд лорда Сент-Джона.

Том затнувся, почервонів і додав тихо й сумно:

- Ох... мене знов посідає хвороба, й думки мої плутаються. Я не хотів образити його величність короля.

- Ми знаємо, - сказала принцеса Елізабет, ніжно беручи руки "брата" у свої долоні, - ти не турбуйся. Винна твоя хвороба, а не ти.

- Яка ти добра та ласкава, міледі, - зворушено мовив Том. - Від щирого серця дякую тобі.

Безжурна леді Джейн кинула Томові якусь простеньку фразу по-грецькому. Але пильне око принцеси Елізабет зауважило збентеження на обличчі хлопчика, і, відповівши за нього цілим потоком звучних грецьких слів, вона звела розмову на щось інше.

Загалом час минав досить приємно. Підводні рифи та обмілини щораз траплялися рідше, і Том дедалі поводився вільніше. Він бачив, що всі з любов'ю намагаються йому допомагати і вибачають усі його помилки. Коли Том дізнався, що молоді леді теж будуть з ним увечері на бенкеті у лорда-мера, серце в нього радісно забилося. Він був певен, що не почуватиме себе самотнім серед безлічі чужих людей, хоч усього годину тому сама думка про те, що принцеси поїдуть разом з ним, сповнила б його безмірним жахом.

Але обох Томових ангелів-охоронців - лордів Гертфорда і Сент-Джона - ця розмова тішила куди менше. Вони почували себе так, ніби проводили великий корабель по небезпечній протоці. Вони весь час були пильні, насторожені і розуміли, що обов'язок, який вони взяли на себе, - нелегкий. Тому, коли молодим леді вже час було йти і доповіли, що прийшов лорд Гілфорд Дадлі, обидва зрозуміли, що так переобтяжувати їхнього підопічного не слід, та й вони самі неспроможні знову знятися з якоря і вдруге рушити в небезпечну подорож. Отож вони шанобливо порадили Томові перепросити гостя й відхилити візит. Том на це погодився, і тільки по личку леді Джейн майнула тінь розчарування, коли вона почула, що блискучого кавалера не приймуть.

Запала мовчанка. Всі немов чекали чогось, і Том, не розуміючи, запитливо глянув на лорда Гертфорда. Той подав якийсь знак, але Том і тоді не здогадався, що це означає. Тоді на поміч поспішила догадлива принцеса Елізабет. Вона зробила реверанс і промовила:

- Може, його високість принц дозволить нам піти? І Том відповів:

- Звичайно, міледі, для мене священне кожне ваше бажання. Та мені легше віддати вам будь-що з того, що я владен віддати, ніж позбутися щастя й радості бачити вас. Прощайте, і хай благословить вас Бог!

Він посміхнувся про себе й подумав: "А я таки не дарма зачитувався книжками про принців, навіть трохи захопив їхню пишну мову..."

Коли вельможні панни вийшли, Том стомлено сказав своїм опікунам:

- Дозвольте мені, мілорди, лягти десь у куточку й трохи відпочити.

Лорд Гертфорд відповів:

- Як завгодно вашій високості. Ви нам наказуєте, а ми вас слухаємо. Вам справді треба добре відпочити, бо незабаром доведеться їхати до міста.

Він подзвонив. Увійшов паж, і лорд Гертфорд звелів йому запросити сера Вільяма Герберта. Той умить з'явився і повів Тома у внутрішні покої. Том простяг був руку, щоб напиться води, але вдягнений у шовк і оксамит слуга схопив келих і, схиливши одне коліно, підніс його Томові на золотій таці.

Далі, зморившись, полонений сів і хотів був скинути черевики, боязким поглядом прохаючи дозволу, але ще один мучитель у шовку та оксамиті став перед ним навколішки й роззув його. Том почав був роздягатися далі, але слуги попереджали кожен його намір, і кінець кінцем, зітхнувши, він їм скорився. "І як вони ще не беруться дихати за мене!" - промурмотів він.

Взутий у капці, закутаний у дорогий халат, він, нарешті, дістав змогу відпочити. Але заснути не міг, бо в голові було повно думок, а в кімнаті - повно людей. Відігнати думки він не мав сили, а відіслати слуг не наважився, не знаючи, як це зробити. Тож і вони zostавалися біля нього, на превеликий жаль Томові і їм самим.

Коли Том вийшов, його вельможні опікуни лишилися наодинці. З хвилину вони мовчали, в задумі похитували головами, ходячи по кімнаті, потім лорд Сент-Джон промовив: - Скажіть відверто, що ви про це все думаєте?

- Відверто? Ось що. Король незабаром помре, а мій племінник збожеволів, божевільним зійде на престол і божевільним лишиться назавжди. Хай Бог змилюється над Англією, бо їй це незабаром буде потрібно.

- Так, схоже на те... але чи немає у вас ніякого сумніву щодо...

Лорд Сент-Джон затнувся й замовк. Видно, тема була занадто дражлива. Лорд Гертфорд підійшов до нього, глянув йому у вічі ясним, щирим поглядом і сказав:

- Кажіть. Тут ніхто не почує, крім мене. Сумніву щодо чого?

- Мені й так дуже тяжко говорити про те, що спало мені на думку, а ви, мілорде, ще такий близький родич йому. Будь ласка, вибачте, коли це образа, але чи не здається вам дивним, що божевілля так змінило його поставу й манери? Вони й тепер величні і достойні принца, але в кожній дрібниці відчувається щось нове, не схоже на колишнє. А хіба не дивно, що божевілля стерло з його пам'яті обличчя рідного батька? Що він забув усі знайомі звичаї й ознаки шани, які повинні віддавати йому придворні? Що, пам'ятаючи латинську мову, він не згадав ані слова з грецької й французької? Не гнівайтесь, мілорде, але розвійте мою тривогу. Мені спокою не дають його слова, що це не принц, і...

- Мовчіть! Те, що ви кажете, - зрада! Хіба ви забули наказ короля? Пам'ятайте, що, слухаючи вас, я теж беру участь у злочині.

Лорд Сент-Джон пополотнів і квапливо сказав:

- Я винен, каюсь. Згляньтеся наді мною, не виказуйте його величності, а я віднині й думати про це не буду. Пожалійте мене, сер, не занапащайте.

- Я задоволений, мілорде. Якщо ви ніколи ні мені, ні іншим не говоритимете про свої сумніви, я все пробачу, наче ви нічого й не казали. Але ваші підозри безглузді. Адже ж він син моєї рідної сестри. Я ще з колиски знаю його голос, обличчя, кожну рисочку. А божевільні часом виробляють ще й не такі химерії, як його високість принц. Хіба ви вже забули, як старий барон Марлі, збожеволівши,

забув своє обличчя, хоча знав його цілих шістдесят років, і воно здалося йому чужим? Він навіть називав себе сином Марії Магдалини і запевняв, що голова його зроблена з іспанського скла. Бідолаха нікому не дозволяв торкатися її, все боявся, що вона розіб'ється. Відкиньте свої підозри, мілорде. Це справжній принц - я добре його знаю, - і незабаром він буде вашим королем. Для вас краще було б добре пам'ятати це, а не думати казна-що.

Вони поговорили ще трохи. Лорд Сент-Джон докладав усіх зусиль, щоб як-небудь заглядати свій промах, і без кінця повторював, що сумніви його вже розвіялись назавжди. Далі лорд Гертфорд відпустив його, а сам лишився оберегати принців спокій. Незабаром і він глибоко замислився, а що довше думав, то більше хвилювався. Нарешті він почав ходити по кімнаті, бурмочучи про себе:

- Він безперечно принц! В усій країні не знайдеться сміливця, що взявся б запевняти, ніби між двома хлопцями різної крові й роду може бути така дивна схожість. Ну, а припустімо, що це справді так... то як би могли вони помінятися місцями? Ні, це безглуздя, безглуздя, безглуздя!

А згодом він додав:

- Якби він був самозванець і величав себе принцом Уельським, це була б природна й зрозуміла річ. Але хіба це самозванець, коли його визнає принцом сам король і всі придворні, а він зрікається свого звання й відмовляється від почестей. Ні, присягаюся святим Свізіном, це справді принц, тільки божевільний.

Розділ VII. ПЕРШИЙ КОРОЛІВСЬКИЙ ОБІД ТОМА

Десь о першій годині Том без ремства скорився церемонії переодягання до обіду. Його одягли не менш розкішно, ніж раніш, але вже по-новому. На ньому перемінили все-все - від плоєного комірця до панчіх. Потім його урочисто провели до просторої багатой зали, де стояв стіл, накритий на одну особу. Весь посуд був з литого золота, прикрашений візерунками роботи Бенвенуто, і йому ціни не можна було скласти. У залі було повно високородних слуг. Капелан проказав молитву, і Том хотів був уже взятися до їжі, бо його давно мучив голод, але його спинив граф Берклі, що почав підв'язувати йому серветку. Почесний обов'язок підв'язувати серветку принцові Уельському в роду цього вельможі був спадковий і переходив із покоління в покоління. Поблизу був і чашник, що попереджав усяку спробу Тома налити собі вина. Тут же стояв і куштувальник, який мав на першу вимогу його високості принца Уельського куштувати кожную підозрілу страву, ризикуючи отруїтися. Правда, за тих часів він уже стояв коло столу лише задля декорації, але ще кілька поколінь тому ця висока посада була не дуже безпечна, і мало хто бажав такої честі. Дивно, що для цього не використовували собаку або алхіміка, - а втім, у королівських звичаях усе якесь чудне. Нащо там був присутній лорд д'Арсі, перший камердинер, - взагалі невідомо. Був там і лорд-дворецький: він стояв за стільцем у Тома і наглядав за всією обідньою церемонією, яка відбувалася під наглядом лорда-сенешаля й лорда-кухмістера. Крім них, у Тома було триста вісімдесят четверо слуг. Звичайно, в їдальні не було й чверті їх, і взагалі Том навіть не знав про їхнє існування.

Усі присутні були за якусь годину добре вимуштрувані: їм наказано не забувати, що у принца скроминуще потьмарення розуму, і не виказувати й тіні здивування з приводу його химер. Ці "химери" одразу ж упали всім у око, але викликали в кожного не сміх, а тільки сум і жалість. Усім було тяжко бачити улюбленого принца в такому стані.

Бідний Том їв руками, але ніхто не посміхався, усі вдавали, ніби нічого не помічають. Том зацікавлено поглядав на свою серветку, бо вона була дуже тоненька і з гарним візерунком, а потім простодушно заявив:

- Будь ласка, краще заберіть її, а то ще, чого доброго, заляпаю ненароком.

І граф Берклі, що підв'язав йому серветку, шанобливо зняв її, не мовивши ні слова.

Том довго розглядав салат і ріпу, а потім спитав, що воно за страви і чи можна їх їсти. Бо в Англії тоді тільки-тільки почали вирощувати ці овочі, а до того їх привозили з Голландії як дорогі делікатеси. На Томове запитання відповіли поштиво й серйозно, без ніякого подиву. Управившись з десертом, Том напхав собі кишені горіхами; і знов-таки ніхто, здавалось, не звернув на це уваги й анітрохи не збентежився. Але Том сам відразу схаменувся й зніяковів. Це єдиний раз під час обіду йому дозволили самому, власними руками взяти щось зі столу, і він відчув, що вчинок його вкрай непристойний і негідний принца. І в ту ж хвилину у нього засвербіло перенісся, а кінчик носа весь наморщився й болісно засмикався. Том упав у розпач. Він благально поглядав то на одного царедворця, то на іншого, і на очах йому виступили сльози. Усі злякано кинулися до нього, питаючи, що з ним таке. І Том вимовив із щирим жалем:

Див. примітку 4 у кінці книжки. (Прим, автора).

- Благаю, вибачте. Але в мене страшенно свербить ніс. Що слід робити в таких випадках? Будь ласка, скажіть швидше, а то я не втерплю.

Ніхто не засміявся. Всі розпачливо позирали один на одного, немов шукаючи поради. Перед ними виросла глуха стіна, і в усій історії Англії не знайшлося би вказівок, як пройти крізь ту стіну. Лорда-церемоніймейстера поблизу не було, і ніхто не зважувався пуститися в невідоме море, щоб на свій ризик розв'язати це важливе державне питання. Леле! При королівському дворі не було посади спадкового чухача. А тим часом у Тома сльози вийшли з берегів і полилися по щоках, його нещасний ніс корчився в пекельних муках, благаючи рятунку. Нарешті природа зламала всі перепони етикету, і Том, у думці прохаючи пробачення, якщо він робить негаразд, полеглив засмучені серця придворних і власноручно почухав собі носа.

Коли обід скінчився, Томові піднесли широку золоту чашу з ароматною рожевою водою, щоб він виполоскав собі рот і обмив руки. Поруч став граф Берклі, держачи наготові чисту серветку. Том із хвилину спантеличено дивився на чашу, потім підніс її до губ і з серйозним виглядом сьорбнув запашної рідини.

- Ні, - сказав він, відсовуючи від себе чашу, - цей напій мені не до вподоби. Пахне він добре, але зовсім не міцний.

Навіть ця чудернацька вихватка хворого принца нікого не розвеселила, а викликала лише глибокий жаль до нього.

Далі Том несподівано знов зробив помилку. Він вийшов із-за столу саме в ту хвилину, коли капелан став за його стільцем і, звівши угору руки та закотивши під лоба очі, приготувався читати подячну молитву. Але ніхто наче й не помітив, що принц порушив звичай.

Наш маленький друг попросив, щоб його провели до кабінету й залишили на самоті. На гачках, вбитих у дубову панель, була розвішана сталева блискуча зброя з майстерним золотим карбуванням. Це був повний бойовий обладунок: королева, мадам Парр, недавно подарувала його справжньому принцові. Том надів поножі, рукавиці й шолом із плюмажем. Решту зброї надіти самому було не під силу, і він уже хотів кого-небудь покликати на допомогу, та враз згадав про горіхи, що лежали у нього в кишенях. Яке щастя поласувати на самоті, коли ніхто з пишних спадкових лордів не дивиться на тебе й не докучає непроханими послугами! Том повісив на місце чудові іграшки і заходився луцтити горіхи, уперше почувачи себе щасливим, від- коли Господь за гріхи зробив його принцом. Упоравшись з горіхами, він звернув увагу на шафу, де стояли книжки з дуже цікавими назвами, поміж них - "Етикет при англійському дворі". Оце був скарб! Том уместився на розкішній канапі й ретельно взявся до науки. Тут ми його й покинемо на деякий час.

Розділ VIII. КЛОПІТ ІЗ ПЕЧАТКОЮ

О п'ятій годині ранку Генріх Восьмий прокинувся від тяжкої дрімоти й промурмотів сам до себе:

- Лихі сні! Лихі сні! Ось-ось прийде моя остання хвилина. Привиддя віщують смерть, та й серце б'ється все слабкіше.

Раптом у очах короля блиснув зловісний вогник, і він промовив:

- Але я не вмру, поки він буде на цім світі. Придворні помітили, що він прокинувся, і один доповів,

що лорд-канцлер чекає в сусідній кімнаті.

- Хай увійде, хай увійде! - вигукнув король. Увійшов лорд-канцлер і, ставши на коліна перед королівським ложем, промовив:

- Я віддав наказ, і, згідно з волею вашої величності, пери Англії в своїх мантиях стоять у залі засідань, бони вже ухвалили вирок герцогові Норфолькському і смиренно чекають дальших розпоряджень вашої величності.

Обличчя короля спалахнуло жорстокою радістю.

- Підведіть мене! - вигукнув він. - Я сам піду в парламент і власноручно скріплю печаткою присуд, який звільняє мене...

Голос його урвався, і він сплотнів як смерть. Його знов поклали на подушки і поспішили підкріпити ліками. Він сумно промовив:

- Який жаль! Як довго прагнув я цієї солодкої хвилини! Але вона настала занадто пізно, і доля вкрала в мене вимріяне щастя. Але поквапся, поквапся! Хай інші виконують радісний обов'язок, якого не довелось виконати мені. Я передаю свою велику печатку державній комісії. Ти, як канцлер, сам повинен обрати до неї лордів, і починайте. Ну, поквапся! Перше ніж зайде сонце, принеси мені його голову.

- Все буде виконано, як наказує ваша величність, - одказав канцлер. - Чи не зводить ваша величність вручити мені печатку, щоб я міг прискорити цю справу?

- Печатку? Та хіба ж вона не в тебе?

- Пробачте, ваша величність, але ви взяли її у мене два дні тому, сказавши, щоб нею не користувались, аж поки ви самі зволите скріпити своєю королівською рукою вирок герцогові Норфолькському.

- Ах так, пригадую... Де ж я подів її?.. Який я став слабкий. Останніми днями пам'ять щось дуже часто зраджує мене... Дивно, дивно.

Король невиразно бубонів, похитуючи сивою головою, і марно силкувався пригадати, де він поклав печатку. Урешті лорд Гертфорд став перед ним на коліна й мовив:

- Насмілюсь нагадати вашій величності: я і ще, мабуть, дехто з присутніх пригадуємо, що ви зволили вручити велику печатку його високості принцові Уельському, аби він беріг її до того дня, коли...

- Правда, правда, - перебив його король. - Негайно принеси її. Мерщій, бо час летить.

Лорд Гертфорд поквапився до Тома, але скоро повернувся вкрай стурбований і з порожніми руками.

- Ваша величність, - сказав він, - на превеликий жаль, я мушу засмутити вас тяжкою, звісткою. З волі божої його високість принц іще нездужає і неспроможен пригадати, що ваша величність дали йому печатку. Я одразу ж поспішив повідомити про це вашу величність, бо ми б тільки прогаяли дорогоцінний час, якби мали обшукувати нескінченну анфіладу покоїв його королівської високо...

Стогін з уст короля урвав мову лорда Гертфорда. Трохи згодом король промовив з глибоким сумом:

- Не турбуйте більше нещасну дитину. Десниця Господня тяжко лягла на бідолашного, і в мене серце крається з любові та жалю до нього. Як мені боляче, що я не можу взяти його тягар на свої старі, похилені від горя плечі й принести йому спокій.

Король заплющив очі, з хвилину щось про себе мурмотів і раптом зовсім замовк. Незабаром він знову розплющив очі і, повівши навколо безтямним поглядом, угледів перед собою лорда-канцлера, що стояв навколішки. Умить обличчя Генріхове спалахнуло гнівом:

- Як, ти ще тут? Клянуся Богом, якщо ти негайно не покінчиш із зрадником, завтра тобі не буде на що надягти капелюха.

Лорд-канцлер затремтів з жаху й ледве вимовив: - Змилюйтеся, ваша величність! Я ждав печатки.

- Чи ти з глузду з'їхав? Маленька печатка - та, що я звичайно брав із собою в чужі краї, - лежить у моїй скарбниці. Коли велика десь зникла, хіба не досить малої? Ти зовсім з розуму схибнувся. Іди! І не смій вертатися без його голови.

Бідний канцлер не забарився зникнути з очей свого грізного володаря. Комісія теж не гаяла часу й відразу ж закріпила королівським схваленням вирок догідливого парламенту. На ранок призначили страту першого пера Англії, безталанного герцога Норфолькського.

Розділ IX. СВЯТО НА ТЕМЗИ

О дев'ятій годині ввечері весь широкий фасад палацу, що виходив на берег Темзи, сяяв огнями. А сама річка, скільки оком сягнути, рясніла човнами та барками для прогулянок, що, сяючи різнобарвними ліхтариками, легенько гоїдалися на хвилях. Здавалося, то розцвів якийсь безкраїй сад пломенистих квітів, які тихенько коливалися від подиху літнього вітерцю. Величезна кам'яна тераса, що спускалася до самої води, теж мала мальовничий вигляд. Вона була така велика, що там змогло б розташуватися ціле військо якого-небудь німецького князівства. На її сходах струнками лавами стояли королівські алебардники в блискучих панцерах і метушилися юрми розкішно вбраних слуг, гарячково готуючись до свята.

Аж ось пролунала команда, і вмить із тераси зникли всі живі істоти. Навіть у повітрі зависло якесь напружене чекання. А на воді, скільки око сягало, заворушилися в човнах тисячі людей; вони посхоплювалися на ноги і, прикриваючи руками очі від світла ліхтарів та смолоскипів, дивилися на палац.

До широких сходів підпливала ціла флотилія королівських барок. Усі вони були позолочені, а носи та корми вкривало багате тонке різьблення. Одні були прикрашені прапорами й вимпелами, інші - золотою парчею й гобеленами з витканими геральдичними зображеннями, а на деяких маяли шовкові знамена з безліччю маленьких срібних дзвоників, які на кожен подих вітру відповідали

1 Див. примітку 5 у кінці книжки. (Прим, автора).

радісним дзеленьканням. По боках особливо багатих барок, що належали вельможам із почту принца, красувалися горді щити з розкішно вималюваними гербами. Кожну королівську барку тяг буксирний човен, де, крім веслярів, сиділи музиканти та воїни в блискучих шоломах і панцерах.

Із головної брами палацу вирушили алебардники, відкривши довгождану процесію. "На них були довгі панчохи в руду й чорну смужку, оксамитові шапочки зі сріблястими трояндами і камзоли з синього й темно-вишневого сукна. На камзолах спереду і ззаду були вигаптувані золотом три пір'їни - герб принца. Ратища алебард були оповиті пурпуровим оксамитом, прибитим позолоченими цвяшками, і оздоблені золотими китицями. Вони вишикувались праворуч і ліворуч двома довгими лавами, що тяглися від брами палацу аж ген до річки. А в проході принцові слуги в червоних із золотом лівреях розстелили пухнатий смугастий килим. Тоді в палаці загриміли фанфари. Музиканти на воді теж заграли веселий марш, і з брами повільною й величною ходою вийшли два церемоніймейстери з білими жезлами. За ними з'явився урядовець із булавою міста в руках, за ним ще один з мечем Лондона і кілька сержантів міської варти в повній парадній формі, з нашивками на рукавах. Далі йшов герольдмейстер ордена Підв'язки в мантиї поверх панцера і кілька кавалерів ордена Лазні з білими позументами на рукавах; за ними зброєносці, потім судді в кармазинових мантиях і шапочках, далі лорд-канцлер Англії у відкритій спереду пурпуровій

мантії, облямованій горностаєвим хутром; депутація з міської управи в червоних плащах і, нарешті, голови різних городянських товариств у парадних убраннях. Потім вийшли дванадцяттеро пишно вбраних французьких вельмож у білих, гаптованих золотом камзолах, у коротеньких накидках з малинового оксамиту, підбитих ліловою тафтою, у червоних штанях. Вони почали спускатися по сходах, бо належали до почту французького посла. А за ними рушили дванадцять кавалерів з почту іспанського посла в чорних оксамитових убраннях без прикрас. Позаду виступали значні англійські лорди зі своїм супроводом".

Знов заграли сурми, і на терасі з'явився принців дядько, майбутній великий герцог Сомерсетський. "На ньому був чорний з золотом парчевий камзол і плащ із малинового атласу, гаптований золотими квітками та срібною сіткою". Він повернувся обличчям до палацу, скинув прикрашеного плюмажем капелюха, схилився в глибокому поклоні і задки став спускатися з тераси, низько вклоняючись на кожній сходині. Знов засурмили сурми і пролунав вигук: "Дорогу великому й могутньому лордові Едуарду, принцові Уельському!" Високо на палацових стінах з громовим гуркотом звилася довга низка вогняних язиків, юрми глядачів заревли привітально, і Том Кенті, винуватець і герой цього бучного свята, з'явився перед народом, ледь киваючи гордою головою.

На ньому був "пишний білий атласний камзол з обсипаним дрібними діамантами нагрудником із пурпурової, облямованої горностаєм парчі. Поверх нього принц мав гаптовану перлами та самоцвітами білу парчеву мантію на голубій підбивці, прикрашену гербом із трьох пір'їн. Мантія була скріплена діамантовою застібкою, а на шиї висів орден Підв'язки і кілька царствених чужоземних орденів". І коли на нього падало світло, все те аж іскрилося й ряхтіло барвами.

О, Томе Кенті, народжений у брудній халупі, вихований серед покидьків Лондона, звиклий до лахміття, нечистот та злиднів, - яке видовище являв ти в ту хвилину!

Розділ X. ПРИНЦ У ТЕНЕТАХ

Ми залишили Джона Кенті тоді, коли він під свист і регіт захопленої юрби тяг законного принца в Смітний двір. Якась добра душа наважилася заступитись за нещасного бранця, але серед гамору ніхто на неї не звернув уваги. Принц пручався і так завзято обурювався проти грубого насильства, що роздратованому Джонові Кенті урвався терпець, і він люто замахнувся на хлопця дубовою палюгою. Але в ту ж хвилину до нього підскочив єдиний оборонець принца й підставив руку, спиняючи удар.

- Ти чого лізеш? - загорлав Джон Кенті. - Ось я провчу тебе!

І він щосили трахнув сміливця по голові. Той зойкнув, поточився і впав під ноги глядачам. Нещасний так і лишився лежати на землі в нічній темряві, а юрба побігла далі: цей випадок анітрохи не порушив її веселого настрою.

Нарешті принц опинився за наглухо зачиненими дверима в хаті Джона Кенті. При тьмяному світлі встромленої в пляшку лойової свічки він ледве розгледів цю гидку нору і її мешканців. В одному кутку, немов зацьковані тварини, тулилися до стіни двоє розпатланих дівчат і ще не стара жінка. А з другого кутка, злісно виблискуючи очима, виповзла суха, як тріска, відьма з розкуйовдженими сивими косами. Джон Кенті сказав їй:

- Слухай, тут у нас завівся ого який комедіант! Хай він тебе трохи розважить, а тоді вже відчухрай його, як слід. Ану, дурню, йди сюди. Покажи нам ще раз свої фіглі, якщо не забув їх. Як тебе звать і хто ти такий?

Принц спалахнув від образи, але, пильно глянувши в обличчя Кенті, презирливо промовив:

- Ти грубіян! Як смієш ти мені наказувати? Ще раз кажу тобі - я Едуард, принц Уельський.

Відьма так і прикипіла на місці, наче їй хто ноги прибив цвяхами. Їй аж дух захопило. Вона так спантеличено й безглуздо втупилась очима в принца, що її бешкетник-син раптом зайшовся гучним реготом. Але матері й сестрам Тома Кенті було зовсім не до сміху. Вражені несподіваним лихом, вони забули свій страх перед побоями й підбігли до хлопчика, жалісно промовляючи: "Бідний Том! Бідолашне хлоп'я!"

Томова мати стала навколішки перед принцом, обняла його за плечі й заглянула йому в обличчя повними сліз і тривоги очима.

- Бідне моє хлоп'ятко! - мовила вона. - Твої дурні книжки таки нарobili лиха - звели тебе з розуму. Нащо ти так закопувався в них? Чому не слухався матері? У мене з горя серце кров'ю обкипає.

Принц подивився на неї й лагідно відповів:

- Заспокойтеся, пані, ваш син здоровий і не втратив розуму. Відведіть мене до палацу, і король, мій батько, зразу віддасть його вам.

- Король - твій батько? Бідний мій сину! Не кажи таких слів. За це тебе можуть скарати на смерть, та й ми через тебе загинемо. Викинь з голови цю страшну ману. Вернись до тям. Поглянь на мене. Невже ти не пізнаєш своєї рідної матері? Вона ж так любить тебе!

Принц похитав головою і сказав винувато:

- Мені боляче смутити вас, пані, але, слово честі, я вперше вас бачу.

Жінка безвладно сіла на підлогу й, затуливши руками обличчя, розпачливо заридала.

- Ну, приставляйся далі! - гаркнув Кенті. - Гей, Нен, Бет, неотесані дівки! Як ви смієте стояти в присутності принца? На коліна, злидарське кодрло! Падайте ниць! І він знову голосно заіржав. Дівчатка почали боязко просити за брата.

- Пусти його спати, тату, - сказала Нен. - Він виспитья й знов отямитья. Будь ласка, пусти його.

- Пусти його, тату, - підтримала сестру Бет. - Том сьогодні занадто стомився. А завтра він опам'ятається, старанно проситиме милостиню і вже вернетяся додому не з порожніми руками.

У Джона Кенті враз пропала вся охота жартувати. Повернувшись до принца, він сердито сказав:

- Завтра ми маємо заплатити хазяїнові два пенні за цю нору. Чуєш? Два пенні комірного за півроку. А ні, то він нас вижене на вулицю. Ану, ледащо, що ти назбирав?

- Не ображай мій слух ганебними своїми справами, - відповів принц. - Знов кажу тобі, що я син короля.

Змахнувши здоровенною рукою, Джон Кенті так лягнув принца по плечу, що бідолаха захитався й впав у обійми Томової матері. Нещасна жінка пригорнула хлопця до грудей і, захищаючи його всім тілом, прийняла на себе рясний град ударів. Перелякані дівчата забилися в куток, а їхня жажлива баба кинулась на допомогу синові.

Принц вирвався з обіймів місіс Кенті й вигукнув:

- Нащо вам страждати за мене, пані! Хай уже ці звірюки знущаються з мене самого.

Від цих слів "звірюки" до того розлютилися, що, не гаючи й хвилини, взялись до катування. Коли на принці вже не лишилося живого місця, вони як слід побили й дівчат, і місіс Кенті за співчуття до їхньої жертви.

- Ну, а тепер усі спати! - гукнув Джон Кенті. - Мені набридла ця комедія.

Свічку погасили, і всі полягали спати. Коли глава родини та його мати гучним хропінням сповістили, що вони вже бачать сни, обидві дівчини нечутно прокралися в куток, де лежав принц, і ніжно вкрили його від холоду соломою та лахміттям. Пробралася до нього й місіс Кенті. Вона тихенько гладила хлопчика по голові й гірко плакала, шепочучи йому на вухо втішливі, пестливі слова. Вона приберегла для нього й шматочок хліба, але хлопець так змучився за цілий день, що не міг їсти - принаймні черству несмачну скоринку не міг. Він був зворушений самовідданістю своєї мужньої захисниці й по-царському вишукано висловив їй подяку, побажавши душевного спокою і ясного сну. Він додав, що король, його батько, не обмине її своєю ласкою за її доброту. При цих словах вона з новою силою відчула своє лихо і міцно пригорнула до серця "божевільного" хлопчика. Нарешті вона з ним попрощалася і, заливаючися слізьми, лягла на своє ліжко.

Приголомшена горем, вона довго лежала, не стуляючи очей, і помалу в душу їй закралася чудна підозра. Адже ж у цьому хлопчику було щось таке, чого бракувало Томові: однаково - здоровому чи божевільному. Вона не могла б пояснити цього, не могла б сказати, в чому була різниця, але тонким материнським інстинктом відчувала її й розуміла. А що, як цей хлопчик справді не її син? Та ні, це дурниця! Хоч як їй було тяжко в ту хвилину, та вона мимоволі усміхнулася крізь сльози. І все ж ця думка не йшла їй з голови. Вона ні на хвилину не покидала її, бентежила, мучила, і не було від неї порятунку. Нарешті бідній жінці стало ясно, що вона не матиме спокою, аж поки переконається, що це справді її син, і розвіє докучливі й болісні сумніви. Так, безперечно, це була єдина рада, і вона почала добирати спосіб, як це перевірити. Але це було не таке-то легке діло. На думку їй спадає то один план, то другий, проте всі вони були непевні, ненадійні. Марно сушила вона собі голову - тут нічого не можна було вдіяти. І коли в неї промайнула ця сумна гадка, до її слуху досягло рівне дихання хлопчика, і вона зрозуміла, що він спить. Раптом він тихенько скрикнув,

наче злякався чогось у сні. І враз їй набіг на думку новий план, вартий усіх інших. Нечутно, з гарячковим поспіхом вона засвітила свічку, бурмочучи про себе: "Коли б я тільки бачила його в ту мить, я б уже знала, мій це хлопчик чи чужий". Томові, коли він був маленький, якимось обпало порошком обличчя, і з тої пори, злякавшись чогось спросоння, він неодмінно затуляв рукою очі, тільки долонею назовні, а не до очей. "Він завжди так робить. Я бачила це тисячу разів, - шепотіла місіс Кенті. - Так, так, зараз я про все дізнаюсь".

Прикриваючи рукою свічку, вона тихенько підкралася до сонного хлопчика й обережно нахилилася до нього, ледве дихаючи від стримуваного хвилювання. Потім ураз піднесла огонь йому до обличчя й постукала об підлогу. Хлопець широко розплющив очі і сполохано озирнувся навколо, але рукою навіть і не ворухнувся.

Бідна жінка мало не зомліла з подиву й горя, але, приховавши свій відчай, заспокоїла хлопця, і той знову заснув. Потім вона відійшла від нього й замислилася про жахливий наслідок своєї спроби. Вона намагалася запевнити себе, що Том, збожеволівши, забув свою звичку, але сама собі не вірила. "Ні, - казала вона, - хай він слабкий душею, але руки ж у нього здорові. Як могли вони так швидко відучитися від такої давньої звички? Ох, який важкий сьогодні день для мене!"

Але тепер надія стала так само невідступною, як раніше сумнів. Нещасна мати не могла примиритися зі своїм страшним відкриттям. Вона мусила спробувати ще раз - може, то вийшло якимось випадково. Отож вона вдруге й утретє розбудила хлопця, але він ні разу не зробив знайомого їй руху. Вона допленталася до свого ліжка і поринула в неспокійну дрімоту, бурмочучи: "Ні, ні, я не віддам його. Він мій син, мій!"

Коли бідна жінка перестала турбувати принца і всі його страждання помалу втратили владу над ним, страшна втома нарешті склепила йому очі глибоким, мирним сном. Година минала за годиною, а він усе спав як убитий. Так минуло чотири чи п'ять годин. Та ось він став виходити зі свого заціпеніння і спросоння промурмотів:

- Сер Вільям!

А за хвилину знов:

- Сер Вільям Герберт! Ідіть послухайте, який чудний сон мені приснився... Сер Вільям! Чуєте? Мені снилося, що я став злидарем... Гей, хто там є? Сторожа! Сер Вільям! Та що таке? Немає навіть жодного камердинера? Ну, й дістанеться ж...

- Що з тобою? - хтось пошепки спитав принца. - Кого це ти кличеш?

- Сера Вільяма Герберта. А ти хто?

- Та хто ж, як не твоя сестра Нен? Ой Томе, я й забула, ти збожеволів, бідолашний. То ти й сьогодні не вернувся до тями? Краще б я не прокидалася! Їїльки мовчи, прошу тебе, а то всіх нас повбивають на смерть.

Принц перелякано схопився, але гострий біль побитого тіла вернув його до свідомості, і він зі стогоном упав на брудну солому.

- То це не сон! - вигукнув він.

І вмить уся нестерпна туга й мука, що їх розвіяв сон, опанували його знов. Йому стало ясно, що він уже не пещений принц, який живе в розкішному палаці і якого обожає народ, а злидар, одягнений у рам'я, покидько, ув'язнений у норі, що годиться тільки для звірів, разом із злодіями та жебраками.

Раптом з вулиці долинув страшений гамір, а ще через хвилину хтось загнув у двері. Джон Кенті враз перестав хропти й гукнув:

- Гей, хто там? Чого треба? Чийсь голос відповів:

- Знаєш, кого ти уклав своєю палюгою?

- Не знаю й не хочу знати.

- Он як?! Ну, зараз ти заспіваєш іншої. Коли хочеш урятувати шкуру, тікай мерщій. Цей чоловік уже віддав Богу душу. Це наш священик, отець Ендрю.

- Ой боже ж мій! - вигукнув Кенті. Тоді побудив усю родину й хрипко наказав: - Хутчій тікайте, а то ви всі пропали.

Не більш як за п'ять хвилин уся родина Кенті вже була на вулиці й бігла скільки духу. Джон Кенті, міцно схопивши принца за руку, тяг його по темному провулку й стиха напучував:

- Ти, нависний дурню, держи язик за зубами. Нікому не кажи, як наше прізвище. Я вигадаю якесь інше, щоб збити зі сліду лягавих. Гляди ж не пробалакайся.

А решті він сказав:

- Якщо випадком доведеться розгубитися, хай кожне з вас біжить до Лондонського мосту і дожидає інших коло останньої сукнярської крамниці. А звідти ми всі подамося до Саутворка.

В ту мить утікачі раптом виринули з темряви на світло й опинилися серед величезної юрби, що галасувала, співала й танцювала на березі Темзи. Понад річкою, скільки оком сягнути, палали яскраві багаття. Лондонський міст і Саутворкський теж були залиті світлом. Уся річка мінілася й сяjala різнобарвними вогнями. До неба безнастанно злітали химерні фейерверки, і на землю сипався густий дощ яскравих іскор, обертаючи ніч на день. Скрізь товкся радісний веселий народ. Здавалося, весь Лондон вийшов на гуляння.

Джон Кенті люто вилаявся й звелів: "Назад!" Та було вже запізно. Всю його родину вмить поглинуло бурхливе море люду і понесло в різні боки. Говорячи про родину, ми не маємо на увазі принца; його Джон Кенті так само міцно держав за руку. Проте у хлопчика з'явилась надія на визволення, і серце його забилося швидше.

Пробираючись крізь натовп, Кенті штовхнув якогось дебелинного човняра, досить уже розпаленого горілкою.

Човняр поклав здоровезну руку на плече Кенті й сказав:

Куди це тобі, друже, так приспіло? Нащо клопотатись якимись нікчемними справами, коли всі чесні й вірні громадяни святкують.

- А тобі яке діло? - огризнувся Кенті. - Пустити!

- Ні, вибач, не пушу, аж поки не вип'єш за здоров'я принца Уельського, - сказав човняр, заступаючи Кенті дорогу.

- Ну, давай чарку, тільки швидше.

Навколо товпилася юрба цікавих, і хтось із них гукнув:

- Чашу любові, чашу любові! Хай цей бурмило вихилить чашу любові, а то ми враз жбурнемо його в гості до риб!

І вмить звідкись принесли величезну чашу любові.

Човняр узяв її за одно вушко і, вдаючи, ніби другою рукою держить серветку, врочисто подав напій Джонові Кенті. Той, за старовинним звичаєм, мав однією рукою взятися за друге вушко чаші, а другою зняти з неї накривку¹. Отже, йому довелося на хвилину випустити принцову руку. І хлопець не гаючись гулькнув у хащу людських ніг і зник. За мить його вже так само важко було б розшукати серед цього бурхливого живого моря, як монету в хвилях Атлантичного океану.

Він зразу зміркував це й не турбувався, що Джон Кенті знов знайде його. Він розумів і те, що цієї ночі місто шанувало замість нього самозваного принца Уельського і що маленький злидар зловмисно скористався з надзвичайної нагоди й захопив права, належні королівському синові.

Отже, в нього була єдина рада - пробратися до ратуші, сказати, хто він, і вивести ошуканця на чисту воду. Він вирішив дати Томові змогу підготуватися до смерті, а потім, за законами й звичаями того часу, повісити й четвертувати його як великого державного злочинця.

Розділ XI. У РАТУШІ

Королівська барка в супроводі пишної флотилії велично посувалася по Темзі поміж безліччю ілюмінованих човнів. Повітря дзвеніло музикою. Вздовж берегів маяло полум'я святкових смолоскипів. А вдалині у м'якому сяйві від незліченних багать тонуло місто. Над ним стриміли обсіпані іскристими вогнями стрункі шпилі, і здалеку видавалось, наче то здіймаються до неба прикрашені самоцвітами

1 Див. примітку 6 у кінці книжки. (Прим, автора).

списи. Флотилія повільно плывла далі, а з берегів її вітали неугавними криками й безупинним гуркотом гармат.

Том Кенті, утопаючи в шовкових подушках, упивався нечуваними досі звуками й величним, надзвичайним для його очей видовищем. А його юні супутниці - принцеса Елізабет і леді Джейн Грей, що сиділи поруч, - не бачили навколо себе нічого надзвичайного.

Прибувши до Даугейта, флотилія попливла по прозорому Уолбруку (річище його вже двісті років як засипане й сховане під суцільною забудовою) до Баклерзбері - повз будинки, попід яскраво освітленими мостами, де гульма гуляв народ. Нарешті човни спинились у басейні, що був там, де тепер Бардж-Ярд, - у центрі старого Лондона. Том зійшов на берег і, минувши зі своїм пишним почтом Чіпсайд, рушив по Старій Джурі та Бейзінгольській вулиці до ратуші.

Лорд-мер і батьки міста у багряних мантиях і з золотими ланцюгами на шиї врочисто привітали Тома та його маленьких дам і повели їх до великої зали на королівські місця під розкішним балдахіном. Попереду несли булаву та меч Лондона і йшли герольди, що оповіщали про наближення принца Уельського. Лорди й леді, які мали прислужувати Томові та його супутницям, стали за їхніми кріслами.

Коло другого столу сіли придворні вельможі та інші високі особи поруч міських старшин. Члени палати громад розмістилися за маленькими столиками, розставленими посередині зали. Мармурові велетні Гог і Магог, стародавні охоронці міста, байдуже дивилися з висоти своїх п'єдесталів на церемонію, знайому їм ще з давніх-давен: багато забутих поколінь пройшло у них перед очима. Засурмили сурми, герольд оголосив, що бенкет починається, і на високому помості під лівою стіною з'явився огрядний дворецький у супроводі слуг, які урочисто несли димучий королівський ростбіф, що так і просився під ніж.

Після молитви Том підвівся (його вже навчили), а за ним і всі інші. Він випив з великої чаші любові й передав її принцесі Елізабет; тоді чаша перейшла до леді Джейн, а далі обійшла всю залу. Так почався бенкет.

Опівночі, коли бенкет був у розпалі, почалась одна з тих мальовничих сцен, якими так захоплювалися в ті часи. Це видовище майстерно описує літописець, що сам був на святі.

"Звільнили місце, і на середину вийшли два царедворці, барон та граф, убрані по-турецькому. На них були довгі парчеві халати, всіяні золотими блискітками, червоні оксамитні чалми, повиті золотим шнуром; у кожного на золотих перев'язках висіли при поясі дві криві шаблі, звані ятаганами. Потім з'явилася друга пара, - знов барон та граф, одягнені за російським звичаєм у довгополі каптани з жовтого атласу з поперечними білими смугами, а на кожній білій була ще червона смужка. На головах вони мали сірі хутрянні шапки, в руках невеличкі сокирки, а на ногах чоботи з загнутими на цілий фут угору носачами. Після них вийшов ще один рицар, далі лорд-адмірал і з ним п'ятеро вельмож у малинових оксамитових камзолах з глибокими вирізами спереду та ззаду, зашнурованих на грудях срібними ланцюжками. Поверх камзолів були накинуті короткі плащі з малинового атласу, а на головах красувалися капелюхи з фазанячими перами, немов у танцюристів. Ці були вбрані на прусський лад. За ними сунуло душ зо сто смолоскипоносців з чорними обличчями, одягнених, як маври, у червоний та зелений атлас. А далі ринула ціла юрма ряджених. Наприкінці з'явилися по-маскарадному убрані менестрелі, і почалися танці. Лорди й леді теж пішли в танець, такий шалений, що на них любо було дивитися". Тим часом, як Том з висоти королівського крісла захоплювався "шаленими" танцями й милувався блискучим калейдоскопом ошатних постатей, що, граючи багатством барв, вихором пролітали перед його очима, обшарпаний, але справжній принц Уельський проголошував свої права і кривди, викривав самозванця і вимагав, щоб його впустили у браму ратуші. Юрба тішилася цікавою подією, пхалася вперед, і люди просто вивертали собі в'язи, щоб тільки поглянути на маленького бунтаря. Потім вони почали дражнити хлопця, знущатися з нього, навмисне, собі на сміх, роз'яtringючи його гнів. Сльози смертельної образи навернулися на

очі принцові, але він стояв на своєму і з царственою зневагою дивився на бездушний натовп. А злі, глузливі слова все сипались на нього, і врешті він вигукнув:

- Гей, ви, зграє невчених псів! Ще раз кажу вам, що я принц Уельський! Дарма що зараз я самотній і нема у мене друзів, які пожаліли б мене або допомогли мені в біді, однаково я добиватимуся свого!

- Принц ти чи не принц, але хлопчина з тебе бравий і друзі в тебе є, - пролунав чийсь голос коло принца. - Ось один уже стоїть біля тебе. Та кращого друга, як Майлз Гендон, ти, певно, і не знайдеш, марно тільки ноги битимеш. Не надривай собі горла, синку. Я зараз побалакаю з цими смердючими пацюками по-їхньому. Незнайомець і вбранням, і поведінкою, і всім виглядом нагадував дона Сезара де Базана: високий на зріст, гарної статури, м'язистий. Камзол і штани на ньому були з дорогої матерії, але вже полиняли й витерті, а золоті позументи на них геть почорніли. Плоский комір - пом'ятий і обтріпаний, пір'їна на крилатому капелюсі поламана й брудна. При боці в нього висіла довга шпага в залізних поіржавілих піхвах. Весь його войовничий вигляд свідчив, що це бувалий забіяка. Слова цієї фантастичної постаті викликали вибух реготу й глузів: "Диви! Ще один ряджений принц!" - "Ану, друже, припни язика! Бач, який грізний!" - "А й справді - глянь, як люто дивиться!" - "Відтягніть від нього хлопця... у ставок щеня."

Під впливом цієї щасливої думки хтось і справді вмить ухопив принца за плечі, але незнайомець висмикнув з піхов свою шпагу і збив напасника на землю. Навколо закричали: "Вбийте собаку! Бий його! Бий!" Юрба кинулась на воїна, а він, притулившись до стіни, шалено вимахував своєю довжелезною шпагою. Його жертви так і падали направо й . наліво, але хвиля натовпу бігла по їхніх розпростертих тілах і з неослабною люттю кидалася на бійця. Здавалося, хвилини його злічені і йому не минути смерті, як раптом засурмила сурма, пролунав гучний оклик: "Дорогу королівському гінцеві!" - і в натовп урізався загін вершників. Усі щодуху кинулися врозтіч, а відважний незнайомець схопив принца на руки і за хвилину опинився у безпечному місці, далеко від юрби.

Та вернімося до ратуші. Несподівано, покриваючи веселий гамір бенкету, розітнулись ясні звуки сурми. І вмить запанувала мертва тиша. А потім пролунав один голос. Це вісник з палацу почав читати оповіщення. Всі повставали й безмовно слухали. Останні слова вісник вимовив повільно й урочисто:

- Король помер!

Усі, мов на команду, схилили голови на груди й на хвилюку завмерли в мовчанні. А потім стали на коліна і, простягаючи до Тома руки, вигукнули хором так, що здригнулися стіни:

- Хай живе король!

Бідолашний Том розгублено дивився на заляклу перед ним юрбу, потім, наче крізь сон, побачив принцес, що стояли коло нього навколішки, глянув на лорда Гертфорда. І раптом у його очах блиснула якась думка. Він шепнув на вухо Гертфордові: - Скажи мені по честі й совісті! Коли я зараз віддам наказ, який

лише король має право віддати, чи буде він виконаний і чи ніхто мені не заперечить?

- Ні, володарю мій, ніхто в усьому королівстві. Вашими вустами повеліває його величність король Англії. Ви - король, ваше слово - закон.

Тоді Том твердим, рішучим голосом урочисто промовив:

- Хай віднині закон короля буде законом милосердним, а не кривавим! Устань, мілорде, і поспішай до Тауера. Оголоси, що волею короля герцогові Норфолькському дарується життя.

Ці слова, переходячи з уст в уста, вмить облетіли всю залу, і, коли лорд Гертфорд вийшов, гримнув новий вигук:

- Кінець кривавій владі! Хай живе Едуард, король Англії!

Розділ XII. ПРИНЦ І ЙОГО ВИЗВОЛИТЕЛЬ

Тільки-но Майлз Гендон і маленький принц вибралися з натовпу, вони звернули вбік і глухими завулками подалися до річки. Вони спокійно дійшли до Лондонського мосту, а там знову змішалися з юрбою. Гендон міцно держав за руку принца, чи то пак короля.

Приголомшлива звістка вже рознеслася по всій столиці, і хлопчик чув, як з тисячі вуст линуло: "Король помер!" Серце маленького сироти болісно стислося, і він затремтів усім тілом. Він гостро відчув усю безповоротність своєї втрати й пройнявся глибоким смутком, бо жорстокий тиран, що наводив жах на всю країну, до нього завжди був ніжний і ласкавий. Сльози затуманили йому очі й затьмарили світ. На мить він почув себе страшенно самотнім, покинутим, забутим долею. Але раптом, розтинаючи нічну пітьму, наче громовий гуркіт, долинув до нього радісний поклик: "Хай живе король Едуард Шостий!" Очі в принца спалахнули, і гаряча хвиля гордості залила його з голови до ніг. "Ох, - подумав він, - як це велично й дивно - я король!"

7 Див. примітку 7 у кінці книжки. (Прим, автора).

Наші друзі поволі прокладали собі дорогу крізь юрбу, що запрудила міст. Цей міст стояв тут уже шість сторіч і весь той час був гомінливим, багатолюдним місцем. То була досить чудна споруда: по її боках, БІД берега до берега, тяглися склади та крамниці з помешканнями у горішніх поверхах. Це було, власне, ціле містечко. Тут був свій " заїзд, свої шинки, пекарні, свої дрібні крамнички, свої базари, майстерні і навіть своя церква. На двох сусідів - Лондон і Саутворк, - які сполучав той міст, жителі його дивилися згорда, як на свої околиці, що тільки завдяки цьому й мають якусь вагу. Жителі Лондонського мосту становили, так би мовити, замкнуту громаду. Місто їхнє було вузьке, з єдиною вулицею, що тяглась не більше як на одну п'яту милі. Жили вони, ніби на селі, і добре знали кожного зі своїх земляків, знали раніш їхніх батьків і матерів, знали, як свої п'ять пальців, усі їхні дрібні сімейні справи. Була в них, звісно, і своя аристократія - старовинні роди різників та пекарів, які п'ятсот років торгували в тих самих крамничках і вміли розповісти з початку до кінця всю славу історію мосту і всі його химерні легенди. Ці аристократи вже й говорили відмінною "мостовою" мовою, і думали на особливий "мостовий" лад, і брехали розлого й рівно, не затинаючись, виразно й доладно, як уміли брехати тільки на

мосту. Взагалі, населення мосту було темне, вузьколобе, самовдоволене. Люди, що народжувалися на мосту, там і виростали, доживали до старості і нарешті вмирили, ні разу не побувавши ні в якій іншій частині земної кулі, крім Лондонського мосту. Звичайно, такі люди були певні, що величний, нескінченний похід, який сунув удень і вночі їхньою вулицею, невгамовний шум і галас, іржання, рев, мекання і безупинний тупіт ніг, немов далекий гуркіт грому, - це єдині розкоші світу, а вони самі - їхні володарі. Та воно так і було. Принаймні, коли який-небудь король або герой з тріумфом повертався на батьківщину, вони зі своїх вікон могли за певну плату показувати цікавим це пишне видовище, бо ні в якому іншому місці урочиста процесія не розгорталася перед очима глядачів такою довгою, прямою, безперервною колоною.

Людам, що народилися й вирости на мосту, життя десь в іншому місці здавалося нестерпно нудним і нікчемним. Історія розповідає про одного жителя мосту, який на сімдесят першому році життя покинув своє гніздо і виїхав на село. Але там він цілі ночі кидався й перевертався в ліжку без сну так гнітила його глибока сільська тиша. Нарешті, вибившись із сил, він повернувся в давнє своє кубло, худий, страшний, наче мара, і засинав спокійно, з солодкими снами під колискову пісню хвиль Темзи, під стукіт і гуркіт Лондонського мосту. За тих часів, про які ми оповідаємо, міст давав дітям "предметні уроки" з історії Англії, показуючи їм мертвотно-сині, охоплені тліном голови уславлених людей, настроєні на залізні шпичаки над його ворітьми.

Але ми зовсім забули про наших друзів. Гендон мешкав у невеличкому заїзді на мосту. Коли він зі своїм маленьким приятелем підійшов до дверей, хтось поруч грубо крикнув:

- А, ти таки з'явився! Ну, голубе, тепер ти вже від мене не втечеш! Ось я зараз потрощу тобі кістки, то ти вже не будеш десь ганяти, коли тебе дожидають.

І Джон Кенті простяг руку, щоб ухопити хлопця. Майлз Гендон заступив йому дорогу.

- Стривай, голубе! - сказав він. - Чого це ти розлютувався? Хто тобі цей хлопець?

- Якщо тобі так закортіло стромляти носа в чужі справи, то знай, що це мій син.

- Це неправда! - палко вигукнув маленький король.

- Сміливо сказано, хлопче, і я тобі вірю, дарма що в голові у тебе, може, й не все гаразд. Батько він тобі чи ні, я однаково не дам цьому падлюці бити тебе й мучити, коли ти хочеш лишитися зі мною.

- Хочу, хочу, я не знаю його, я ненавиджу його! Краще вмерти, ніж піти з ним.

- Ну, отже, нічого про це й говорити.

- Це ми ще побачимо! - крикнув Джон Кенті й кинувся до хлопця. - Я його силою...

- Геть, паскудо! Посміяв-но доторкнутися до нього, то я тебе проштрикну, як гусака, - вигукнув Гендон, хапаючись за шпагу. - Закарбуй собі на лобі, що я взяв цього хлопця під захист, коли на нього наїла ціла юрма таких лобурів, як ти, і мало не вбила його. То невже я покину його тепер, коли йому загрожує ще

гірше? Бо чи батько ти йому, чи ні, - а я гадаю, що ти брешеш, - цьому хлопцеві краще було б умерти наглою смертю, ніж жити з такою звірюкою, як ти. Тож забирайся, та швидше, бо я не люблю кидати слова на вітер, та й терплячкою не можу похвалитися.

Джон Кенті відійшов, бурмочучи загрози та прокльони, і зник у натовпі. А Гендон, сказавши внизу, щоб йому подали вечерю, піднявся із своїм підопічним до себе на третій поверх. Там вони ввійшли до вбогої комірчини з нужденним ліжком та старими випадковими меблями, тьмяно освітленої двома тоненькими свічками. Маленький король насилу дочалапав до ліжка і впав без сил, знемагаючи від голоду й утоми. Він майже цілий день і добру половину ночі - бо вже надходила третя година ранку, - був на ногах і нічого не їв. Промурмотівши: "Будь ласка, розбуди мене, коли накриють на стіл", - він поринув у глибокий сон. В очах Гендона промайнула усмішка, і він промовив сам до себе:

- Їй же Богу, це старчення влаштовується в чужій хаті й на чужому ліжку так невимушено й просто, наче в себе вдома. Хоч би сказало "коли ваша ласка" або "дозвольте". У своїй маячні він називає себе принцом Уельським і справді знаменито грає цю роль. Бідне, безпорадне мишеня! Я певен - воно збожеволіло від батькової жорстокості. Ну, нічого, я буду йому другом. Я врятував його, і він зразу став мені дорогим. Я вже встиг полюбити маленького гостроязикового шибеника. Як безстрашно воював він із зухвалою юрбою, як гордо кидав їй виклик! А тепер, коли сон розвіяв його болі й тривоги, яке в нього гарненьке, миле й лагідне личко! Я його навчатиму й вилікую його недугу. Я буду йому старшим братом, доглядатиму його й берегтиму. І хто посміє скривдити його або образити, хай заздалегідь готує собі саван, бо я, коли буде треба, піду за хлопця у вогонь і воду.

Він схилився над хлопцем і довго дивився на нього жалісливо й ласкаво, великою засмаглою рукою погладжуючи йому щоки й скуйовджене волосся. Раптом по тілу хлопця пробіг дрож.

- Ну ось, який з мене опікун? - промурмотів Гендон. - Не догадався чимсь укрити хлоп'я, а воно ще, чого доброго, на смерть застудиться. А й справді, що ж його робити? Якщо взяти його на руки й покласти в постіль, він прокинеться, а йому ж треба спочити.

Він подивився навколо, шукаючи яке-небудь укриття, але нічого не знайшов. Тоді скинув із себе камзол і закутав принца.

- Мені вже не зводити ні до холоду, ні до вбогої одежі! Зі мною нічого не станеться, - сказав він сам до себе і почав ходити по кімнаті, щоб хоч трохи зігрітися.

- В його схибленому мозку засіла думка, що він принц Уельський, - далі казав сам собі Гендон. - Дивно було б, якби в нас і досі лишився принц Уельський, коли той, хто справді був принцом, нині вже король. Своім бідним розумом сердега не може збагнути, що має величати себе вже не принцом, а королем. Ось уже сім років, як я був вигнаний на чужину, і за цей час я нічого не чув про своїх. Але якщо мій батько ще живий, він заради мене охоче дасть притулок у себе в домі бідолашному хлопчикові. Так само і мій старший брат Артур. І в Артура добре серце. А ось другий брат Г'ю, - у того серце як у лиса. Та хай він

тільки втрутитися не в своє діло, я розтрощу голову цій лютій гадині. Так, ми подамось туди, і то негайно.

Увійшов служник, поставив на маленький столик гарячу страву, присунув стільці й вийшов, не завдавши собі клопоту прислужувати таким злиденним постояльцям. Двері за ним грюкнули, і хлопець прокинувся. Він схопився й сів на ліжку, радісно озираючись навколо. Але враз обличчя в нього посмутніло, і, глибоко зітхнувши, він прошепотів:

- На жаль, це був тільки сон! Який же я нещасний!

Раптом він побачив на собі камзол Майлза Гендона, поглянув на свого захисника і, зрозумівши, що той заради нього мерз, лагідно сказав:

- Ти дуже добрий до мене, дуже добрий. На, одягни, мені він більше не потрібний.

Він підвівся, підійшов до умивальника і став, чекаючи. Гендон весело сказав:

- Ми зараз добре підкріпимось м'ясом і юшкою. Все так смачно пахне й парує. Ти вже трохи відпочив, а ще як підживишся, то зразу як на світ народишся.

Хлопець нічого не відповів. Він тільки пильно дивився на високого лицаря з якимось подивом чи навіть нетерплячкою. Спантичений Гендон спитав:

- Чого ти хочеш?

- Я хочу вмитися, сер.

- Оце й усе? Роби що завгодно, не питаючи дозволу в Майлза Гендона. Можеш поводитись, як у себе вдома. Тут усе до твоїх послуг.

Але хлопець не рухався з місця. Він навіть нетерпляче тупнув ногою. Гендон остаточно розгубився.

- Та що з тобою?

- Будь ласка, налий води і не балакай так багато.

Гендон насилу втримався від сміху. "Їй же Богу, це чудово!" - сказав він сам до себе і поквапився виконати наказ свого вимогливого гостя.

Потім він стояв поблизу, наче заціпенівши, поки пролунав новий наказ:

- Рушника!

Гендон узяв рушник, що висів під самим носом у хлопця, і мовчки подав йому. Далі він сам почав умиватися, а його приймачок тим часом сів до столу й приготувався їсти. Гендон швидко закінчив свій туалет і вже присунув і собі стільця, як раптом хлопець гнівно вигукнув:-

- Схаменися! Ти збираєшся сидіти в присутності короля?

Гендон був уражений до глибини душі. "Бідолаха! - промурмотів він. - Він що далі, то дужче божеволіє. Почувши про велику перемену в країні, він уявив себе королем. Ну, що ж, доведеться потурати його примхам, а то ще, чого доброго, він посадить мене в Тауер".

Задоволений власним жартом, Гендон став позаду короля і почав прислужувати йому якнайпоштивіше.

Під час вечері суворість хлопцевої королівської гідності трохи пом'якшала, і, коли він наївся, йому захотілось побалакати.

- Якщо не помиляюсь, ти, здається, назвав себе Майлзом Гендоном? - сказав він.

- Так, ваша величність, - відповів Майлз і подумки додав: "Коли вже я взявся догоджати божевільному хлопчикові, то мушу величати його і найяснішим королем, і вашою величністю. Не слід спинятися на півдорозі. Я повинен якнайкраще грати свою роль, бо, як помилюся, можу попсувати добре діло".

Після другої чарки вина на серці в короля стало веселіше, і він промовив:

- Я хотів би познайомитися з тобою ближче. Розкажи мені про своє життя. Поводишся ти відважно й благородно - ти значного роду?

- Ні, рід наш не дуже значний, ваша величність. Мій батько баронет - один з дрібніших лордів на королівській службі, - сер Річард Гендон з Гендон-Холу, поблизу Монкс'олма, в Кенті.

- Щось не пригадую такого імені. Ну, гаразд, розкажуй про себе.

- Про себе я не маю чого багато розказати, ваша величність, але, можливо, це розважить вас на якісь півгодини - однаково нічого цікавішого немає. Мій батько, сер Річард, людина дуже багата й щедра. Мати моя вмерла, коли я був ще хлопчиком. У мене є два брати. Старший, Артур, в усьому схожий на батька, а молодший, Г'ю, підлий, зажерливий, зрадливий, лихий, підступний - справжня гадина. Такий він був змалку, і такий він був і десять років тому, коли я його бачив востаннє. У дев'ятнадцять років це був цілком викінчений мерзотник. Мені тоді минуло Двадцять, а Артурові - двадцять два. У нас жила ще леді Едіт, моя кузина - їй було тоді шістнадцять років, - вродлива, лагідна, добра, дочка графа, остання в роді, спадкоємиця великого багатства й графського титулу, якого нікому було передати. Мій батько був її опікуном. Я кохав її, вона мене теж кохала. Але вона з дитинства була заручена з Артуром, і сер Річард нізащо не дозволив би порушити цю умову. Артур любив іншу дівчину і умовляв нас не журитися й не втрачати надії - мовляв, час і щаслива нагода допоможуть усім нам добитися свого. Г'ю ж любив багатство леді Едіт, хоч запевняв, ніби любить її саму, - але він завжди так: каже одне, а думає інше. Тільки марно намагався він сподобатися леді Едіт. Він міг дурити лише батька. Батько любив його найдужче з усіх нас і вірив йому. Г'ю був наймолодший, і всі ненавиділи його, а цього завжди буває досить, щоб скорити батьківське серце. До того ж у Г'ю був солоденький, вкрадливий язик і надзвичайне вміння брехати, а це теж обплутує сліпу любов. У мене вдача запальна, навіть шалена, правду кажучи, але від мого шаленства нікому, крім мене самого, шкоди не було. Я нікого не зганьбив, не заплямив себе ні злочином, ні підлотою, нічим не збезчестив свого доброго імені й дворянського титулу.

Проте Г'ю зумів скористатися з моїх вад. Він бачив, що в Артура слабке здоров'я, і сподівався, що смерть старшого брата піде йому на користь, коли тільки прибрати мене з дороги... А втім, це довга історія, ясний мій владарю, і не

варто її розповідати. Коротко кажучи, Г'ю так хитро перебільшував усі мої провини, що вони здавалися злочинами, і кінець кінцем, знайшовши в моїй кімнаті шовкову мотузяну драбину, яку він сам підкинув, негідник з допомогою підкуплених слуг та інших брехливих свідків переконав батька, що я збирався викрасти леді Едіт і одружитися з нею наперекір його волі.

Батько вирішив, що вигнання на три роки з дому й батьківщини зробить з мене справжнього чоловіка й вояка і навчить мене розуму. За роки свого тяжкого випробування я брав участь у війнах на континенті, зазнав удосталь жорстоких ударів долі, злигоднів і всіляких пригод. Але в останньому бою я попав у полон і сім років сидів у в'язниці в чужій стороні. Завдяки своїй кмітливості та відвазі я, нарешті, вирвався на волю й відразу подався до Англії. І ось я приїхав. Немає в мене ані грошей, ані пристойної одежі, і я не знаю, що сталося за ці сім років у нашому замку Гендон-Холі з моєю ріднею. От і вся моя сумна історія, ваша величність. - Тебе підло скривдили! - вигукнув маленький король, блиснувши очима. - Але я відновлю твої права - присягаюся! Це слово короля!

Зворушений оповіданням Майзла, молодий король відверто вилив своє горе перед здивованим другом і розказав про всі свої лихі пригоди. Коли він скінчив, Майлз подумав сам собі:

"Ач яка в нього буйна уява! І розум неабиякий, бо так з нічого ані божевільний, ані здоровий не сплете такої чудової й правдоподібної казки. Бідна, пропаша голівонька! Ну, дарма, поки я живий, у нього буде і друг, і захисник. Я не пускатиму його від себе ні на крок. Він буде моїм улюбленцем, моїм маленьким товаришем. І я його неодмінно вилікую! Він цілком видужає, прославиться, і тоді я з гордістю казатиму: "Він мій, я підібрав його, коли він був маленьким безпритульним обірванцем, але зразу помітив, які в нього здібності, і був певен, що колись ім'я його прогримить на весь світ. Дивіться на нього - хіба я не мав слушності?"

А король говорив замислено й повільно:

- Ти визволив мене від образи й ганьби, можливо, врятував мені життя, а отже, й корону. За таку послугу годиться віддячити щедрою нагородою. Скажи, чого ти бажаєш, і я зроблю все, що тільки в моїй королівській владі.

Ця фантастична пропозиція вивела Гендона з задуми. Він хотів був уже подякувати королю й сказати, що він лише виконав свій обов'язок і не бажає ніякої нагороди, як раптом у нього майнула щаслива думка. Тоді він попросив дозволу кілька хвилин поміркувати над милостивою пропозицією. Король поважно кивнув головою, зауваживши, що в таких важливих справах краще не поспішати.

Майлз подумав трохи і сказав сам до себе:

"Отак я й зроблю. Ніяким іншим способом я б цього не добився, а остання година показала, що коли б так тяглося й далі, мені було б дуже незручно й важко. Так, я висловлю йому своє прохання. Яке щастя, що я не пропустив цієї нагоди".

Він став на одне коліно й промовив:

Моя скромна послуга - звичайний обов'язок кожного підданця і тому не має ніякої ваги. Та коли ваша величність гадає, що моя послуга варта нагороди, то я насмілюся звернутись до вас із одним проханням. Років чотириста тому, як відомо вашій величності, під час кривавої ворожнечі між Джоном, королем Англії, і французьким королем було вирішено виставити від кожної країни по бійцю і розв'язати суперечку двобоєм, вдавшись до так званого божого суду. Обидва королі, та ще й король іспанський прибули на місце змагання. Та коли на арену вийшов французький боєць, то всі англійські лицарі були такі вражені його грізним виглядом, що жоден з них не зважився помірятись із ним зброєю. Отже, англійський монарх мав програти важливу справу, бо нікому було виходити на герць. А в Тауері тоді був ув'язнений лорд де Курсі, наймогутніший вояк Англії, позбавлений титулу й володінь, засуджений на довге ув'язнення. Звернулися до нього. Він погодився і в повному озброєнні прибув на поєдинок. Та тільки-но французький боєць побачив його величезну постать і почув його славетне ім'я, як враз утік, і справа французького короля була програна. Король Джон повернув лордові де Курсі всі його титули й володіння, сказавши: "Проси в мене чого хочеш, і твоє бажання буде вволене, хоч би воно коштувало мені півкоролівства". Тоді де Курсі, ставши перед королем навколішки, як оце зараз ваш покірний слуга, відповів: "Я прошу вашу величність надати мені й моїм нащадкам права лишатися з покритою головою в присутності монархів Англії, аж поки в ній існуватиме королівський престол". Як відомо вашій величності, бажання лорда де Курсі було вволене, і за ці чотириста років рід його не припинився. Отже, й досі старший у цій старовинній родині єдиний з усіх людей безборонно лишасться в присутності його величності короля в капелюсі або шоломі, не питаючи на це дозволу '. Посилаючись на цей приклад, я прошу у вашої величності лише одної милості, одного права, яке буде для мене цілком достатньою нагородою: дозвольте мені й моїм нащадкам завжди сидіти в присутності короля Англії.

- Встань, сер Майлз Гендон, рицарю! - врочисто мовив король, легенько вдаривши Гендона по плечу його ж таки шпагою. - Встань і сідай. Твоє прохання вволене. Поки існує Англія й королівська влада, це право лишиться за тобою.

Його величність відійшов у задумі, а Гендон з полегкістю сів на стілець.

"Добре я зміркував, як визволити себе з біди, - сказав він сам собі. - Ноги в мене страшенно болять, а якби я не придумав цього, мені довелося би стояти ще багато тижнів, а ж поки мій бідний хлопець вернувся б до тям... До того ж я віднині став рицарем королівства Мрій і Тіней. Досить чудне звання для такої прозаїчної особи, як я. Я не сміюся - боронь боже! - бо те, що для мене химера, для нього дійсність. Але з одного погляду це й для мене дещо важить, бо показує, яка в нього добра й шляхетна душа... А що, як він надумається так пишно величати мене й при людях? Ото буде сміху! Рицар - і в такому дранті! Ну, дарма! Хай називає мене, як хоче. Я не скажу ані слова".

1 Лорди Кінгсейли, нащадки де Курсі, досі користуються цим надзвичайним привілеєм. (Прим, автора).

Розділ XIII. ПРИНЦ ЗНИК

Після їди обох друзів опанувала важка дрімота.

- Скинь з мене оце лахміття! - сказав король. Гендон без заперечень роздягнув хлопця й поклав його в постіль. Потім, озирнувшись по кімнаті, сумно прошепотів:

- Він знов спатиме на моєму ліжку, а де ж я примощуся? Маленький король помітив його збентеження й пробубонів спросоння:

- А ти лягай на порозі й охороняй мене.

І за хвилину він уже забув усі свої турботи, поринувши в глибокий сон.

- Сердега! Йому й справді треба було б народитися королем! - у захваті промурмотів Гендон. - Він напрочуд гарно грає свою роль.

Потім він ліг на голій підлозі коло дверей і задоволено промовив:

- За ці сім років мені доводилося терпіти й більші невигоди. А це пусте, і нема чого нарікати на долю.

Він заснув удосвіта, а опівдні встав, обережно відгорнув укривало зі свого сонного підопічного і уривком шворки зняв з нього мірку. Король прокинувся, поскаржився на холод і спитав Гендона, що той робить.

- Уже готово, ваша величність, - відповів Гендон. - Я зараз збігаю до міста в одній невеличкій справі й скоро повернуся. А ви спіть. Вам треба як слід відпочити. Дайте, я укрию вас із головою. Так буде тепліше.

Не встиг він договорити, як король уже вернувся до царства сну. Майлз тихенько вислизнув з кімнати і хвилин через сорок так само нечутно вернувся - з убранням для хлопця. Вбрання було з дешевої тканини, приношене, але чистеньке і тепле. Майлз сів і почав розглядати куплене, мурмочучи собі під ніс:

- Якби в мене був грубший гаманець, можна б дістати щось краще. А коли в кишені гуде, треба задовольнятися і тим, що маєш...

Красуня жила в містечку у нас, В містечку у нас жила...

Здається, він ворухнувся... треба співати трохи тихше. Хай виспитьяся як слід. Адже ж нам треба збиратися в дорогу, а бідолаха такий зморений... Камзол ще досить добрий, де-не-де доведеться підшити, і буде якраз. Штани ще кращі, хоч не завадить і їх трохи вшити. Черевики хоч куди, бідним ноженятам буде сухо й тепло. Це для нього буде новина. Мабуть, і влітку, і взимку бігав босоніж. От якби хліб діставався так дешево, як нитки! За якийсь фартинг я запасся ними на цілий рік. Та ще яку здорову голку дали задарма, просто за спасибі. От тільки як засилити в неї нитку? Це достобіса важко.

І справді, це було йому дуже важко. Майлз робив це, як роблять усі чоловіки і, мабуть, робитимуть довіку. Він непорушно тримав перед собою голку і силкувався встромити у вушко нитку; жінки завжди роблять навпаки. Нитка то сковзала повз голку праворуч і ліворуч, то складалася вдвоє, але рицар був досить терплячий. Він набрався досвіду в такій роботі, ще як був солдатом. Нарешті йому пощастило вцілити. Він узяв убрання, що лежало в нього на колінах, і заходився шити.

- За нічліг заплачено, навіть за той сніданок, що нам незабаром подадуть. І в мене ще вистачить на те, щоб купити пару віслюків та прохарчуватися вдвох два-три дні. А там уже розкошуватимемо в Гендон-Холі.

Любила вона чолові...

Ой! Загнав-таки голку під ніготь. Ну, дарма, це мені не первина, хоч воно й не дуже приємно... Ах, серденько, там ми заживемо на всю губу. Там забудуться твої турботи і журба минеться...

Любила вона чоловіка свого, А інший її...

Які чудові широкі стібки! - захоплено вигукнув він, милуючись на свою роботу. - В них відчувається щось горде й величне. Якими жалюгідними й простацькими здаються проти них дрібні неспіливі стібки кравця...

Любила вона чоловіка свого, А інший її любив...

Ну, от і готово! Чудово зроблено, а головне - швидко. Ну, тепер я розбуджу його, вдягну, дам умитися, нагодую, а тоді ми поїдемо до Саутворка на базар, що біля заїзду Табарда. Вибачте, ваша величність, пора вставати! Мовчить. Агов, ваша величність!.. Слово честі, мені доведеться образити його священну особу доторком, коли він у сні глухий до людської мови. Що таке?

Він відкинув укривало - ліжко було порожнє. На хвилину Гендон застиг у безмовному подиві, потім озирнувся навколо і тоді тільки помітив, що лахміття хлопцеве теж зникло. Він ураз скипів, розлютився, почав гукати хазяїна заїзду. Ту мить увійшов служник зі сніданком.

- Кажі всю правду, бісів сину, а то вмить розпрощаєшся з життям! - гримнув вояк і з таким грізним виглядом підскачів до служника, що той з несподіванки й страху не міг вимовити й слова. - Де хлопець?

Плутано, тремтячим голосом служник став пояснювати:

- Тільки-но ви пішли звідси, ваша милість, як прибіг якийсь парубійко і сказав, що ви кличете хлопця, що він мусить іти негайно до саутворкського кінця мосту. Я провів його сюди. Він розбудив хлопця й передав йому ваше доручення. Хлопець побурчав трохи, що його так рано потурбували, але відразу вдягся в своє лахміття й пішов за парубійком. Він тільки сказав, що ваша милість зробили б увічливіше, якби самі прийшли по нього, а не послали якогось незнайомця, а то виходить...

- А то виходить, що ти йолоп і обдурити тебе може будь-хто, кому не ліньки. Бодай ти пропав з усім своїм родом! А може, ще нічого лихого не трапилось. Може, хлопцеві не заподіяно ніякої шкоди. Я зараз приведу його. Накрий на стіл. Стривай! Укривало на ліжку розстелене так, ніби під ним хтось лежить. Це що, навмисно?

- Не знаю, ваша милість. Тільки бачив, що той парубійко, котрий приходив по хлопця, чогось порався коло ліжка...

- Стонадцять чортів! Це ж було зроблено, щоб одурити мене, щоб виграти час! Парубійко приходив сам?

- Сам-один, ваша милість.

- Знаєш напевне? - Напевне, ваша милість.

- Ану, подумай краще, не поспішай. Промовчавши з хвилину, слуга сказав:

- Приходив-то він сам, але тепер я пригадую, що, коли вони замішались у юрбу на мосту, звідкись вискочив якийсь страшний, наче розбійник, чоловік. І як тільки він підбіг до них...

- Ну, ну? Кажі! - нетерпляче крикнув Гендон.

- Вони зникли в натовпі, і я їх більше не бачив, бо мене якраз покликав хазяїн. Він розгнівався за те, що судді не подали замовлену печеню, хоча, присягаюся всіма святими, я тут ні до чого. Це все одно, що винуватити ненароджену дитину в її гріхах...

- Геть з очей моїх, бовдуре! Від твого патякання можна з глузду зсунутись. Стривай! Куди тікаєш? Не можеш і хвилини постояти спокійно? Що ж - вони справді пішли до Саутворка?

- Атож, ваша милість. А щодо тої клятої печені, то я тут так само винен, як ненароджена дитина в...

- А, ти ще тут? І все плетеш казна-що? Щезни, поки я не задушив тебе!

Служник вибіг. Гендон кинувся слідом за ним, випередив його, перестрибуючи через два східці, і вибіг на вулицю.

- Це той самий негідник, що називав його своїм сином, - бурмотів він. - Я втратив тебе, мій маленький дурненький повелителю. Гірко й подумати - я ж так тебе полюбив. Ні, присягаюсь життям, я не втратив тебе! Не втратив, бо я переверну всю Англію, а таки розшукаю тебе! Бідне хлоп'ятко! Там лишився його сніданок і мій, але хай їдять його щури. Швидше, швидше! Треба поспішати!

Пробираючись крізь галасливу юрбу на мосту, він кілька разів, неначе це було йому дуже приємно, повторив:

- Він бурчав, але пішов, бо думав, що це Майлз Гендон кличе його. Сердешне хлоп'я! Він ні для кого іншого не зробив би цього, я знаю.

Розділ XIV. LE ROI EST MORT - VIVE LE ROI !

Король умер - хай живе король! (Фр.)

Того самого ранку ще вдосвіта Том Кенті прокинувся від важкого сну й розплющив у темряві очі. Кілька хвилин він мовчки лежав, силкуючись розібратися в переплутаних думках і враженнях, і раптом тихо вигукнув у захваті:

- Тепер я розумію, все розумію! Нарешті я справді прокинувся! Привіт тобі, радість! Зникни, журба! Агов, Нен! Бет! Вилазьте з соломи і йдіть до мене. Я розкажу вам такий чудний, такий неймовірний сон, яким, мабуть, ще ніколи нічні духи не зачаровували людину. Нен, Бет, сюди!

Коло ліжка виросла якась невиразна постать, і чийсь голос промовив:

- Що zvolите повеліти?

- Повеліти?.. Ой, горе мені, я пізнаю твій голос. Кажи, хто я такий?

- Вчора ввечері ви були ще принц Уельський, а нині ви - мій найясніший володар, Едуард, король Англії.

Том зарився з головою в подушки і жалісно промовив:

- На жаль, це був не сон! Ідіть спочивайте, добрий сер. Залиште мене з моїм горем.

Том знову заснув і незабаром побачив приємний сон. Йому снилося, що надворі літо і він грається сам на прегарному лужку. Раптом до нього підходить малесенький горбатий карлик з довгою рудою бородою й каже:

- Копай коло цього пня.

Том починає копати і знаходить у землі дванадцять новеньких блискучих пенні - казкове багатство! Та це ще не все, бо карлик каже далі:

- Я тебе знаю. Ти добрий, достойний хлопець. Усі твої злигодні скінчилися, настав день нагороди. Копай тут кожного сьомого дня, і щоразу ти знаходитимеш такий самий скарб - дванадцять новеньких блискучих пенні. Тільки нікому не кажи - тримай це в таємниці.

Карлик десь зникає, а Том біжить із своєю знахідкою до Смітного двору й каже сам собі: "Щовечора я даватиму батькові по одному пенні. Він буде певний, що це я зібрав аж стільки милостині, і з радощів не стане мене бити. Одне пенні я даруватиму щотижня доброму священикові, що вчить мене, а решту чотири - матері й сестрам. Ми не будемо більше голодувати й ходити в лахмітті. Прощай, вічний страх та побої!"

Ось він уже в своїй убогій оселі. Він стомився й ледве зводить дух, але очі в нього горять із захвату. Він кидає на коліна матері чотири пенні й весело кричить:

- Це тобі! Всі тобі, всі до одного! Тобі, Нен та Бет. Я чесно їх здобув, не випрохав і не вкрав.

Здивована й щаслива мати пригортає його до серця й каже: - Уже пізно. Чи не зволить ваша величність устати?

Ох! Він сподівався не такої відповіді. Сон урвався. Том прокинувся й розплющив очі.

Біля його ліжка на колінах стояв розкішно вбраний перший лорд-постельничий. Радість, навіяна облудним сном, погасла. Бідний хлопець зрозумів, що він і досі в'язень-ко-роль. В опочивальні було повно царедворців у лілових, жалобного кольору, мантиях і знатних слуг монарха. Том сів на ліжку й крізь важкі шовкові завіси дивився на ту блискучу юрбу.

Почалась урочиста церемонія одягання, під час якої придворні один по одному ставали навколішки і, вітаючи маленького короля, висловлювали йому глибоке співчуття з приводу його тяжкої втрати. А водночас Тома одягали. Головний лорд-стайничий узяв сорочку, передав її першому лордові-ловчому, той - другому лордові-постельничому, цей - головному лісничому Віндзорських лісів, той - третьому обер-камергерові, а цей - королівському канцлерові

Ланкастерського герцогства. Від нього сорочка перейшла до гардеробмейстера, який передав її герольдмейстерові Норройському, потім вона дісталася комендантові Тауера, далі лорду-сенешалеві, тоді спадковому пов'язувачеві серветки, а потім лордові-адміралові Англії, який передав її архієпископові Кентерберійському, і нарешті вона опинилася в руках першого лорда-постельничого. Цей уже надів сорочку на Тома. Бідне хлоп'я! Здивовано стежачи за нудною процедурою, Том мимохіть згадав, як під час пожежі передають з рук у руки відра.

Кожна частина туалету мала пройти цей довгий шлях. Томові ця церемонія так набридла, що він дуже зрадів, коли побачив, що довгі шовкові панчохи теж пустились у подорож, віщуючи кінець. Але радість його була передчасна. Перший лорд-постельничий уже взяв у руки панчохи і збирався натягти їх Томові на ноги, як раптом густа фарба залила йому обличчя; він квапливо віддав їх назад архієпископові Кентерберійському і, показуючи на щось на панчохах, злякано прошепотів: "Гляньте, мілорде!" Архієпископ пополотнів, потім почервонів і, тицьнувши панчохи лордові-адміралові, насилу вимовив: "Гляньте, мілорде!" Лорд-адмірал передав панчохи спадковому пов'язувачеві серветки, і в нього ледве вистачило сили пробурмотіти: "Гляньте, мілорде!" Панчохи помандрували назад через руки лорда-сенешалю, коменданта Тауера, герольдмейстера, гардеробмейстера, королівського канцлера Ланкастерського герцогства, третього обер-камергера, головного лісничого Віндзорських лісів, другого лорда-постельничого, першого лорда-ловчого, і все це під здивований, зляканий шепіт: "Гляньте! Гляньте!" Нарешті панчохи потрапили в руки головного стайничого. Той добру хвилину дивився на причину загального збентеження.

- Господи помилуй! - прошепотів він нарешті. - Від підв'язки відскочив наконечник. До Тауера головного охоронця королівських панчіх! - і безсило схилився на плече першому лордові-ловчому.

Тим часом принесли інші панчохи, де на підв'язках не було ніякого ґанджу.

Але все на світі має свій кінець, і Том Кенті дістав, нарешті, змогу вибратися з ліжка. Один високий урядовець зливав йому, другий наглядав за вмиванням, третій держав наготові рушник. Щасливо відбувши й цю церемонію, Том наготувався прийняти послуги королівського перукаря. З рук майстра цирульного мистецтва він вийшов гарненький і граційний, як дівчинка, - в ліловій атласній накидці і в капелюсі з ліловою пір'їною. Він поважно рушив до їдальні між рядів придворних, які шанобливо розступалися перед ним і ставали на коліна.

Після сніданку його з пишнотою, гідною короля, повели в супроводі головних сановників держави і п'ятдесятьох охоронців з позолоченими бойовими сокирами в руках до тронної зали, де він мав віддатися державним справам. Коло трону став його дядько, лорд Гертфорд, щоб допомагати королю мудрими порадами.

Насамперед з'явилися вельможні лорди, що їх покійний король обрав виконавцями своєї духівниці. Вони прийшли спитати в Тома згоди на деякі свої розпорядження. Це була формальність, але не зовсім пуста, бо лорд-протектор іще не був призначений. Архієпископ Кентерберійський оголосив постанову

ради виконавців щодо похорону покійного монарха і наостанку прочитав їхні підписи: архієпископ Кентерберійський; лорд-канцлер Англії; лорд Вільям Сент-Джон; лорд Джон Рассел; граф Едуард Гертфорд; віконт Джон Лілі; єпископ Даремський Катберт.

Том не слухав - його збентежив у документі один з перших пунктів. Він обернувся до лорда Гертфорда й пошепки спитав:

- На який день, він каже, призначено похорон?

- На шістнадцяте число наступного місяця, ваша величність. - Та це ж безглуздя! Хіба він доти збережеться? Бідний хлопець! Королівські звичаї ще були для нього

новиною. Він звик бачити, що в Смітному дворі покійників якнайшвидше спроваджували на кладовище. Але лорд Герт-форд двома-трьома словами заспокоїв його.

Далі статс-секретар доповів про розпорядження державної ради, яка призначила прийняття чужоземних послів на другий день об одинадцятій годині ранку і просила згоди короля.

Том запитливо глянув на лорда Гертфорда, і той шепнув йому:

- Будьте ласкаві, ваша величність, висловити свою згоду. Посли з'являться для того, щоб засвідчити глибокий жаль своїх державців з приводу тяжкої втрати, що спіткала вашу величність та Англійське королівство.

Том послухався його поради. Після того другий статс-секретар почав читати звіт про витрати на штат покійного короля, що за останнє півріччя становили двадцять вісім тисяч фунтів стерлінгів. Ця сума так уразила Тома, що йому захопило дух. Ще більше здивувався він, коли почув, що з цих грошей двадцять тисяч іще не виплачено¹, що державна скарбниця майже порожня і тисяча двісті слуг - у скрутному становищі, бо давно вже не одержують платні. Тут уже Том не витримав і палко вигукнув:

- Та так ми зовсім зубожіємо! Треба негайно взяти менший будинок і розпустити слуг. Однаково вони тут ні до чого, тільки заважають та дратують своїми послугами, які гидко й соромно приймати. Такі послуги потрібні хіба ляльці, яка ані руками, ані головою не може дати собі ради. Добре було б купити маленький будинок якраз проти рибного базару коло Біллінг'згейта...

Лорд Гертфорд міцно стиснув Томові руку. Той враз урвав свою нерозумну мову й почервонів. Але на обличчях придворних не видно було і тіні здивування, неначе в словах короля ніхто не помітив нічого чудного.

Ще один секретар доповів, що покійний король у своїй духівниці заповідав відзначити лорда Гертфорда герцогським титулом, братові його, серові Томасу Сеймурові, надати звання пера, синові Гертфорда - графство, а інших почесних служителів корони теж піднести в званні. Рада ухвалила призначити засідання на шістнадцяте число місяця лютого для обговорення та виконання волі небіжчика.

1 Юм, "Історія Англії".(Прим, автора).

Покійний король у своєму заповіті нікому не дарував маєтків, відповідних дарованим титулам, але рада, знаючи бажання покійного, визнала за потрібне наділити Сеймурові "земель на п'ятсот фунтів стерлінгів", а синові Гертфорда "на вісімсот фунтів", додавши ще ділянку "на триста фунтів з перших же єпископських земель, які звільняться" , - коли на те дасть згоду нинішній король.

Том знову мало не бовкнув, що, перше ніж розтринькувати гроші, слід було б сплатити борги покійного короля. Але обачний лорд Гертфорд вчасним доторком руки врятував його від цієї необережності, і Том мовчки дав свою королівську згоду, хоч у душі був дуже невдоволений. З хвилину він сидів і міркував, як легко й просто йому творити всякі дива, і раптом у голові в нього майнула думка: чом би йому не зробити свою матір герцогинею Смітного двору й не подарувати їй маєток? Але вмить його пройняло гірке розчарування: адже ж він тільки зветься королем, а насправді він підвладний цим поважним воякам і вельможам. Для них його мати - лише витвір хворої уяви, вони недовірливо вислухають його проект і пошлють по лікаря.

Нудні справи тяглися без кінця. Секретарі читали петиції, укази, грамоти і всілякі багатослівні, одноманітні й набридливі папери, що стосувались керування державою. Нарешті Том важко зітхнув і промурмотів про себе: "Чим це я так завинив, що мене позбавили свіжого повітря й сонця, зачинили тут, зробили королем і мучать без кінця?" Раптом його запаморочена голова хитнулася і впала на плече. справи королівства припинилися, бо монарх, наділений владою перетворювати все в закон, був відсутній. Навколо заснулої дитини запанувала тиша, і мудрі державні мужі урвали нараду.

До полудня Томові пощастило, з дозволу його опікунів Гертфорда і Сент-Джона, пробути приємну годину в товаристві леді Елізабет і маленької леді Джейн Грей, хоч принцеси й були зажурені тяжким лихом, що спіткало королівський дім. Наприкінці їхнього візиту його відвідала й "старша сестра" - згодом вона стала відома під ім'ям "Марії Кривавої". Вона заморозила його своєю урочистою надутою промовою, яка сподобалася йому лише тим, що була коротка.

На кілька хвилин його залишили самого, а потім упустили до нього худенького хлопчика років дванадцяти, одягненого в усе чорне: тільки плоєний комірець та мережива на рукавах

1 Юм, "Історія Англії".(Прим, автора).

були сніжно-білі. В його убранні не було ніяких ознак жалоби, крім лілового банта на плечі. Він ішов несміливо, з похиленою головою і, підійшовши до Тома, став на одне коліно. Том пильно подивився на нього й сказав:

- Устань, хлопче. Чого тобі треба? Хто ти? Хлопець підвівся. Він стояв перед Томом у невимушеній,

спокійній позі, але обличчя в нього було зажурене.

- Ви, звичайно, пам'ятаєте мене, мілорде. Я ваш паж для биття.

- Паж для биття?

- Авжеж, ваша величність. Я Гемфрі... Гемфрі Марлоу. Том подумав, що його опікунам слід було розповісти йому про цього пажа. Становище вийшло

незручне. Що йому робити? Удавати, буцім він пізнав хлопця, а потім кожним словом прохоплюватися, що ніколи про нього й не чув? Ні, це не годиться. Але враз його заспокоїла одна несподівана думка: такі випадки, мабуть, ще не раз траплятимуться, бо Гертфорд і Сент-Джон як члени ради повинні будуть частенько відлучатися в справах. Отож слід би добрати способу, як самому виплутуватися зі скрути. Так, він зараз спробує й побачить, що з цього вийде. Том заклопотано потер собі лоба й сказав:

- Тепер, здається, я пригадую тебе, але думки мої затьмарені недугою...

- Яка шкода, мій бідний повелителю! - співчутливо вигукнув "паж для биття" і додав сам до себе: "Отже, це правда, він несповна розуму, сердешний! Але який же я забутливий! Мені ж веліли ніяк не помічати, що з ним щось не гаразд!"

- Дивно, як пам'ять зраджує мене останніми днями, - скаржився Том. - Та ти не звертай уваги, це швидко минає. Часто найменший натяк ураз нагадує мені забуті події й імена. ("А часом такі, що я зроду не чув", - додав він подумки). Ну, кажи, яка в тебе справа.

- Справа ця пуста, ваша величність, але я все ж наслідую вас потурбувати нею, з дозволу вашого. Два дні тому, коли ваша величність на уроці грецької мови зволили тричі помилитися, пригадуєте, вранці...

- Так, здається, пригадую... ("Це навіть не зовсім і брехня, бо, коли б я задумав учити грецьку мову, напевне помилився б не тричі, а разів сорок"). Так, так, ну, далі.

- Учитель, розгнівавшись на вас за таку, як він сказав, неохайну й недотепну роботу, обіцяв мене добре відшмагати, але... - Відшмагати? Тебе? - вигукнув Том, нетямлячись від здивування. - Та з якої речі він битиме тебе за мої помилки?

- Ох, ваша величність, ви знов забуваєте! Він же завжди шмагає мене, коли ви погано вчитесь.

- А, правда, я й забув. Ти допомагаєш мені готувати уроки, і, коли я роблю помилки, він гадає, що ти погано виконав свій обов'язок, і...

- О мій повелителю, що ви кажете? Я, найгірший із слуг ваших, посмів би вас учити?

- То в чому ж тоді ти винен? Що це за загадка? Хто ж тут справді збожеволів - я чи ти? Поясни мені.

- Та тут нічого й пояснювати, ваша величність. Ніхто не сміє ображати побоями священну особу принца Уельського. Отже, коли принц робить помилки, за нього б'ють мене. Та так воно й повинно бути, бо це моя служба і з цього я живу.

Хлопець казав це цілком спокійно. Том зчудовано дивився на нього й думав: "Ну й чудасія! Що це за химерна служба! Дивно, як вони не зачісують й не вдягають якогось хлопця замість мене. Ото була б розкіш! Слово честі, я б охоче згодився, щоб шмагали мене самого. Принаймні моє життя було б тоді не таке одноманітне".

А вголос він сказав:

- І що ж, голубчику, тебе відшмагали, як обіцяли?

- Ні, ваша величність. Мене мали відшмагати сьогодні, але, можливо, зважаючи на жалобу, тепер зовсім звільнять від кари. Я ще не знаю і тому насмілюся прийти сюди і нагадати вашій величності про вашу милостиву обіцянку заступитися за мене...

- Перед учителем?

- Ах, це ви пам'ятаєте?

- Як бачиш, моя пам'ять вертається. Заспокойся, тебе ніхто не скривдить, я не дозволю.

- О, дякую, мій добрий королю! - вигукнув хлопець і впав навколішки. - Може, я забагато прошу, але...

Побачивши, що Гемфрі вагається, Том, щоб підбадьорити хлопця, сказав, що він сьогодні в милостивому настрої.

- Тоді дозвольте розповісти все, що тяжить у мене на душі. Ви тепер уже не принц Уельський, а король. Ви можете робити все, що побажаєте, і ніхто не сміє вам перечити. Звичайно, ви тепер не схочете втомлювати себе нудними науками, звелите попалити книжки і знайдете собі цікавіші розваги. Тоді я пропав, а зі мною й мої сирітки-сестри.

1 Див. примітку 8 у кінці книжки. (Прим, автора).

- Пропав? Чому?

- Мене годує моя спина, мій добрий повелителю. Якщо її не будуть бити, я помру з голоду. Якщо ви кинете вчення, у мене не буде служби, бо вам же не потрібний буде паж для биття. Згляньтесь, не проганяйте мене!

Том, зворушений цим щирим горем, у пориві справді царської великодушності промовив:

- Заспокойся, друже. Віднині й довіку твоя служба стане спадковою в твоєму роді.

Потім він легенько вдарив хлопця по плечу своєю шпагою і сказав:

- Устань, Гемфрі Марлоу, спадковий головний паж для биття при англійському королівському дворі. Не журись - я знов візьмусь до книжок і буду вчитися так погано, що твою платню, по всій справедливості, доведеться потроїти - настільки прибуде в тебе роботи.

Сповнений палкої вдячності, Гемфрі вигукнув:

- Дякую вам, мій благородний повелителю! Така безмірна щедрість перевершує найсміливіші мої мрії. Тепер я буду щасливий до кінця днів моїх, а зі мною й весь рід Марлоу.

Том зміркував, що хлопець може стати йому в пригоді. Він потроху розговорився з Гемфрі, і той був дуже задоволений. Хлопцеві було приємно думати, що він допомагає маленькому королю зцілитися, бо як тільки він нагадував хворому королю які-небудь випадки, що траплялися з ним у класній кімнаті або взагалі в палаці, той зразу все ясно "відновлював у пам'яті". Не минуло й години, як Том

дізнався про цікаві подробиці з життя королівського двору. Він вирішив щодня черпати відомості з цього джерела і тут-таки дав наказ завжди допускати Гемфрі до королівських покоїв, якщо тільки його величність не буде зайнятий розмовою з кимсь іншим. Тільки-но вийшов Гемфрі, як з'явився лорд Гертфорд і приніс Томові нові турботи.

Він сказав, що рада лордів, побоюючись, щоб перебільшені чутки про розладнане здоров'я короля не просочились за кордон, вирішила просити його величність днів через два почати обідати прилюдно. Його квітучий вигляд і впевнена постава разом із стриманими, спокійними рухами й шляхетним поведженням враз розвіють усі сумніви й піднесуть народний настрій, а коли якісь лихі поголоски вже розійшлися, це буде найкращий засіб припинити їх.

Потім лорд Гертфорд почав обережно вчити Тома, як треба поводитися в таких урочистих випадках, роблячи досить прозорі натяки на речі, які той давно мусив знати. На превелику його радість, виявилось, що Томові тут майже не потрібна була чиясь допомога (він для цього уже встиг використати Гемфрі, який, знаючи із швидкокрилих придворних балачок про майбутній обід, сказав про нього королю). Побачивши, що пам'ять короля покращала, граф наважився непомітно перевірити її ще кількома спробами. Наслідки були гарні, хоча й неповні, - бо Том користувався знаннями, почерпнутими від Гемфрі, - і лорд загалом був дуже задоволений. Він так зрадів, що насмілювався сказати повним надії голосом:

- Тепер я певен, що, якби ваша величність зволили трохи напружити пам'ять, це розв'язало б загадку щодо великої печатки, пропажа якої тепер уже, правда, не має великого значення, бо печатка мала силу тільки за життя покійного короля. Може, ваша величність спробує пригадати?

Це загнало Тома в безвихідь. Він не мав найменшого уявлення, що таке велика печатка. З хвилину він вагався, а потім, глянувши невинними очима на лорда Гертфорда, спитав:

- А яка вона на вигляд, мілорде?

Граф ледь здригнувся й прошепотів сам до себе: "О горе! Його розум знов затьмарився. Не треба змушувати його так напружувати мозок". І спритно перевів розмову на інше, щоб відвернути думки його величності від нещасливої печатки. Це було неважко зробити.

Розділ XV. ТОМ - КОРОЛЬ

Другого дня прибули чужоземні послы в супроводі пишного почту, і Том, урочисто сидючи на троні, приймав їх. Спочатку пишнота цієї церемонії тішила його око й захоплювала уяву, але вона була занадто довга й нудна, так само як і всі промови, і те, що спочатку було розвагою, помалу перейшло в утому й тугу за рідною домівкою. Том говорив слова, які час від часу підказував йому Гертфорд, і намагався чесно виконувати свої обов'язки, але вони були такі незвичні для нього й неприємні, що він спромігся тільки більш-менш задовільно грати свою роль. На вигляд він був досить схожий на короля, але почувати себе королем не міг. Тому він щиро зрадів, коли вся церемонія скінчилася.

Більша частина дня "змарнувалася", на думку Тома, у всяких ділах, пов'язаних з його високим саном. Навіть дві години, присвячені королівським іграм та

забавам, були для Тома мукою, бо й тоді він мусив додержувати всяких правил та звичаїв. Але він усе ж урвав часинку на розмову з Гемфрі, і та година була чистим виграшем, бо він і розважився, й здобув потрібні йому відомості.

Настав третій день королювання Тома Кенті й проминув так само, як і попередні, але на душі в нього трохи полегшало - він почував себе вже не так ніяково, як спочатку. Він уже трохи звик до незнайомого оточення й нових обставин. Пути неволі ще обтяжували його, але він почав уже звикати. Присутність і шанобливе упадання коло нього знатних вельмож бентежили його дедалі менше.

Наближення четвертого дня Том чекав би вже без особливої тривоги, якби не страх перед прилюдним обідом. На цей день були призначені й поважні справи: він мусив головувати в раді й висловлювати свої погляди та плани щодо відносин з різними державами, розкиданими по всій земній кулі; Гертфорд мав бути формально обраний на почесний пост лорда-протектора, і ще багато деяких подій мало відбутися того ж таки дня. Але Томові все це здавалося дрібницями проти жахливої перспективи обідати під цікавими поглядами сили-силенної очей і під шепотіння безлічі губів, які сміятимуться з його манер і з похибок, якщо він, на жаль, буде їх припускатися.

Але ніщо не могло відвернути цього дня, і він настав. Том зустрів його похмуро й замислено і ніяк не міг розвіяти свого поганого настрою. Звичайні ранішні діла дратували його й стомлювали. Він знову відчував гнітючий тягар неволі.

Наближався полудень. Том сидів у великій приймальній залі й розмовляв з графом Гертфордом, тоскно чекаючи години, призначеної для прийняття деяких поважних урядовців та придворних.

Трохи згодом Том підійшов до вікна й зацікавився життям і рухом на великому шляху за палацовою брамою; він не просто зацікавився, йому всією душею захотілося взяти участь у цій веселій метушні. Раптом він побачив безладну обшарпану юрбу чоловіків, жінок та дітей, що з галасом і криком бігли дорогою.

- Як би дізнатись, що там трапилось? - вигукнув Том з відвертою хлоп'ячою цікавістю.

- Ви - король! - урочисто, з низьким поклоном відповів граф Гертфорд. - Дозвольте виконати бажання вашої величності.

- О, будь ласка! Прошу, прошу! - схвильовано скрикнув Том. "А бути королем не так уже й погано, - подумав він. - У цьому є й свої вигоди".

Граф покликав пажа й послав його до капітана королівської варті з наказом:

- Спинити юрбу й довідатися, що там сталося. Велінням короля!

Через кілька хвилин з палацової брами вийшов великий загін воїнів у блискучих сталевих панцерах і вишикувався впоперек шляху, перегородивши дорогу юрбі. Незабаром вернувся посланець і сповістив, що юрба сунула за чоловіком, жінкою і дівчинкою, яких вели на страту за злочини проти спокою та честі королівства.

Смерть, люта смерть загрожувала цим нещасним! Від цієї думки в Тома стислося серце. Його охопив глибокий жаль і заглушив усі інші почуття. Він не

думав ні про порушення закону, ні про лихо, яке злочинці заподіяли своїм жертвам, він думав тільки про ешафот, про жахливу кару, що чекала засуджених. Том навіть забув, що він не справжній король, а тільки оманлива тінь його, і, не тямлячи себе, вигукнув:

- Привести їх сюди!

Він зразу ж зашарівся й мало не попросив пробачення у графа. Але, помітивши, що його наказ нікого не здивував, стримав слова, готові вже зірватися в нього з уст. Паж із звичайним виразом обличчя низько вклонився й вийшов переказати веління короля. Том відчув приплив гордості і ще раз усвідомив усі вигоди свого становища. "Їй же Богу, - подумав він, - тепер я почуваю себе так само, як тоді, коли, начитавшись книжок, удавав із себе принца, видавав закони, наказував: "Зробіть се, зробіть те", й ніхто не смів мені перечити".

Двері розчинилися. Один за одним виголошували високі титули, почали входити вельможі, і зала швидко наповнилася блискучою аристократією. Але Том майже не помітив присутності цих людей. Він був занадто схвильований у ту мить і глибоко захоплений цікавішою справою. Він сів на своє крісло і, втупивши очі в двері, застиг у нетерплячому чеканні. Вельможі, побачивши те, не стали його турбувати й почали переповідати один одному державні новини та придворні плітки.

Через кілька хвилин почулися розмірені кроки вояків, і до зали ввійшли злочинці в супроводі молодшого шерифа й загону королівської гвардії. Шериф став перед Томом навколішки, потім підвівся й відійшов убік. Троє злочинців теж упали ниць і так завмерли. Гвардійці вишикувалися за кріслом Тома. Том зацікавлено дивився на засуджених. Постать і одяг чоловіка збудили в ньому якийсь невиразний спогад. "Здається, я його десь бачив, - подумав він, - от тільки де й коли - не пам'ятаю". У ту мить злочинець підвів голову й зразу ж опустив її, немов засліплений грізною величчю монарха. Але для Тома досить було тільки глянути йому в обличчя. "Тепер мені все ясно, - сказав він собі. - Це той незнайомец, що колись на Новий рік, у холодний вітряний день витяг Джайлза Вітта з Темзи й урятував його. То був відважний, добрий вчинок. Жаль, що він зробив якусь підлоту й попав у біду. А мені добре врізався у пам'ять той ранок. Бо рівно через годину, об одинадцятій, баба Кенті так мене налупцювала, що ні доти, ні потім я такого лупня більш не діставав".

Том велів вивести на деякий час із зали жінку та дівчинку й звернувся до шерифа:

- В чому завинив цей чоловік? Шериф став на коліна й відповів:

- Смію доповісти вашій величності, він отруїв одного з ваших підданих.

Тома, який жалів засудженого й бачив у ньому сміливця, що врятував його товариша, слова шерифа боляче вразили.

- І це доведено? - спитав він.

- Цілком, ваша величність. Том сумно зітхнув і мовив:

- Заберіть його, він заслужив на смертну кару. Жаль! Такий відважний... ні, ні, я хотів сказати, що він таким здається.

Нещасний з несподіваною силою заломив руки і почав розпачливо й жалібно благати короля:

- О милостивий повелителю! Зжальтесь наді мною, коли можете! Я не винен, і того злочину, що в ньому мене звинувачують, не доведено. Та це дарма. Присуд мені вже виголошено, і його не можна скасувати, але я прошу у вас останньої ласки, бо кара моя нестерпна. Змилуйтеся надо мною, найясніший королю! В своєму милосерді згляньтесь на моє благання - веліть мене повісити!

Том розгубився. Такого прохання він ніяк не сподівався.

- Далебі, чудної просиш ти ласки! Хіба тобі призначили не таку кару?

- Ні, ваша величність, ні! Мене наказано зварити живцем. Від жаху Том мало не схопився з крісла. Опам'ятавшись трохи, він вигукнув:

- Твоє прохання буде вволене, нещасний! Якби ти навіть отруїв сто чоловік, я не віддам тебе на таку жахливу смерть.

Засуджений уклонився до землі, складаючи палку подяку:

- Якщо, не доведи боже, вас коли-небудь спіткає лихо, - закінчив він, - хай Господь обереже вас за ваше милосердя до мене.

Том обернувся до графа Гертфорда і спитав:

- Мілорде, невже цього чоловіка справді могли присудити до такої страшної кари?

- Так карає закон всіх отруйників, ваша величність. А в Німеччині фальшивомонетників варять в олії, і не зразу кидають, а помалу занурюють на мотузці: спочатку по кісточки, потім по коліна, потім...

- Прошу, мілорде, ні слова далі! - скрикнув Том, затуляючи руками очі, щоб не бачити жахливої картини. - Благаю вас віддати наказ про скасування цього закону. Хай не завдають таких мук нещасним людям.

На обличчі графовому засвітилося глибоке задоволення. Він був чоловік добросердий і великодушний - таких було дуже мало серед його класу в ті часи.

- Цей закон уже скасовано шляхетними словами вашої величності, - промовив він. - Історія збереже їх для майбутніх поколінь на честь вашому королівському домові.

Шериф хотів був вивести засудженого, але владним рухом руки Том спинив його.

- Пане шерифе, я хотів би пильніше розглянути цю справу, - сказав він. - Цей чоловік каже, що злочин його не доведено. Що ти знаєш про це?

- Насмілюся доповісти вашій величності, на суді виявилось, що цей чоловік заходив до одної хатини в селі Айлінгтоні, де лежав хворий. Троє свідків кажуть, що це було о десятій годині ранку, а двоє - що на кілька хвилин пізніше. Хворий у той час був сам і спав. Цей чоловік незабаром вийшов і подався своєю дорогою, а в хворого за годину почалася блювота й корчі, і він помер.

- Хто-небудь бачив, як хворому дали отруту? І саму отруту знайшли?

- Ні, ваша величність.

Звідки ж тоді відомо, що хворого отруєно? Насмілюся доповісти вашій величності, лікарі запевняють, що така смерть буває тільки при отруєнні. Поважний доказ, як на ті простодушні часи. Том розумів, яке це страхіття, і сказав:

- Лікарі знають своє діло - може, і їхня правда. Для бідолахи справа обертається погано.

- І це ще не все, ваша величність. Є ще й більші докази. Люди кажуть, ніби ворожка - вона потім зникла з села невідомо куди, - провістила, що той хворий помре від отрути і що отруту дасть йому невідомий чорнявий перехожий у простій приношеній одежі. Засуджений цілком відповідає цим прикметам. Прошу вашу величність звернути на цю обставину належну увагу, бо це ж було провіщено.

За тих забобонних часів такий аргумент мав непереможну силу. Том почував, що все пропало. Злочин обвинуваченого був доведений. Але Том хотів дати йому змогу оборонити себе.

- А що ти скажеш на своє виправдання? - спитав він.

- Нічого, що могло б мене врятувати, мій королю. Я не винен, але не можу цього довести. У мене немає друзів, а то б я міг засвідчити, що того дня я був не в Айлінгтоні, а за кілька миль від нього - в Уоппінг-Олд-Стерзі; навіть більше, мій королю, я б міг довести, що в ту годину, коли стався злочин, у якому мене обвинувачують, я не позбавив нікого життя, а навпаки, врятував ближнього. Якийсь хлопець почав тонути...

- Досить шерифе, якого дня стався злочин?

- О десятій годині ранку або на кілька хвилин пізніш, в перший день Нового року, найясніший...

- Звільніть обвинуваченого! Це воля короля!

І, застидавшись своєї не гідної монарха нездержливості, Том знову почервонів. Щоб якимось загладити свій недоречний вчинок, він сказав:

- Мене обурює до глибини душі, що на підставі таких нікчемних, безглузких доказів людину посилають на шибеницю!

Схвальний гомін пішов по залі. Захоплення викликав не самий вирок Тома, бо помилування засудженого отруйника мало кому могло здатися справедливим. Ні, всі були захоплені розумною й шляхетною поведінкою юного короля і стиха казали один одному:

- Король не божевільний - він при повному розумі!

- Як мудро вчинив він допит! Як ця крута й владна рішучість нагадує його колишню вдачу!

- Дяка Богові, він видужав! Це не якийсь безсилий хлопчик, а справжній король. Він поведився точнісінько як його батько.

Радісні вигуки лунали в повітрі й долітали до Тома. Йому дуже втішно було чути все це, і на душі відразу стало спокійніше.

Але дитяча цікавість швидко взяла гору над цими приємними думками й почуттями. Томові захотілося скоріше дізнатись, що вчинили жінка й маленька дівчинка. Отож із його наказу їх ввели до зали. Обидві, тремтячи від страху, гірко плакали.

- Що вони вчинили? - спитав Том шерифа.

- Насмілюся доповісти вашій величності, їх обвинувачено в страшному й напевне доведеному злочині. Судді, за законом, присудили їх до шибениці. Вони продали свої душі дияволу - от яка їхня провина.

Том здригнувся. Його привчили бридитися людьми, які робили такі жахливі речі. Та все ж йому кортіло задовольнити свою цікавість до кінця, і він спитав:

- Де це сталося й коли?

- У грудні опівночі, в зруйнованій церкві, ваша величність.

Том знову здригнувся.

- Хто був при тому?

- Тільки вони самі, ваша величність, і "той".

- Що ж, вони призналися?

- Ні, ваша величність, відмагаються.

- А як же все стало відомо?

- Люди бачили, як вони ввійшли туди, ваша величність; це збудило підозру, що підтвердилася страшними наслідками їхнього злочину. З'ясовано, що з допомогою нечистої сили вони викликали бурю, яка спустошила цілу округу. Свідків із сорок посвідчили, що буря була, а можна було б набрати й тисячу, бо всім вона далася втямки, всім наробила лиха.

"Це таки поважна справа", - подумав Том. Із хвилину він обмірковував таке нечуване лиходійство, а потім спитав:

- А сама жінка теж зазнала шкоди від цієї бурі?

Деякі старі вельможі в залі закивали головами, схвалюючи це мудре запитання. Але шериф, не зрозумівши, куди хилять Томові слова, простосердо відповів:

- Авжеж, ваша величність. Та так їй і треба. Хатину її знесло, і вона з дочкою лишилася без кутка.

- Дороженько ж заплатила вона за право накоїти собі такого лиха. Якби диявольська сила дісталась їй за один фартинг, то й то б вона прогадала. А вона ж віддала за це свою душу й душу рідної дочки! Безперечно, вона несповна розуму, а божевільні не відають, що роблять, і жінка ця не винна.

Старі вельможі знов закивали головами, схвалюючи Томову мудрість, а один з них пробурмотів:

- Кажуть, що й сам король теж божевільний, але така душевна неміч пішла б на користь і багатьом здоровим, якби вони так щасливо занедужали.

- Скільки років дівчинці? - спитав Том.

- Дев'ять років, ваша величність.

- А хіба за англійськими законами дитина може складати угоди й продавати себе? - звернувся Том до вченого судді.

- Ні, ваша величність, закон забороняє дітям заходити в поважні ділові стосунки з дорослими, зважаючи на те, що дитячий зелений розум не спроможен протистояти дозрілому й хитрому розумові старших. Диявол може купити дитину, якщо захоче і якщо дитина згодна, та англієць ніяк не може цього зробити, бо така угода буде недійсна.

- Це вже не по-християнському! З якої речі англійський закон відмовляє англійцям у привілеях, наданих дияволу? - вигукнув щиро обурений Том.

Цей своєрідний погляд на справу викликав у багатьох веселу усмішку, і потім при дворі про це розповідали як про новий доказ справжності юного короля і поліпшення його душевного здоров'я.

Тим часом жінка перестала плакати й жадібно, з надією в очах прислухалася до слів короля. Том це помітив, і йому стало дуже шкода її, таку нещасну й безпорадну.

- Що ж вони робили, щоб викликати бурю? - спитав він шерифа.

- Скидали з себе панчохи, ваша величність.

Це страшенно здивувало Тома й розпалило його цікавість. Він нетерпляче сказав:

- Оце-то диво! І що ж, це завжди дає такий жахливий наслідок?

- Завжди, ваша величність, принаймні коли жінка цього схоче й вимовить подумки або вголос відоме їй заклинання.

Том обернувся до жінки і владно наказав:

- Покажи свою силу - я хочу бачити бурю. Забобонні вельможі аж пополотніли, і в кожного в очах засвітилось бажання утекти, хоча всі мовчали. Але Том нічого того не помітив. Він нетерпеливо чекав катастрофи. Глянувши в розгублене й збентежене обличчя жінки, він схвильовано додав:

- Не бійся, тобі нічого не буде. Тебе випустять на волю, й ніхто тебе не скривдить. Покажи свою силу.

- О наймилостивіший королю! Я ж не маю такої сили. Я засуджена безвинно.

- Тобою володіє страх. Заспокойся, тебе за це не покарають. Зроби бурю, ну хоч маленьку - великої і страшної я й сам не хочу. Ну? Зроби це, і життя твоє врятоване. Ти вийдеш звідси зі своєю дитиною вільна, помилувана королем, і ніхто в усьому королівстві не заподіє тобі шкоди.

Жінка впала ниць і, ридаючи, запевняла, що вона неспроможна зробити таке диво, що вона з радістю врятувала б життя своїй дитині, а сама б охоче пішла

на смерть, якби могла здобути таку величезну ласку, скорившись королівському наказові.

Том вимагав, але жінка все твердила про своє безсилля. Нарешті він сказав:

- Ця жінка, мабуть, каже правду. Коли б моя мати була на її місці й мала диявольську силу, вона, не вагаючись, викликала б бурю і зруйнувала б усю країну, аби тільки врятувати моє життя. А всі матері однакові. Ти вільна, добра жінко, ти й твоя дитина, бо я певен, що ти не винна. Ну, а тепер, коли тобі вже нічого боятися, бо тебе помилувано, - скинь панчохи! Якщо зробиш бурю, я збагачу тебе!

Врятована почала палко дякувати королю й поквапилась виконати його бажання. Том завмер у нетерплячому чеканні, трохи затьмареному легкою тривогою. Придворні ж навіть і не таїли свого страху. Жінка і її маленька дочка скинули з себе панчохи і, видно, докладали всіх зусиль, щоб віддячити королю хоч невеличким землетрусом. Та ба! Все було марно. Том розчаровано зітхнув і мовив:

- Не турбуйся більш, добра душе, твоя дивна сила покинула тебе. Йди з миром. Якщо ж колись утрачена сила вернеться до тебе, не забудь зробити мені бурю.

Див. примітки до розділу XV у кінці книжки. (Прим, автора).

Розділ XVI. ПАРАДНИЙ ОБІД

Наближався час обіду, але, дивна річ, це мало турбувало Тома й зовсім не лякало. Ранішні події надали йому віри в себе. Він, наче маленьке кошеня, що потрапило на чуже горище, за якісь чотири дні так добре обжився в незнайомому оточенні, як доросла людина не обжилась би й за цілий місяць. Це яскравий приклад того, як легко діти звикають до нових обставин.

Скористаймося з нагоди і, поки Тома вбирають у пишні шати, загляньмо до бенкетної зали. Це величезна кімната з позолоченими колонами й пілястрами, з малюванням на стелі й стінах. Коло дверей непорушно, наче статуї, стоять високі, стрункі гвардійці, розкішно й мальовничо одягнені, з алебардами в руках. На високій галереї влаштувались музиканти і юрба городян з дружинами в святкових убраннях. Посеред зали на підвищенні стоїть Томів стіл.

А тепер дамо слово стародавньому літописцеві:

"До зали входить камердинер з жезлом у руці, з ним ще один із скатертю. Обидва шанобливо стають на коліна, потім розстилають скатерть і, вклонившись ще раз, виходять. Далі з'являються ще двоє слуг; один із них несе жезл, а другий - сільницю, тарілку й хліб. Ці теж стають навколішки, потім ставлять принесене на стіл і виходять із такою ж церемонією, як і перші. Нарешті входять двоє розкішно вбраних вельмож, і в одного з них у руці великий ніж; вони тричі вельми граційно падають ниць, потім підступають до столу й натирають ніж хлібом та сіллю з такою глибокою пошаною, неначе тут сидить сам король". Тільки-но закінчується урочисте готування до королівського обіду, як здалека по лунких коридорах долинає звук сурми й невиразний вигук: "Король іде! Дорогу його величності найяснішому королю!" Ці звуки раз у раз повторюються, линуть усе ближче й ближче; аж ось, нарешті, вже зовсім коло

нас гримить військовий марш і лунає дзвінкий крик: "Дорогу королю!" В ту ж хвилину з'являється в дверях блискуча процесія і поважно входить до зали.

Хай далі розповідає літописець:

1 Лі Гант, "Місто", с 408, цитата із стародавніх подорожніх нотаток. (Прим, автора).

"Спереду йдуть вельможні люди: барони, графи, кавалери ордена Підв'язки, всі в розкішних шатах, із непокритими головами; далі канцлер між двома сановниками - один з них несе королівський скіпетр, другий - державний меч лезом догори в червоних піхвах, оздоблених золотими лілеями, - а тоді вже сам король. Його стрічають громовим салютом дванадцять сурм і безліч барабанів, а на галереї всі підводяться, гукаючи: "Хай живе король!" За королем іде його вельможний почет, а праворуч та ліворуч почесна варта - п'ятдесят дворян-охоронців з позолоченими бойовими сокирами в руках".

Усе це було дуже приємне й гарне. Томове серце радісно билось, а в очах так і грали веселі вогники. Кожен його рух був дуже зграбний, тим більше, що, зачарований пишним видовищем, він зовсім не думав, як поводитись; та воно й важко бути незграбним у майстерно пошитому чудовому вбранні, коли вже трохи звикнеш до нього - особливо ж коли про нього забудеш. Пам'ятаючи поради графа Гертфорда, Том ледь уклонявся й милостиво відповідав: "Дякую тобі, мій добрий народі".

Він сів до столу, не скинувши капелюха. Це вийшло в нього цілком природно, бо їсти в головному уборі - єдиний звичай, спільний і для королів, і для таких злидарів, як Кенті; навіть щодо давності цієї традиції ані ті, ані другі не мають жодних переваг. Вельможі, лишаючись із непокритими головами, згуртувалися в кілька мальовничих груп. • Під звуки веселої музики ввійшли лейб-гвардійці - "старанно дібрані, найвищі станом і найсильніші люди Англії". Але про це хай краще нам розкаже літописець:

"З'явилися лейб-гвардійці, з непокритими головами, в червоному убранні з золотими трояндами на спинах. Вони то виходили, то входили, приносячи щоразу на срібних і золотих тарелях різні страви. Усі ці страви приймав один з придворних і ставив на стіл, а королівський куштувальник давав кожному з лейб-гвардійців покуштувати страву, яку той приніс, щоб перевірити, чи немає в ній отрути".

Том чудово пообідав, дарма що сотні людей не зводили очей з кожного шматка, якого він клав собі в рот, стежили з такою гарячковою цікавістю, наче то була не страва, а вибухова речовина, що от-от мала розірвати його на шматки. Том намагався не поспішати, стежив і за тим, щоб не робити нічого самому, а чекати, поки відповідна особа стане перед ним навколішки й зробить за нього все, що треба. Крізь іспит він пройшов, ні разу не схибивши, з блискучим, нечуваним триумфом.

Коли обід, нарешті, скінчився і Том, оточений блискучим почтом, рушив із зали під радісний гуркіт барабанів, веселі звуки сурм та громові вітання, він подумав, що, хоч обідати прилюдно й не така вже легка штука, він усе ж ладен був би так обідати по кілька разів на день, аби тільки відкупитися таким способом від інших, куди прикріших обов'язків королівського сану.

Розділ XVII. ФУ-ФУ ПЕРШИЙ

Майлз Гендон швидко йшов по мосту на саутворкський берег. Він пильно вдивлявся в кожного незнайомця, сподіваючися знайти тих, кого шукав. Та все було марно. Розпитуючи перехожих, він деякий час ішов по Саутворку тією ж дорогою, що й утікачі, але раптом сліди їхні урвалися. Проте аж до самого вечора він докладав усіх зусиль, щоб знайти їх. Ніч застала його стомленим, голодним і зневіреним. Він повечеряв у заїзді Табарда й ліг спати, щоб зранку знову ж піти на розвідки і обнищпорити все місто. Він лежав і думав: "Хлопець при першій нагоді втече від негідника, що видає себе за його батька. А чи повернеться він до Лондона в своє старе житло? Ні, нізащо; він побоїться знов потрапити у пастку. Що ж він робитиме? В цілому світі у нього немає жодного захисника, крім Майлза Гендона, і, безперечно, він спробує розшукати свого друга. Тільки повертатися до Лондона йому небезпечно, і, знаючи, що Майлз Гендон збирається додому, він зразу подасться до Гендон-Холу. Так, мені все ясно: треба, не гаючи часу в Саутворку, рушати через Кент до Монсголма, а по дорозі шукати в лісах й розпитувати подорожніх".

Тепер вернімося до зниклого маленького короля.

Страшний, наче розбійник, чоловік, який, за словами трактирного служника, приєднався на мосту до парубійка й обдуреного хлопчика, насправді не підходив до них, а мовчки йшов слідом. Ліва рука в нього була на перев'язі, а на одному оці красувався зелений пластир, він трохи шкутильгав і спирався на дубову палюгу. Парубійко вів короля по Саутворку різними завулками; нарешті вони вийшли на великий шлях.

Тут король розсердився і сказав, що далі не піде, що не він повинен іти до Гендона, а Гендон до нього. Він не попустить такого зухвальства. Він лишиться тут.

Тоді парубійко сказав:

- Ти лишишся тут, коли твій друг лежить поранений у лісі? Ну що ж, лишайся. Король відразу змінив тон.

- Поранений? - скрикнув він. - Хто посмів його поранити? А втім, тепер уже однаково. Веди ж мене до нього! Мерщій, мерщій! Та що, в тебе свинцем налиті_ноги? Його поранено! Байдуже, хто той лиходійник, - хай навіть син герцога - він за це поплатиться.

До лісу було ще далеко, але вони швидко пройшли цю відстань. Парубійко озирнувся, знайшов устромлену в землю гілку, до якої був прив'язаний клаптик ганчірки, і повів короля в ліс. Де-не-де він знову натрапляв на такі самі гілки, що, певне, вказували йому дорогу. Нарешті вони вийшли на галявину, де стояли обгорілі рештки ферми й напівзруйнована клуня. Ніде не видно було ніяких ознак життя. Навколо панувала мертва тиша. Парубійко увійшов у клуню, король і собі вбіг слідом за ним. Там теж не було ані душі. Король підозріливо глянув на парубійка і спитав:

- Де ж він?

У відповідь почувся глузливий регіт. Король скипів, схопив поліняку й кинувся на парубійка, але раптом позад нього зареготав ще хтось. То був кульгавий

волоцюга, що йшов слідом за ними. Король повернувся до нього й гнівно крикнув:

- Хто ти такий? Чого тобі тут треба?

- Годі вже вдавати дурня! - сказав волоцюга. - Перерядився я не так уже хитро, щоб ти не міг пізнати рідного батька.

- Ти мені не батько. Я не знаю тебе. Я король. Якщо ти десь сховав мого слугу, віддай його мені, а то дорого заплатиш за це!

Джон Кенті відповів, суворо відрубуючи кожне слово:

- Я бачу, що ти звихнувся з розуму, і бити тебе нема охоти. Але як виведеш мене з терпцю, то доведеться. Тут, хоча б ти й ляпав язиком, то байдуже, бо ніхто на тебе не зверне уваги. Але краще привчайся до розумніших балачок, щоб не нашкодити мені в новому місці. Я вбив людину і не можу лишатись там, де жив раніш, а тебе теж візьму з собою, бо ти мені потрібний. Задля обережності я перемінив ім'я - тепер мене звать Джон Гобз, а тебе - Джек. Гляди ж, не забувай! Ну, а тепер кажи: де твоя мати? Де сестри? Вони не прийшли на умовлене місце - ти знаєш, де вони?

Король похмуро сказав:

- Дай мені спокій зі своїми загадками! Мати моя вмерла, сестри в палаці. Парубійко мало не пирснув зо сміху, і король, певне, знов кинувся б на нього з кулаками, але Кенті, чи то пак Гобз, стримав свого товариша:

- Не дражни його, Г'юго. Він і так несповна розуму, а ти ще його дратуєш. Сідай, Джеку, і заспокойся. Зараз я дам тобі їсти.

Гобз і Г'юго почали про щось тихенько розмовляти, а король, щоб спекатися їхнього неприємного товариства, відійшов у найдаальший куток клуні. Там панувала темрява і на землі товстим шаром була настелена солома. Він ліг, укритися соломою й поринув у думи. У нього було багато турбот, але всі вони потонули й забулися в одному великому горі - втраті батька. Увесь світ здригався від імені Генріха Восьмого. Для кожного це була страшна потвора, з ніздрів якої вилітає гаряче полум'я, рука якої сіє кару й смерть. Але в хлопчика це ім'я викликало лише приємні почуття, і образ, що виринав у його пам'яті, дихав любов'ю й ласкою. Він пригадував багато щирих розмов з батьком, з ніжністю продумував кожне його слово, і нестримні сльози, що котились у нього по щоках, свідчили про глибину й щирість його смутку. Вже вечоріло, коли хлопець, змучений усіма тривогами, поринув, нарешті, в здоровий, спокійний сон.

Трохи перегодя - він не міг би сказати, чи скоро - у ньому помалу почала прокидатися свідомість. Лежачи з заплющеними очима, він спросоння питав себе, де він і що з ним, коли раптом почув якісь одноманітні тужливі звуки - то тарабанив по даху дощ. Йому враз стало хороше й затишно, але це почуття вмить грубо порушив брутальний галас і хрипкий регіт. Неприємно вражений, він підвів голову й побачив страшну, огидну картину. У протилежному кутку клуні на землі яскраво горіло вогнище, а навколо нього в зловісному червоному світлі розлігся гурт обшарпаних волоцюг. Таких гидких чоловіків та жінок він навіть уві сні не бачив. Там були здоровенні, дужі чоловіки, засмаглі, патлаті, вдягнені в

фантастичне лахміття, там були підлітки з жорстокими обличчями, в такому самому дранті, сліпці-жебраки з зав'язаними або заліпленими пластиром очима, каліки на милицях та дерев'янках, хворі з гнійними болячками, що світилися крізь рам'я; був там підозрілий на вигляд рознощик із крамом, гострильник, мідник і цирульник, кожен із знаряддям свого ремесла. Серед жінок були ще зовсім молоденькі дівчатка, були й дорослі в розквіті літ, були й старі зморшкуваті відьми. Але всі вони голосно кричали й безсоромно лаялися, всі були брудні й неохайні. Було там і троє золотушних немовлят, була й пара голодних псів з мотузками на шиї - вони водили сліпців.

Настала ніч. Ватага щойно скінчила їсти, і почалась пиятика. Кухоль з горілкою переходив з рук у руки. Пролунав дружний крик: . ,

- Пісню! Гей, Кажане, гей, Одноногий Діку! Заспівайте! Один із сліпців підвівся, позривав пластирі, що закривали

його здорові очі, і скинув з своїх грудей зворушливу відозву, -яка розповідала про причину його нещастя. Одноногий Дік теж звільнився від своєї дерев'янки і став поруч шахрая-то-вариша на здорові, дужі ноги. Обидва загорлали веселу пісню, а вся ватага незграйним хором підхоплювала приспів. Коли скінчили останній куплет, п'яна компанія так розходилася, що всі як один повторили пісню з самого початку, сповнюючи клуню такими оглушливими звуками, що аж балки тремтіли. Ось як звучали її натхненні слова в перекладі зі злочинського жаргону:

Прощай, кишло, бо вже пішло

Нам, видно, на пропаще.

Прощай, весь світ, злочинства цвіт

І плем'я все гуляще.

Вже нам на шибеницю йти

Досвітньою добою,

А наше дрантя хай кати

Поділять між собою.

Потім пішла розмова, але не злочинським жаргоном, яким співали пісню, бо цієї мови вживають лише тоді, коли побоюються ворожих вух. Між іншим, виявилось, що "Джон Гобз" не був новаком, а й раніш водився з цією ватагою. Зажадали, щоб він розповів про останні пригоди, і коли він сказав, що "ненароком" убив людину, всі схвально загомоніли, а ще як довідалися, що та людина була священиком, волоцюги заплескали в долоні й змусили його випити з кожним. Давні знайомі бурхливо привітали його, нові були раді потиснути йому руку. Його спитали, де це він так довго пропадав. Він відповів:

- Останнім часом, коли закони стали такі суворі і скрізь їх так ретельно прикладають, у Лондоні краще, ніж по селах, і безпечніше. Якби не цей випадок, я б там і лишився. Я хотів був кинути мандри, але так уже вийшло.

Він поцікавився, скільки тепер чоловік у ватазі. Отаман, відомий під прізвиськом Буян, відповів:

- Двадцять п'ять кожухів, кросен, напилків, кулаків, ширмачів та майданників, разом з дівками, старими бабами та іншою шушваллю. Більшість тут, а решта подались на схід зимовою дорогою. На світанку вирушимо й ми.

1 З книги "Англійські волоцюги", Лондон, 1665 р. (Прим. автора).

- Серед чесною компанію я щось не бачу Гургулі. Де він?

- Бідолаха вже лиже в пеклі гарячі сковороди, хоч вони, мабуть, йому й не до смаку. Його впорали під час бійки ще влітку.

- Шкода! Гургуля був бравий хлопчина і відважний.

- Та то правда. Чорна Бес, його маруха, ще з нами. Вона теж пішла на схід. Славне дівча, порядне й скромне - ніхто не бачив її п'яною частіш як чотири рази на тиждень.

- Аякже, вона завжди була чесних правил, я добре пам'ятаю. Справді, метка дівчина й цілком гідна шани. Мати в неї була куди більша лахудра, не вміла себе стримати. Уїдлива, злюща баба, хоч напрочуд розумна.

- Розум же її й занастив. Вона так чудово ворожила й провіщала майбутнє, що уславилась як відьма. І закон спік її на смерть на повільному вогні. Я аж розчулився, дивившись, як мужньо зустріла вона свою долю. До останньої хвилини вона лаяла й кляла юрбу, що витріщалась на неї. Вже вогняні язики лизали їй обличчя, вже тріщали її ріденські сиві патли, а вона все сипала прокльони. Та ще як! Тисячу років проживеш на світі й не почувеш такої дотепної лайки. Гай-гай, те мистецтво вмерло разом з нею. Лишилися тільки нікчемні, жалюгідні силкування, а справжньої мистецької лайки тепер не почувеш.

Буян зітхнув. Співчутливо зітхнули і його товариші. Вся компанія на мить зажурилась, бо навіть у таких закоренілих негідників не погасла ще остання іскра почуття, і зрідка, при особливо сприятливих обставинах, їх обіймає хвилинний жаль і смуток, - як, наприклад, у цьому випадку, коли загинув неабиякий талант, не перейшовши ні до кого в спадщину. Але добра колова чара швидко розвіяла їхню журбу.

- А хто ще з наших попався?

- Та кілька душ. Здебільша новаци, дрібні фермери, що в них відібрали ферми під овечі пасовиська. Зоставшись без притулку й без шматка хліба, вони йдуть із торбами. Їх ловлять, прив'язують до воза і, роздягши до пояса, б'ють батогами до крові. Потім забивають у колодки й знову шмагають. А як вони вдруге йдуть просити милостиню, їм знов дають канчуків і відрізують одне вухо. Коли ж вони втретє починають жебрати - а що ж бідолахам лишається робити? - їх таврують розпеченим залізом і продають у неволю; вони втікають - а тоді їх спіймавши, вішають. От і все, коротка казка. Ну, а декотрі відбулися дешевше. Ану, Йокеле, Бернзе, Годжу, покажіть свої прикраси!

На цей заклик підвелось троє волоцюг. Постягавши з себе, лахміття, вони оголили спину, посмуговані старими шрамами від нагаїв. Один з них відкинув волосся і показав шрам на місці вуха; другий теж показав понівечене вухо і випечену на плечі літеру В; третій сказав:

- Мене звать Йокел. Колись я був заможний фермер, мав хорошу дружину й дітей. Тепер і достатки мої, й ремесло вже не такі; дружина й діти померли. Може, вони в раю, може, десь-інде, але, слава Богу милосердному, не в Англії. Моя добра, чесна старенька мати заробляла собі на хліб, доглядаючи хворих. Один із тих хворих помер, лікарі не знали від чого, і мою матір спалили як відьму, а діти мої дивились і плакали. Англійський закон! Підійміть чарки! Вип'ємо за милосердний англійський закон, що визволив її з англійського пекла. Спасибі, друзі. Ми з дружиною почали просити милостині й ходити попідвіконню, тягаючи за собою голодних дітлахів; але в Англії голодувати - злочин, і нас схопили, роздягли й погнали нагаями через троє міст. Вип'ємо ще раз за милосердний англійський закон! Нагаї виточили кров з моєї Мері й наблизили щасливий день її визволення. Вона лежить у землі, не знаючи ні горя, ані турбот. А діти... звісно, поки мене ганяли батогами з міста до міста, вони повмирали з голоду. Вип'ємо, друзі, хоч один ковток за бідних маляток, що нікому не заподіяли кривди. Я знову почав ходити з простягнутою рукою, вимолюючи скоринку хліба, і мене забили в колодки й відтяли вухо - бачите шрам? Я знову став жебрати, і мене продали в рабство - ось на щоці, якщо змити оцю пляму, ви побачите випалену розжареним залізом літеру Р. Раб! Чи розумієте ви, що це означає? Англійський раб! Ось він стоїть перед вами. Я втік від свого Господаря, і тільки-но мене впіймають, - хай буде проклята країна, де панує такий закон! - зразу поведуть на шибеницю '.

Раптом у темряві пролунав дзвінкий голос:

- Ні, тебе не поведуть на шибеницю! Віднині цей закон скасовано!

Всі обернулись і побачили химерну постать маленького короля, що квапливо підходив до волоцюг. Коли він виринув на світло, з усіх боків почулися розпити:

- Див. примітку 10 у кінці книжки. (Прим, автора).

- Що воно таке? Хто це? Хто ти, хлопчику?

Хлопець, нітрохи не збентежившись під перехресним огнем здивованих, цікавих поглядів, відповів з королівською гідністю:

- Я Едуард, король Англії.

Волоцюги дико зареготали, напівглузливо, напівзахоплено, бо відповідь хлопця здалася їм чудовим жартом. Короля це боляче вразило. Він гостро сказав:

- Ех ви, непоштиві волоцюги! Отак ви дякуєте за королівську ласку, яку я обіцяв вам?

Він докоряв їм гнівно і схвильовано, але слова його тонули серед реготу й глумливих вигуків. "Джон Гобз" силкувався перекричати своїх товаришів, і, нарешті, це йому вдалося.

- Хлопці! - гукнув він. - Це мій син. Він мрійник, дурень, зовсім божевільний. Не зважайте на нього. Йому вступило в голову, ніби він король.

- Я й справді король, - промовив Едуард, - і ти свого часу переконаєшся в цьому. Ти признався, що вбив людину, - тебе за це повісять.

- А! Ти викажеш мене? Ти? Та я своїми руками тебе задушу...

- Ну-ну! - застерезливо крикнув силач Буян і, вчасно кинувшись на поміч королю, одним ударом збив Гобза на землю. - Ти вже, здається, не шануєш ані королів, ані отаманів? Якщо ти дозволиш собі ще раз так забутись передо мною, я сам тебе повішу. - Потім він звернувся до його величності: - А ти, хлопче, не погрожуй своїм товаришам, держи язик за зубами й не розпускай про нас поганої слави. Будь собі королем, якщо тобі так закортіло, але щоб від цього не було нікому шкоди. Та ще не називай себе королем Англії - це зрада. Може, ми й погані люди, але жоден із нас не зрадить свого короля. Тут уже всі ми чесні й вірні. Зараз побачиш, що я кажу правду. Ану, всі разом! Хай живе Едуард, король Англії!

- Хай живе Едуард, король Англії!

Клич голодранців прогрімів з такою силою, що старенька клуня аж здригнулась. Обличчя маленького короля на мить освітілося радістю, і, ледь нахиливши голову, він мовив з величною простотою:

- Дякую тобі, мій добрий народе.

Ця несподівана відповідь викликала нестримний вибух сміху. Коли гамір трохи вщух, Буян сказав добродушно, але твердо:

- Кинь це, хлопче, це нерозумне й небезпечне діло. Химеруй як знаєш, тільки вибери собі якийсь інший титул.

- Фу-Фу Перший, король дурнів! - гукнув один мідник. Цей титул відразу всім сподобався, і всі зареготали:

- Хай живе Фу-Фу Перший, король дурнів! Волоцюги нявчали, гигакали й несамовито реготали.

- Тягніть його й коронуйте!

- Надіньте йому мантию!

- Дайте йому скіпетра!

- На трон його!

Такі вигуки сипались дощем, і не встиг сердега звести дух, як його коронували бляшаною мискою, загорнули, неначе в мантию, у драну ковдру, посадили на бочку, а в руки замість скіпетра дали паяльник. Потім усі кинулись перед ним на коліна з глузливим голосінням і образливими благаннями, витираючи нібито заплакані очі засмальцьованими рукавами й фартухами.

- Зглянься над нами, наймилостивіший королю!

- Не топчіть ногами своїх нікчемних червів, ваша величність!

- Змилуйся над своїми рабами й потіш їх королівським стусаном!

- Приголуб і пригрій нас промінням свого милосердя, ясне наше сонечко!

- Освяти землю доторком своєї ноги, щоб ми могли . з'їсти цей прах і облагородитись!

- Зволь плюнути на нас, володарю, щоб діти наших дітей розповідали потомкам про твою королівську ласку й пишалися нею довіку!

Але всіх перевершив своєю вигадливістю дотепний мідник: він підповз навколішки до короля й удав, ніби цілує йому ногу. Той гнівно відштовхнув його. Тоді мідник почав просити в усіх ганчірку, щоб зав'язати місце, якого торкнулася нога його величності. Він запевняв, що, сподобившись такої честі, захищатиме вшановану щоку від впливу грубого повітря і незабаром розбагатіє, показуючи їй за сто шилінгів. Ця його витівка була така смішна, що вся ватага задихалась від захоплення й заздрості.

В очах маленького монарха бриніли сльози сорому й гніву. "Коли б я їх тяжко образив, - думав він, - і тоді вони не могли б відплатити мені гірше. А я обіцяв їм велику ласку, і ось як вони зі мною поведуться!"

Розділ XVIII. ПРИНЦ СЕРЕД ВОЛОЦЮГ

Вся ватага устала ще вдосвіта й рушила в путь. Над головою нависли важкі хмари, під ногами було слизько, в повітрі віяло зимовим холодом. Де й поділися веселощі. Одні з ватаги були понурі й мовчазні, інші сердиті й дратливі; всі були в поганому настрої, кожному хотілося похмелитись.

Буян віддав "Джека" на піклування Г'юго, а Джонові Кенті велів не підходити до хлопця й дати йому спокій. До того ж він заборонив Г'юго брутально поводитися з хлопцем.

Згодом надворі потепліло і хмари трохи розвіялися. Волоцюги вже не трусилися з холоду, і настрої у них покращав. Помалу вони розвеселилися, почали кепкувати один з одного й зачіпати перехожих на шляху. Це свідчило, що вони вже знов цінують радощі життя. Їх, очевидно, боялися: всі давали їм дорогу й терпляче зносили їхні образи, не зважаючи навіть огризнутися. Вони зривали з огорожі розвішану білизну на очах її власників, і ті не тільки не протестували, а, здавалось, були навіть вдячні, що грабіжники лишали цілими хоч огорожі.

Нарешті вони вдерлися гуртом до невеличкої ферми й розташувалися там як удома, поки Господар і його родина, тремтячи з переляку, спорожняли свою комору, щоб приготувати сніданок непроханим гостям. Волоцюги лоскотали підборіддя фермеровій дружині та дочкам, коли ті підносили їм страви, і з грубим, схожим на іржання реготом ображали їх непристойними жартами. Вони шпурляли в фермера і його синів кістками й овочами, змушуючи їх раз у раз ухилитися, і несамовито плескали в долоні, коли комусь щастило влучити. Кінець кінцем вони намазали маслом голову одній з фермерових дочок, що обурилася проти їхнього зухвальства. На прощання вони пригрозили спалити будинок разом з господарями, якщо ті здумають донести на них владі.

Десь опівдні, після довгої втомної путі, ватага сіла спочити під плотом на околиці великого села. Відпочивши з годи ну, всі розбрелися, щоб увійти в село з різних кінців і кожному взятися до свого ремесла. "Джека" послали з Г'юго. Вони довгенько тинялися вулицею, і нарешті Г'юго, не знайшовши собі діла, сказав:

- Ну й убоге ж сільце. Тут нічого й украсти. Доведеться нам просити милостиню.
- Нам? Ні, ти проси, це твоє ремесло, а я не буду. - Ти не будеш просити милостині? - вигукнув Г'юго, витріщивши очі на короля. - Відколи це ти так змінив свої звички?

- Що ти хочеш сказати?

- Як що? Ти ж усе життя жебрав по лондонських вулицях.

- Я? Ти йолоп!

- Прибережи свої люб'язності - на довше вистачить. Твій батько каже, що ти змалку ходив по милостиню. Може, він збрехав, але невже ти насмілишся сказати, що твій тато бреше? - поглузував Г'юго.

- Той, кого ти називаєш моїм батьком? Так, він бреше.

- Ну, годі вже тобі вдавати божевільного. Бався так, щоб не було від цього шкоди. Ось як скажу йому, він тобі всипле.

- Не турбуйся. Я сам йому скажу.

- Слово честі, мені подобається твоя сміливість. От тільки мені не до душі твоя дурість. У житті й так занадто багато стусанів та прочуханок, щоб самому на них напрошуватися. Але годі про це. Я вірю твоєму батькові. Я не маю сумніву, що він уміє збрехати, я навіть певен, що він бреше, коли треба. Всі, навіть найкращі з нас, так роблять. Але тут нема потреби брехати. Розумні люди не брешуть на вітер. Ну, ходім. Коли ти більше не хочеш жебрати, що ж ми робитимемо? Підем обкрадати кухні?

- Дай мені спокій із своїми дурницями. Ти мені набрид! - нетерпляче вигукнув король.

- Ну, от що, голубе, - розсердився Г'юго. - Ні красти, ані жебрати ти не хочеш. Хай буде так. Але все ж я дам тобі роботу. Ти заманюй перехожих, а я проситиму милостиню. Посмій тільки відмовитися!

Король зневажливо глянув на нього й хотів був щось сказати, але Г'юго перебив його:

- Тсс! Он іде якийсь чоловік. На вигляд він добросердий. Зараз я впаду на землю, наче причинний. Як тільки він підійде до мене, ти падай навколішки і плач. Кричи так, наче в тебе в череві засіло сто чортів, і кажи: "Ой пане! Це мій сердешний, безталанний брат. У нас нема нікого в світі. Ради Господа, згляньтеся над нещасним, покинутим хворим бідняком. Будь ласка, подаруйте з ваших багатств однісіньке пенні скривдженій Богом, пропащій людині". Тільки ж гляди, вий і голоси, аж поки ми видуємо в нього пенні. А то я покажу тобі!

Г'юго заохкав, застогнав, закотив під лоба очі й закрутився на місці. А коли перехожий був уже близько, він, дико скрикнувши, упав на землю і затіпався, немов у корчах.

- Ах, сердега! - вигукнув жалісливий незнайомець. - Бідний, як він мучиться! Дай я допоможу тобі.

- Ні, не треба, ваша милість, - хай благословить вас Бог! - мені страшенно боляче, коли мене хтось торкається під час нападу. Ось брат розкаже вашій милості, як я страждаю, коли мене починає корчити. Дайте пенні, любий пане, дайте одне пенні на шматок хліба і облиште мене з моїм лихом.

- Одне пенні! Та я дам тобі й три, сердешний мученику! - І, нервово попорпавшись у кишені, незнайомець простяг Г'юго гроші. - Ось, візьми їх на

здоров'я, голубчику. А ти, хлопче, допоможи мені перенести твого нещасного брата он до того будинку, де...

- Він зовсім не брат мені! - перебив його король.

- Як? Не брат?

- Ви послухайте! - скрикнув Г'юго, скрегочучи зубами. - Він зрікається рідного брата, що вже й так на краю могили!

- Справді, хлопче, в тебе жорстоке серце, коли це твій брат. Як тобі не соромно! Адже він не може ворухнути ані руками, ані ногами. Якщо він не брат твій, то хто ж він такий?

- Жебрак і злодій! Він узяв у вас милостиню й водночас заліз вам у кишеню. Якщо хочете зцілити його чудом, дайте йому палицею по шиї.

Але Г'юго не став чекати чуда. Він умить схопився на ноги і помчав, як вітер. Обдурений перехожий, репетуючи на все горло, погнався слідом за ним. А король, палко дякуючи небу за своє визволення, побіг у другий бік і не перепочив ні на хвилину, поки не опинився в безпечному місці. Він звернув на перший путівець, що трапився йому, і село залишилося далеко позаду.

Кілька годин він летів чимдуж уперед, раз у раз тривожно озиралось, чи не женуться за ним. Нарешті страх минув, і його огорнуло приємне почуття безпеки. Лише тоді відчув він голод і втому. Він постукався був до найближчої ферми, але його не схотіли слухати й грубо прогнали: його одяг не викликав довіри.

Ображений і розгніваний, він подався далі, вирішивши, що більш не стане так принижуватися. Та голод скорив його гордість, і надвечір король ще раз спробував знайти собі притулок на одній фермі. Але цього разу його прийняли ще гірше: вилаяли і пригрозили заарештувати як волоцюгу, коли він негайно не забереється геть.

Настала темна непроглядна ніч. А маленький зморений монарх поволі плентався далі. Він мусив іти далі, бо щоразу, як він сідав перепочити, холод пронизував його до кісток. Він пробирався крізь грізний морок і безмежну порожнечу ночі, і всі відчуття його були нові, незнайомі для нього. Часом до нього долітали якісь голоси, наближалися, звучали все виразніше й раптом завмирали. Він не бачив самих людей, а тільки якісь безформні, примарні тіні, і здригався з остраху. Іноді блимав вогник, далеко-далеко, наче в іншому світі; зрідка чулося дзеленькання дзвоників овечої отари - глухе, невиразне, ледве вловиме; мукання корів, що долинали з нічним вітром і завмирало, нагонило тугу; час від часу незримі польові та лісові простори розтинали жалібне собаче виття; всі звуки долинали з далини, і маленький король почував себе відірваним від життя, самотнім і загубленим серед безмежної пустелі.

Спотикаючись, він ішов уперед, зачарований силою нових вражень, раз у раз здригаючись від шелесту сухого листа на деревах; йому здавалося, що то шепочуть люди. Ідучи так, він несподівано побачив зовсім близько попереду тьмяне світло бляшаного ліхтаря. Він ступив у тінь і став чекати. Ліхтар стояв коло відчиненої клуні. Король постояв трохи - тиша, ніщо не ворухнулось. Стоячи на місці, він дуже мерз, а привітна клуня так вабила до себе, що він

вирішив увійти. Він швидко й нечутно прокрався до дверей, та тільки-но переступив поріг, як ззаду почулися голоси. Він прожогом кинувся за бочку, що стояла в клуні, і присів навпочіпки. Зайшли двоє наймитів з ферми і, балакаючи між собою, взялися до роботи. Поки вони ходили туди й сюди з ліхтарем, король розглядив у дальньому кутку клуні щось ніби стійло і вирішив помацки пробратися туди, коли зостанеться сам. Крім того, він помітив там-таки поблизу накидані купою попони і подумав, що цієї ночі й вони згодяться на благо англійській короні.

Наймита впоралися зі своїм ділом і пішли, забравши ліхтар і зачинивши за собою двері. Король, тремтячи з холоду, добрався до попон, підняв їх і рушив у пільмі до стійла. З двох попон він зробив собі постіль, а ще двома вкрився.

Тепер він був цілком задоволений, хоч старі ріденькі попони не дуже й гріли, а до того ще й задушливо смерділи гострим кінським потом.

Хоч він дуже змерз і страшенно хотів їсти, але так утомився, що, незважаючи на той сморід, незабаром поринув у легку дрімоту. Але в ту хвилину, коли він уже зовсім засинав, хтось доторкнувся до нього! Він зразу прокинувся; йому перехопило дух. Таємничий доторк у пільмі скував його таким крижаним жахом, що в нього майже зупинилося серце. Він лежав нерухомо, ледве дихаючи, і прислухався. Але не вловив ані поруху, ані звуку. Він довго чекав, напружуючи слух, та все було тихо, ніщо не ворухилось. Він знову поринув у дрімоту - і знову відчув таємничий доторк! Як страшно, коли в пільмі тебе легенько торкається щось нечутне й незримо! Хлопець перелякався до смерті. Що йому робити? Покинути цю досить вигідну постіль і втекти від невідомого страхіття? Але куди тікати? Вибратися з замкненої клуні він однаково не міг. Блукати в темряві з кутка в куток у чотирьох стінах, коли за тобою скрадається якась примара й щохвилини торкається то до щоки, то до плеча, - нестерпно. А хіба лежати так цілу ніч, завмираючи зі страху, краще? Ні! Що ж робити? Лишалось одно - він це добре знав: простягти руку й довідатися, що воно таке.

Це легко було вирішити, але дуже важко зробити. Він тричі обережно простягав у темряві руку і зразу відсмикував назад, не тому, що доторкався чогось, а тому, що боявся от-от чогось доторкнутися. Але на четвертий раз він простяг руку трохи далі й наткнувся на щось м'яке й тепле. Він закам'янів з жаху - йому здалося, що це мрець, який не встиг ще захолюнути. Він подумав, що краще вмерти, ніж торкнутися його вдруге. Та він помилився, бо не знав ще непереможної сили людської цікавості. Трохи згодом проти його волі, наперекір його бажанню рука його знов потяглася в той самий бік. Він намацав пасмо довгої шерсті. Здригнувся, але все ж провів рукою по тій шерсті й натрапив на якийсь теплий грубий мотуз. Провів рукою по тому мотузу й намацав невинне теля! Мотуз був зовсім не мотуз, а телячий хвіст.

Королю стало дуже соромно за себе, що він натерпівся таких страхів і мук через якесь сонне теля. Але йому нічого було соромитися, бо ж він злякався не теляти, а чогось уявного й страшного, що ввижалося йому замість теляти. У ті далекі забобонні часи будь-який інший хлопець злякався б не менше.

Король зрадив не тільки тому, що невідоме страховище несподівано виявилось звичайнісіньким телям, а й тому, що в нього знайшовся товариш. Він почував себе таким самотнім і покинутим, що навіть близькість сумирної тварини була

йому приємна. Люди так знущалися з нього, так жорстоко з ним поводитися, що він був радий опинитись у товаристві створіння хоч і не дуже розумного, зате добросердного й лагідного. Отож він зважився забути свій високий сан і здружитися з телям.

Погладжуючи теляті теплу, шовковисту спину - бо воно лежало зовсім близько, - король надумався, що теля може стати йому у великій пригоді. Тому він послав собі постіль поруч теляти, згорнувся клубком, уткнувшись головою йому в спину, вкрив попоною себе й свого друга, і за хвилину йому вже було так тепло й вигідно, як на пуховиках у Вестмінстерському королівському палаці.

І враз напливли приємні думки; життя здалося прекрасним. Він скинув пута рабства й злочину, визволився з товариства підлих, жорстоких волоцюг. Йому було тепло й затишно, він був щасливий. Знявся нічний вітер. Він налітав буйними поривами, від яких здригалась і тріщала стара клуня. Часом вітер ущухав, тоді знову завивав по кутках. Але королю тепер було так добре, що це здавалось йому музикою. Хай віє й лютує вітер, хай стогне й завиває - йому це байдуже, ба навіть приємно.

Він тільки щільніше пригорнувся до свого друга, тішачись теплом, і непомітно поринув у блаженний сон, без сновидь, ясний і мирний. Десять вили собаки, жалісно мукали корови, бушував вітер, дощ люто стукотів по даху, а його величність монарх Англії безтурботно спав. Поруч нього спало теля, нехитре створіння, якому не заважали ані буря, ані сусідство короля.

Розділ XIX. ПРИНЦ У СЕЛЯН

Прокинувшись рано-вранці, король побачив у себе на грудях мокрого щура, який уночі знайшов собі тут затишний притулок. Коли король ворухнувся, щур утік. Хлопець посміхнувся і сказав:

- Дурненький, чого ти боїшся? Я такий бездомний, як і ти. Соромно мені кривдити безпорадного, коли я сам такий безпорадний. Я вдячний тобі за добру привітку; коли вже король дійшов до того, що навіть щури безцеремонно сплять у нього на грудях, то щастя скоро знову повернеться до нього, бо нижче скотитися вже не можна.

Він підвівся, вийшов із стійла і в ту ж хвилину почув дитячі голоси. Двері клуні відчинились, і ввійшли дві маленькі дівчинки. Побачивши хлопця, вони замовкли й стали як укопані, видивляючись на нього з відвертою цікавістю. Ось вони почали перешіптуватися, підійшли трохи ближче, глянули на хлопця і знов зашепотілися. Потроху вони набралися сміливості і стали вголос говорити про нього.

- А в нього гарненьке личко, - сказала одна.

- І кучеряве волосся, - додала друга.

- Тільки вдягнений він погано.

- І якийсь заморений.

Вони ступили ще кілька кроків уперед, соромливо обійшли навколо хлопця, пильно розглядаючи його з усіх боків, неначе це був якийсь дивовижний звір. Вони поводитися сторожко, немов боячись, що той звір може їх при нагоді

вкусити. Нарешті вони спинилися перед хлопцем і, з обачності держачись за руки, простодушно дивились на нього. Потім старша, зібравши всю свою сміливість, запитала просто:

- Хто ти такий?

- Я король, - поважно відповів хлопець.

Дівчатка злегка відсахнулися, широко розплющивши очі, і на хвилину зацікавилися. Але цікавість перемогла мовчанку:

- Король? Який король?

- Король Англії.

Дівчатка глянули здивовано й збентежено одна на одну, потім на хлопця і знов одна на одну. Нарешті молодша сказала:

- Ти чула, Марджері? Він каже, що він король. Це правда?

- Як же це може бути неправдою, Пріссі! Хіба він стане брехати? Подумай сама, Пріссі, коли він каже неправду, то бреше. Ну, подумай сама. Усе, що неправда, те брехня, інакше й бути не може.

Доказ був такий ясний і незаперечний, що у Пріссі геть розвіялися всі сумніви. Вона поміркувала з хвилину і, покладаючись на чесність короля, сказала просто:

- Якщо ти справді король, я тобі вірю.

- Я справді король.

Отак усе й улаштувалось. Королівський сан його величності був визнаний без зайвих слів, і малі дівчатка стали розпитувати його, як він сюди потрапив, чому він так не по-королівському одягнений, куди він іде і що думає робити. Король і сам був радий спочити душею й поділитися своїми болями з кимось, хто не глумився б над ним і вірив би йому. Отож він із запалом розповів усю свою історію, забувши на час навіть про голод; і маленькі, добросерді дівчатка вислухали його з глибоким, щирим співчуттям. Та коли він дійшов до останніх своїх пригод і його нові приятельки дізнались, як довго він нічого не їв, вони перебили його на півслові й потягли додому, щоб чим-небудь нагодувати.

Король повеселішав і вже почував себе щасливим. "Коли я знов вернуся до палацу й буду королем, - сказав він сам собі, - я завжди ущедрятиму ласкою малих дітей. Ці дівчатка зразу повірили мені й пожаліли мене в нещасті, тим часом як дорослі, - отже, й розумніші - люди тільки знущалися з мене, вважаючи за брехуна".

Мати дівчаток прийняла короля ласкаво й щиро пожаліла, її м'яке жіноче серце було зворушене гіркою долею бездомного і, як їй здавалося, душевно хворого хлопчика. Вона була вдова й дуже небагата. На своєму віку вона немало натерпілась горя і співчувала всім нещасним. Вона вирішила, що божевільний хлопчик утік із дому, і все допитувалася, звідки він прийшов, щоб повернути його до родини. Вона заводила розмову про сусідні міста й села, та все марно. З обличчя хлопця і з його відповідей видно було: йому незнайоме те, про що вона говорить. Він дуже поважно й охоче розповідав про придворні звичаї, заливався

сльзьми, коли згадував про "свого батька", покійного короля, але тільки-но розмова переходила на щось буденне, враз ставав байдужим і змовкав.

Жінка була збита з пантелику; але вона не здавалася. Готуючи сніданок, вона пускалась на всякі хитрощі, щоб вивідати в хлопця, хто він такий. Вона заговорила з ним про корів - він не зацікавився цією темою; зняла мову про овець - теж нічого не вийшло. Отже, її гадка, що, може, він підпасок, була помилкова. Тоді вона заговорила про млини, про ткачів, мідників, ковалів, про всякі інші ремесла; потім про божевільні, тюрми, притулки - але нічого не добила. А втім, у неї промайнув ще один здогад - може, він слуга. Так, вона була певна, що натрапила на слід - безперечно, він служив у якомусь домі. І вона завела розмову про хатнє господарство. Але й на цей раз їй довелося розчаруватись. Питання про те, як краще підмітати підлогу, нагонило на хлопця нудьгу. Розпалювання печей не викликало в нього ніякого інтересу, миття та чищення посуду теж не справило найменшого враження. Добра жінка уже втратила надію і, тільки щоб очистити сумління, закинула кілька слів про куховарство. На превелике її здивування й радість, обличчя хлопця враз проясніло! Ага, нарешті вона таки добила свого! Вона була горда своєю кмітливістю й дотепністю. Її стомлений язик, нарешті, міг спочити. Король, натхнений пекучим голодом і запашним духом, що йшов від димучих горщиків та каструль, ураз пожвавів і почав так красномовно описувати всякі смачні страви, що через три хвилини жінка впевнено сказала собі: "Я таки вгадала - він пособляв на кухні!" Король називав усе нові й нові страви і говорив про них з таким запалом і знанням, що його співрозмовниця була глибоко вражена. "Звідки він знає стільки страв, та ще таких добірних? - дивувалася вона. - Адже ж їх подають на стіл тільки у вельмож та багатіїв. Ага, розумію! Мабуть, він, перше ніж схибнути з розуму, служив у палаці; так, так, він, певне, прислуговував на кухні в самого короля! Треба вивірити його".

Палаючи бажанням якнайшвидше перевірити свій здогад, вона веліла королю наглянути за сніданком, натякнувши, що він може й сам, коли є охота, покуховарити й додати ще одну-дві страви. Потім вона моргнула дівчаткам і вийшла разом з ними з кухні. Король промурмотів сам до себе: "Колись таке саме доручення дали одному англійському королю; немає нічого принизливого для моєї гідності взятися до справи, яку виконував сам Альфред Великий. Але я постараюся краще за нього виконати свій обов'язок, бо в нього коржі погоріли".

Намір був добрий, але здійснився погано. Бо й цей король, так само, як його далекий попередник, поринув у глибокі думи, і через те сталася біда - страви погоріли. Жінка повернулася вчасно, щоб урятувати сніданок від остаточної загибелі, і швидко вивела короля з задуми, гарненько вилаявши його. Але, побачивши, як щиро й сам він засмучений тим, що не виправдав довір'я, вона злагідніла і знов стала доброю й ласкавою.

Хлопець смачно й досита наївся і зразу побадьорішав. Ця трапеза була цікава тим, що і гість, і господиня, кожне з висоти свого становища, вшанували одне одного великою ласкою, але жодне з них не усвідомило тієї ласки. Господиня спершу хотіла нагодувати хлопця недоїдками десь у кутку, як годують волоцюг або собак; але, жалкуючи, що так налаяла бідолаху, посадила його, щоб чимось загладити свою суворість, за один стіл із собою і своїми дітьми, неначе він був

їм рівня. Короля ж мучило сумління, що він не виправдав довір'я цієї родини, яка була така добра до нього, і змусив себе спокутувати свою провину, дозволивши жінці й дітям їсти разом з ним, замість стояти й прислужувати, поки він сам сидітиме за їхнім столом, як личить його санові й походженню. Кожному з нас не вадить іноді вгамувати свою пиху. Добра жінка цілий день почувалася щасливою, вихваляючи себе за великодушне поводження з волоцюгою, а король теж був задоволений своєю скромністю й милостивим ставленням до простої селянки.

Після снідання селянка веліла королю помити посуд. Цей наказ спочатку трохи збентежив його, і він мало не збунтувався, але потім сказав собі: "Альфред Великий наглядав за коржами. Безперечно, він згодився б і мити посуд. Ану спробую".

Спроба була невдала. На його подив, виявилось, що вимити дерев'яні ложки й миски - нелегка справа. Це була нудна й морочлива робота, але все ж він кінець кінцем скінчив її. Йому вже хотілося якнайшвидше рушити в путь, але визволитися від хазяйновитої господині було не так просто. Вона доручала йому всяку дрібну роботу, і всі її завдання він виконував сумлінно й більш-менш успішно. Потім вона посадила його разом з дівчатками різати на сушню яблука; але це в нього ніяк не виходило, і вона дала йому нагострити кухонний ніж. Далі вона звеліла йому розчісувати вовну, після чого він вирішив, що затьмарив навіть славного короля Альфреда геройськими подвигами в царині хатнього господарства, які так чарують нас у історичних романах, і що з нього вже досить. Тому коли по обіді господиня дала йому кошик з кошенятами й веліла потопити їх, він відмовився. Принаймні збирався відмовитись, бо відчував, що десь же треба поставити крапку і що саме кошенята - найкращий привід для цього; але йому перешкодили. Він побачив Джона Кенті з коробом мандрівного крамаря за плечима й Г'юго.

Негідники вже підходили до воріт, але король угледів їх раніше, ніж вони помітили його. Не сказавши й слова, він узяв кошик з кошенятами й тихенько вийшов задніми дверима. Кошенят він залишив у сінях, а сам пустився бігти по вузькому провулку поза задвір'ями.

Розділ XX. ПРИНЦ І ПУСТЕЛЬНИК

За високим живоплотом його не видно було з ферми. Охоплений смертельним страхом, він напружив усі сили й помчав до лісу, що бовванів удалині. Він ні разу не озирнувся, аж поки добіг до узлісся. Тоді він глянув назад і побачив віддалеки двох людей. Цього було досить; він не став їх розглядати, а побіг далі. Він біг і біг, аж поки опинився в сутіні лісової гущавини. Тут він зупинився, почувши себе більш-менш у безпеці. Він пильно прислухався, але навколо панувала глибока, урочиста тиша - аж грізна, аж гнітюча. Зрідка його напружений слух ловив якісь звуки, але такі віддалені, глухі й таємничі, наче то були не справжні звуки, а тільки стогони їхніх примар. Ці звуки були ще страшніші, ніж сама грізна тиша, яку вони порушували.

Спочатку він думав лишатися тут аж до вечора. Але незабаром холод пройняв його розігріте від бігу тіло, і він змушений був рушити далі, щоб зігрітися. Він подався навпростець через ліс, сподіваючись вийти на дорогу; але його спіткало розчарування. Він ішов та йшов, а ліс дедалі густішав. Почало

смеркати, і король зрозумів, що наближається ніч. Він аж здригнувся від думки, що доведеться ночувати в такому страшному місці. Він піддав ходу, але від того, навпаки, тільки загаювався, бо в присмерку раз у раз перечіпався об коріння й плутався в чагарнику.

Як він зрадив, коли побачив, нарешті, невиразне світельце! Він сторожко пішов на те світло, раз у раз зупиняючись, озираючись навколо й прислухаючись. Вогник блимав у незаскленому віконці вбогої маленької хатинки. Король почув якийсь голос і в першу мить хотів утекти й сховатися, але передумав, бо зрозумів, що це хтось молиться. Він підкрався до віконця, став навшпиньки, зазирнув усередину й побачив маленьку кімнатку з утопаною земляною долівкою. В кутку було настелено постіль з трави, накриту подертою ковдрою. Тут-таки стояли відро, кухоль, миска й кілька горщиків, а поруч невелика лавка й стільчик на трьох ніжках.

В коминку чадів, догоряючи, хмиз. Перед розп'яттям, освітленим одною лише свічкою, стояв навколішки старий чоловік, а коло нього на старій дерев'яній скрині лежали розгорнута книжка і людський череп. Чоловік був високий на зріст і ширококостий. Волосся й борода в нього були дуже довгі й білі як сніг. Одягнений він був у овечі шкури, що спадали від шиї до п'ят. "Святий пустельник! - сказав собі король. - На цей раз мені пощастило".

Пустельник підвівся з колін. Король постукав у двері. Густий голос відповів:

- Увійди, але залиш гріхи свої за порогом, бо земля, на яку ти ступиш, священна.

Король увійшов і став біля порога. Пустельник утупив у нього блискучі, неспокійні очі і спитав: ,,,: - Хто ти такий? '|', - Я король, - спокійно й просто відповів хлопець.

- Вітаю тебе, королю! - в захваті вигукнув пустельник. Він гарячково заметушився і, безнастанно повторюючи

"Вітаю тебе, вітаю!", присунув лавку до вогнища, посадив на неї короля, підкинув у вогонь хмизу і схвильовано забігав по хатині.

- Вітаю тебе! Багато хто шукав притулку в цьому святому місці, та всі вони були негідні, і їх вигнано звідси. Але король, що зрікся корони й марного блиску, що одягнувся в лахміття, аби присвятити своє життя благочестю й умертвлінню плоті, - він достойний, він тут бажаний! Він житиме тут до кінця днів своїх.

Король спробував перебити пустельника і все пояснити, але той не слухав його, - очевидячки, навіть не чув. Він говорив щодалі голосніше, з усе більшим запалом:

- Тут ти знайдеш спокій душі. Ніхто не відшукає тебе в цьому захистку, ніхто не потурбує закликком вернутися до пустого, безглузлого життя, яке Господь спонукав тебе покинути. Тут ти молитимешся, тут вивчатимеш святе письмо. Тут міркуватимеш про безумства цього світу і про високе блаженство майбутнього життя. Ти їстимеш сухарі й трави і щодня мордуватимеш батогом своє тіло, щоб очистити душу. Ти носитимеш волосяницю на голому тілі й питимеш саму лише воду. Тут знайдеш ти мир і спокій, так, цілковитий мир і спокій, бо всяк, хто прийде по тебе, повернеться назад ні з чим. Ніхто не знайде тебе, ніхто не збентежить.

Старий усе бігав з кутка в куток, тільки говорив уже не вголос, а стиха мурмотів. Король скористався з нагоди, щоб розповісти йому про свої нещастя. Під впливом тривоги й страху він говорив дуже красномовно. Але пустельник щось бубонів собі і не звертав на нього уваги. Раптом він підступив до короля й багатозначно промовив:

- Тсс! Я відкрию тобі таємницю!

Він нахилився до хлопця, але враз відсахнувся від нього й прислухався. Через хвилю він підійшов навшпиньки до вікна, вистромив надвір голову, вдивляючись у пітьму, потім так само навшпиньки повернувся і, нахилившись аж до обличчя короля, прошепотів:

- Я архангел!

Король здригнувся і подумав: "Краще б мені знов попасти до волоцюг, ніж у полон до божевільного!"

Його страх спалахнув ще сильніше й проступив на обличчі. А пустельник сказав тихим збудженим голосом:

- Я бачу, ти почуваєш мою святість. В очах твоїх побожний страх! Моя святість так вражає кожного, бо це святість небесна. Я здіймаюсь на небо і за мить повертаюсь назад. П'ять років тому послані Богом ангели на цьому самому місці піднесли мене до гідності архангела. Вони випромінювали сліпуче світло. І вони схилились передо мною на коліна, королю! Так, схилились передо мною, бо я вищий від них. Я гуляв по небесних кущах і розмовляв з патріархами. Дай мені руку, не бійся, дай мені руку. Знай, що ти торкаєшся руки яку потискували Авраам, Ісаак, Іаков. Я був у золотих чертогах і лицезрів самого Господа!

Він помовчав для більшого враження. Але, враз обличчя його перемінилося, він схопився на ноги й сердито вигукнув:

- Так, я архангел, лише архангел! А я міг би стати папою. Це щира правда! Мені сказав це голос із неба у сні, двадцять років тому. Так, я мав стати папою. І я був би папою, бо така була воля неба. Але король закрит мій монастир, і я, бідний, безвісний чернець, не маючи нікого в світі, лишився без притулку, назавжди позбавлений тієї величної долі, яку призначило мені небо!

Він знову забубонів, б'ючи себе кулаком по лобі в безсилій люті. А зрідка вигукував злісне прокляття або жалісні слова:

- Ось чому я тільки архангел, хоч мені призначено бути папою!

Так він біснувався цілу годину, а маленький король сидів і мучився. Раптом старий заспокоївся і став дуже лагідний. Голос у нього пом'якшав, він спустився з хмар на землю й почав говорити так просто й добродушно, що незабаром зовсім скорив серце короля. Старий посадив хлопця ближче до вогню, силкуючись улаштувати його якнайзручніше; умілою й ласкавою рукою полікував його виразки; потім заходився готувати вечерю, весело балакаючи й гладячи хлопця то по щоці, то по голові так ніжно й пестливо, що весь страх і відраза, навіяні "архангелом", скоро перейшли в прихильність і пошану.

В такому щасливому настрої минула й вечеря. Потім, помолившись перед розп'яттям, пустельник поклав хлопця спати в маленькій сусідній комірчині,

закутавши його так дбайливо й любовно, наче мати. Приголубивши його на прощання, він сів коло вогнища, в задумі перегортаючи жар. Раптом він випростався й постукав себе пальцем по лобі, наче силкувався щось згадати, але ніяк не міг. Потім схопився, ввійшов до кімнати гостя й спитав:

- Ти король?

- Так, - крізь сон відповів хлопець.

- Який король?

- Англійський.

- Англійський? Значить, Генріх помер?

- Так, на жаль, він помер. Я його син.

На обличчя пустельника набігла похмура тінь, і він люто стиснув кістляві руки. Постояв трохи, важко дихаючи й ковтаючи слину, потім прохрипів:

- Ти знаєш, що це він зробив нас бездомними й беззахисними?

Відповіді не було. Старий нахилився, вдивляючись у спокійне обличчя хлопця й прислухаючись до його рівного віддиху.

- Спить, міцно спить, - прошепотів він, і обличчя його освітілося зловтіхою. - Серце його повне щастя, - сказав він і відвернувся.

Пустельник почав нечутно ходити по кімнаті, чогось шукаючи. Він то спинявся, прислухаючись, то озирався й кидав погляд на хлопця; і все бурмотів, усе мимрив щось собі під ніс. Нарешті він знайшов те, чого шукав, - старий, заіржавілий кухонний ніж і брусок. А потім підійшов до вогню, сів і почав тихенько гострити ніж, щось бурмочучи, мимрячи, а то вигукуючи вголос. Вітер завивав навколо самотньої халупки, звідкись долинали таємничі нічні голоси, з усіх щілин дивились на старого блискучі оченята відважних мишей та щурів, але він так захопився своїм ділом, що нічого не помічав.

Час від часу він проводив великим пальцем по лезу ножа й задоволено кивав головою.

- Ага, вже гостріший, - казав він, - куди гостріший. Він не помічав, як летить час, і спокійно працював, поринувши в свої думки, які часом висловлював уголос:

- Його батько заподіяв нам лихо, вкрай розорив нас і тепер горітиме в пеклі на вічному вогні! Так, горітиме на вічному вогні. Він уникнув нашої помсти, на те була воля божа, так, воля божа, і ми не сміємо нарікати. Але він не уникнув невблаганного, безжального, жерущого пекельного вогню, що горітиме довіку.

Він усе гострив і гострив, то щось бурмочучи, то хихотячи стиха, то знов вигукуючи вголос:

- Все це накоїв його батько. Тепер я тільки архангел, а якби не він, я став би папою!

Король ворухнувся уві сні. Пустельник нечутно підскочив до його постелі, став на коліна й підняв над хлопцем ніж. Король знов поворухнувся й розплющив очі; але в них не було й проблиску свідомості, вони нічого не бачили. За мить його рівне дихання засвідчило, що він знову міцно заснув.

З хвилину пустельник нерухомо прислухався, затамувавши дух. Потім поволі опустив руку й нечутно відійшов.

- Уже далеко за північ, - промимрив він. - Не дай боже закричить, а хтось нагодиться та почує.

Він тинявся по своїй норі, підбираючи ганчірки й уривки мотузків. Потім знову підкрався до хлопця і обережно, щоб не розбудити, зв'язав йому ноги. Він хотів зв'язати й руки; кілька разів він пробував схрестити їх, але хлопець виривав у сні то одну, то другу. Нарешті, коли "архангел" уже впав у розпач, хлопець сам схрестив руки на грудях, і мить вони були зв'язані. Далі пустельник просунув йому зав'язку під бороду і стяг її вузлом на голові - так тихо, так обережно, що хлопець не прокинувся і навіть не ворухнувся.

Розділ XXI. ГЕНДОН ПОСПІШАЄ НА ПОМІЧ

Старий нечутно, наче кішка, відійшов від хлопця і, принісши низенький ослінчик, сів. На половину його тіла падало тьмяне світло, а друга була в тіні. Не зводячи жадібних очей з хлопця, він нетерпляче дожидав, тихенько гострив ніж і не помічав, як минають години. Він був схожий на сірого страховинного павука, який витріщається на безпорадну комаху, що заплуталася в його тенетах.

Минуло чимало часу. Старий, що так само ще дивився перед собою, але, замріявшись, нічого не бачив, раптом помітив, що очі в хлопця розплющені, широко розплющені й дивляться, ціпеніючи з жаху, на ніж.

На обличчі в старого спалахнула жорстока, диявольська радість, і, не змінивши пози й не припиняючи своєї роботи, він сказав:

- Сину Генріха Восьмого, чи ти помолився? Хлопець безсило запручався в своїх путах, і крізь міцно стиснуті зуби в нього вихопився якийсь невиразний звук. Пустельник зрозумів це, як ствердну відповідь на його запитання.

- Ну, помолися ще раз, - сказав він. - Читай молитву на відхід душі.

Дрож пробіг по тілу хлопця, і він пополотнів. Він знову запручався на постелі, намагаючись визволитися - корчився й крутився на всі боки, несамовито, як безумний, кидався, марно силкуючись порвати свої пута. А старий лиходій усміхався, кивав головою і спокійно гострив свій ніж, бурмочучи:

- Настала твоя остання година. Кожна мить дорога. Читай відхідну молитву!

Хлопець розпачливо застогнав і перестав борсатись. Він задихався. По щоках його крапля за краплею котилися сльози. Але це не викликало й іскри жалю в запеклій душі несамовитого діда.

Займалося на світ. Пустельник помітив це й схвильовано, наче поинятий раптовим страхом, заговорив:

- Я не смію далі втішатися своїм щастям! Ніч минула. Минула, як хвилинка, як одна хвилинка, а я хотів би, щоб вона тривала рік! Ну, виплодку губителя святої церкви, заплющ очі, коли боїшся дивитися на...

Далі слова старого перейшли в незв'язне мурмотіння. Він став навколішки з ножем у руці й нахилився над переляканим хлопцем.

Що це? Коло халупи почулися голоси. Ніле так і випав з руки пустельника. Він накинув на хлопця овечу шкуру і, тремтячи, схопився на ноги. Гамір дужчав, голоси ставали різкі й сердиті. Почулись удари, крик "рятуйте!", потім затупотіли ноги якихсь утікачів. І враз у двері халупи гучно загрюкали, і хтось гукнув:

- Гей! Відчиняй! Та швидше, хай тобі біс!

У вухах короля ця лайка прозвучала, як найсолодша музика, - то був голос Майлза Гендона!

Пустельник, скрегочучи зубами в безсилій люті, вислизнув зі спочивальні, причинивши за собою двері. І король почув розмову, що відбувалася в другій кімнаті.

- Вітаю тебе, преподобний отче! А де ж мій хлопець?

- Який хлопець, друже?

- Який хлопець! Ти, отче, краще не бреши й не дури мені голову, бо мені зараз зовсім не до жартів. Недалеко звідси я впіймав двох негідників, що вкрали його в мене, і змусив їх признатися. Вони сказали, що він утік і що вони простежили його до твоїх дверей. Навіть показали мені сліди його ніг. Ну, не викручуйся. Гляди, святий отче, якщо не віддаси його мені... Де хлопець?

- О шановний добродію, ти, певне, кажеш про обшарпаного волоцюгу царського роду, який перебув тут ніч? Якщо такий пан, як ти, може цікавитися такими, як він, то знай, що я послав його з одним дорученням. Він скоро вернеться.

- Скоро вернеться? Коли? Кажи, не гай часу. Може, я дожену його? Коли він вернеться?

- Не турбуйся, він скоро вже прийде.

- Ну, гаразд. Спробую почекати. Але стривай! Ти послав його з дорученням, ти? Це вже брехня - він не пішов би. Він вирвав би тобі всю бороду, якби ти дозволив собі таке зухвальство. Ти брешеш, голубе, напевне брешеш. Він не побіг би ані для тебе, ані для якої іншої людини.

- Для людини, може, й не побіг би. Але я не людина.

- Господи помилуй, хто ж ти?

- Це таємниця - нікому не кажи. Я архангел! Майлз Гендон вигукнув щось страшне й не дуже благочестиве, а тоді додав:

- Ну, тепер я розумію, чого він так зласкавився. Ні для кого з простих смертних він би й пучкою не кивнув. Але велінням архангела мусить коритися й король. Тсс! Щось наче стогне.

Увесь час маленький король тремтів то зі страху, то з надії. Він силкувався стогнати якнайголосніше, сподіваючись, що Гендон його почує, але той, видно, не чув його стогону, бо на нього не зважав. Тому останні слова Гендона були для короля як свіжий подих полів для людини на ложі смерті. Він зібрав останні сили й ще раз простогнав.

- Стогне? - перепитав чернець. - То, мабуть, вітер.

- Може, й вітер. Так, звичайно, вітер. Я весь час чую якийсь далекий стогін... От, знов! Ні, це не вітер! Який чудний звук! Ходім подивимося, що воно таке.

Король не тямив себе з радості. Його стомлені легені напружувалися щосили, але затиснуті щелепи й накинута на хлопця овеча шкура заглушували його крики. У бідолахи так і впало серце, коли він почув слова пустельника:

- Та це надворі, он у тих кущах. Ходім, я поведу тебе. Король чув, як вони, розмовляючи, вийшли з хатини, чув,

як завмерли їхні кроки, і він лишився сам серед жахливої, зловісної тиші. Здавалося, минула ціла вічність, перше ніж знову почулися кроки й голоси, і на цей раз до короля долинув ще й новий звук - неначе тупіт копит. Потім він почув, як Гендон сказав:

- Я більше не буду чекати. Не можу більше чекати. Мабуть, він заблудився в лісі. В який бік він пішов? Швидше покажи.

- Він... чекай, я піду з тобою.

- Добре, добре. Та ти кращий, ніж здаєшся. Навряд чи знайдеться на світі ще один архангел з таким добрим серцем. Може, поїдеш верхи? Бери оцього ослика, що я придбав для свого хлопця, або приборкай своїми святими ногами цього клятого мула, що я купив для себе. Мене добряче одурили! Він не вартий і щербатого мідяка...

- Ні, сідай уже сам на свого мула, а осла веди за повід. Я краще піду пішки.

- Тоді, будь ласка, придерж оцю малу тварину, поки я, ризикуючи життям, спробую злізти на велику.

Почулись удари, стусани, хвицання й стукіт копит, і все це під добірну, громову лайку. Далі посипалися гіркі докори, що, очевидно, вплинули на сумління мула, бо незабаром боротьба припинилася.

У невимовній тузі прислухався маленький в'язень до голосів і кроків, що помалу завмирали в далині. Надія покинула його, і тупий відчай стиснув серце.

- Єдиного мого друга обдурили й спроводили звідси, - сказав він. - Пустельник вернеться і...

Йому перехопило дух, і в розпачі він так шалено запручався, рвучись із своїх пут, що скинув з себе овечу шкуру.

І раптом король почув, як відчинилися двері. Він так і похолов увесь, неначе його горла торкнувся ніж. З жаху він заплющив очі, з жаху розплющив їх - перед ним стояли Джон Кенті й Г'юго.

Якби в хлопця рот не був зав'язаний, він би вигукнув: "Слава Богу!"

За хвилику руки й ноги в короля були вже вільні, і його вороги, підхопивши його попідруч, чимдуж побігли в ліс.

Розділ XXII. ЖЕРТВА ВІРОЛОМСТВА

Знову почалися сумні блукання "короля Фу-Фу Першого" з волоцюгами та злочинцями; знову довелось йому терпіти зухвалі насмішки, безглузді жарти та лихі витівки Кенті й Г'юго за спиною в отамана. Самі лиш Кенті та Г'юго

ненавиділи хлопця. Інші вподобали його, і всі захоплювалися його розумом та відвагою. Три дні поспіль Г'юго, під наглядом якого був король, нишком мучив його і не давав йому просвітку, а ночами, коли починалася гуляня, він потішав компанію, допікаючи хлопцеві - наче ненавмисно - всякими дрібними капостями. Двічі він наступав на ногу королю - теж ніби ненавмисно! І король, як личило його королівському санові, поставився до цього з презирливою байдужістю, наче й не помітив нічого. Коли ж Г'юго втретє зробив те саме, король схопив дрючок і одним замахом збив мерзотника з ніг - на превелику втіху всій ватазі. Г'юго, не тямлячи себе з сорому й злості, скочив на ноги, теж схопив кия і люто кинувся на свого маленького ворога. Волоцюги обступили супротивників колом, підохочували їх схвальними вигуками, бились об заклад. Але бідному Г'юго не щастило. Його шалені незграбні напади вмить відбивала спритна рука, яку найкращі майстри Європи навчали всіх тонкощів фехтувального мистецтва. Маленький король стояв у спокійній позі, відбиваючи удари з такою певністю й легкістю, що юрба аж вила з захвату. А щоразу, коли він досвідченим оком помічав помилку супротивника й блискавичним рухом бив його по голові, здіймалась оглушлива буря реготу й крику. Хвилин через п'ятнадцять Г'юго, побитий, весь у синцях, під безжальний глум товаришів утік з бойовища; а неушкодженого переможця юрба весело підхопила на плечі й понесла на почесне місце поруч отамана. Там його з пишною церемонією піднесли до гідності "короля бойових півнів", а його колишній принизливий титул був урочисто скасований і заборонений під загрозою вигнання з ватаги.

Усі спроби змусити короля давати якусь користь ватазі були марні. Він уперто відмовлявся слухатись і весь час шукав нагоди втекти. Першого ж дня його вкинули у незамкнену кухню, але він не тільки нічого не вкрав там, але ще й почав гукати хазяїв. Тоді йому наказали допомагати мідникові. Але він нічого не хотів робити і навіть замахнувся на мідника його паяльником. Нарешті Г'юго і мідникові довелося тільки про те й дбати, щоб не дати хлопцеві утекти. Він метав громи свого королівського гніву на кожного, хто зазіхав на його волю й незалежність. Його послали під наглядом Г'юго жебрати разом з обшарпаною неохайною жінкою й хворою дитиною, але й тут нічого не вийшло. Він не схотів просити милостиню ні для них, ні для себе.

Так минуло кілька днів. Бродяче життя з усіма його поневіряннями, таке мерзенне, гидке й ганебне, ставало нестерпним, і маленькому в'язневі вже здавалося, що рятунок від пустельникового ножа віддалив смерть лише тимчасово.

Та вночі, уві сні, все це забувалось, і він сидів на троні й правив королівством. Зате як страшно було прокидатися! Відколи він знов потрапив у неволю до волоцюг, кожен ранок приносив йому дедалі більше горя й муки.

Другого дня після двобою з королем Г'юго прокинувся, палаючи жадобою помсти. Він надумав два способи: насамперед якнайтяжче образити гордість свого переможця і його "вигадану" королівську гідність; а якщо це не вдасться, то накинути хлопцеві який-небудь злочин і віддати його в руки невідданого правосуддя.

Він вирішив зробити штучну виразку на нозі короля, слушно гадаючи, що це страшенно вразить його; а коли виразка буде готова, з допомогою Кенті

примусити хлопця сісти на шляху й просити милостиню. Звичайно рану робили так: брали суміш із негашеного вапна, мила й залізної іржі, накладали її на ремінь і туго обв'язували ним ногу. Суміш роз'їдала шкіру, і вигляд оголеного м'яса був жахливий. Далі ногу натирали кров'ю, яка, висихаючи, набирала темного, відразливого кольору. Болячку обв'язували ганчірками, але так хитро, щоб вона виднілася й викликала жаль у перехожих.

Г'юго змовився з мідником, на якого король був замахнувся паяльником. Вони повели хлопця начебто на роботу, а як тільки відійшли від табору - повалили його на землю. Мідник держав його, а Г'юго міцно прив'язував йому на ногу вапняну припарку.

Король лютував, погрожував, що повісить обох, як тільки верне собі корону. Але негідники міцно держали хлопця, втішалися його безсилою люттю й сміялися з його погроз. Тим часом мазь почала діяти, і мерзотники таки зробили б своє діло, якби їм не перешкодили. В ту хвилину де не взявся "раб", який з таким запалом кляв англійські закони; він ураз припинив знущання і зірвав з хлопцевої ноги пов'язку.

Король хотів узяти в свого визволителя кия і тут-таки на місці розквитатися з негідниками, але той не дозволив йому здіймати бучу, а порадив зачекати до вечора, коли вся згряя збереться до купи і ніхто з чужих не посміє втрутитися. Він повів усіх трьох до табору й там розповів усе Буянові. Отаман вислухав, подумав і сказав, що короля не слід більше

З книги "Англійські волоцюги", Лондон, 1665 р. (Прим. автора). примушувати просити милостиню, що він здатний на щось вище й краще, і зразу ж підніс його із жебраків у зlodії.

Г'юго був у захваті. Він не раз посилав короля красти, але нічого з того не виходило; тепер же все буде гаразд, бо не посміє ж король не послухатися самого отамана. Отож він вирішив того самого дня вчинити крадіжку й віддати короля а руки поліції, але зробити це так хитро, ніби все трапилось випадково, ненавмисне, бо "король бойових півнів" став загальним улюбленцем, і волоцюги не дуже церемонились би з одним із своїх сіреньких товаришів, якби той підстроїв хлопцеві таку лиху штуку й віроломно віддав його в лабеті їхнього спільного ворога - закону.

І ось, вибравши підхожий час, Г'юго привів свою жертву до сусіднього села. Обидва повільно ходили по вулицях; один з них шукав нагоди здійснити свій підступний намір, а другий - утекти й назавжди визволитися з ганебної неволі.

Кожен з них пропустив кілька більш-менш придатних нагод, бо обидва потай вирішили цього разу діяти напевно і не хотіли ризикувати.

Г'юго пощастило першому. Він побачив, що назустріч їм іде жінка з великим клунком у кошику. У Г'юго зловтішно блиснули очі, і він сказав собі: "Тепер уже я враз зверну все на тебе, і хай милує тебе Господь!"

Він заждав - на вигляд спокійно, але в душі згоряючи від хвилювання, - поки жінка проминула їх; потім шепнув королю:

- Почекай тут, я зараз вернусь! - і тихенько рушив слідом за жінкою.

Серце короля забилося з радості. Тепер, якщо Г'юго відійде далеко, можна буде втекти.

Але надія його не справдилася. Г'юго підкрався до жінки, вихопив із кошика клунок і побіг назад, дорогою загортаючи свою здобич у шмат старої ковдри, що висів у нього на руці. Жінка вмить зняла страшенний галас, вона не бачила, як зник клунок, але почула, що кошик її раптом став легенький. Г'юго, не зупиняючись, тицьнув клунок у руки королю й шепнув:

- Біжи за мною і гукай: "Лови його, лови!" - та, гляди, збий їх із сліду.

Г'юго швиденько завернув за ріг і чимдуж помчав по крученій вулиці, а ще через хвилину знов опинився недалеко і з невинним, байдужим виглядом почав спостерігати, що воно буде далі. Обурений король кинув клунок на землю, і ковдра розгорнулася; саме в ту хвилину підбігла жінка, а за нею ціла юрба народу. Жінка схопила одною рукою короля, другою свій клунок і почала завзято осипати лайкою бідолашного хлопця, який даремно силкувався вирватись.

Г'юго надивився всмак - його ворог упійманий і не уникне кари. Радісно хихотячи, він подався до табору, придумуючи, як розповісти про цю подію Буянові, щоб вона здалася йому правдивою.

Тим часом король шалено рвався з рук жінки і гнівно кричав:

- Пустити мене, дурна голово. Це не я забрав твої злиденні пожитки.

Їх щільно оточила юрба, обкидаючи короля погрозами та прокльонами. Закурений коваль у шкіряному фартуху і з закасаними по лікоть рукавами вже замахнувся на хлопця, гукаючи, що його треба як слід провчити; але в ту саму мить у повітрі блиснула довжелезна шпага і плазом упала на руку коваля.

- Тихше, тихше, люди добрі! - доброзичливо промовив власник шпаги. - Треба все робити спокійно, а не злобою й лайкою. Такі справи не нам з вами розбирати, а охоронцям закону. Пустити-но хлопця, голубонько.

Коваль зміряв поглядом ставного вояка і, пробурчавши щось собі під ніс, відійшов набік, потираючи забиту руку. Жінка неохоче випустила короля. Юрба неприємно косилася на незнайомця, але з обачності мовчала.

Король, в якого від щастя паленіли щоки й сяяли очі, кинувся до свого визволителя.

- Ти довго десь барився, сер Майлз, але прийшов саме вчасно. Посічи на капусту цю негідь!

Розділ XXIII. ПРИНЦА ЗААРЕШТОВАНО

Гендон стримав усмішку і, нахилившись до короля, шепнув йому на вухо:

- Тихше, тихше, мій владарю. Не кажіть зайвого, а ще краще зовсім помовчте. Звіртеся на мене, і все буде гаразд.

А сам подумав: "Сер Майлз! їй-богу, я зовсім забув, що мене посвячено в рицарі! Дивно, як держаться в нього в пам'яті всі його химери! Хоч моє звання - пустий звук, усе ж я радий, що заслужив його. Бо більше честі бути примарним рицарем у царстві Мрій і Тіней, ніж плазуванням здобути собі титул графа в якому-небудь справжньому королівстві".

Юрба розступилася, щоб пропустити поліцаю. Той підійшов і взяв короля за плече. Але Гендон сказав йому:

- Стій, друже, не займай його. Він і так піде, я за це ручуся. Йди сам уперед, а ми за тобою.

Поліцай і покривджена жінка рушили вперед, Майлз і король ішли ззаду, а за ними цікава юрба. Король почав був їй опиратися, але Гендон тихенько сказав йому:

- Подумайте самі, ваша величність: ваші закони - це прояв вашої королівської влади. Якщо той, хто видав закони, не додержує їх, як же можна вимагати, щоб їх шанували інші? Адже ж зараз один із цих законів порушено. Коли король знов зійде на трон, хіба не приємно йому буде згадати, як, опинившись мимоволі у становищі простого смертного, він, незважаючи на свій королівський сан, учинив, як личить вірному громадянину, і скорився законіві?

- Твоя правда, не треба більше слів. Коли вже король змушує своїх підданців терпіти такі закони, він і сам, опинившись у становищі підданця, терпітиме їх.

У мирового судді жінка підтвердила під присягою, що маленький арештант і є той самий негідник, який обікрав її. Ніхто не міг спростувати її свідчення, і провина короля була ясна. Розв'язали клунок, і, коли побачили там жирне, вгодоване поросся, суддя захвилювався, а Гендон поблід і аж затремтів з розпачу; тільки король у щасливому невіданні анітрохи не збентежився. Суддя помовчав серед зловісної тиші й звернувся до жінки з запитанням:

- Яку ж ціну визначаєш ти за свою власність?

Жінка вклонилася й відповіла:

- Три шилінги вісім пенсів, ваша милість. Це справжня ціна, і я не можу збавити ані пенні.

Суддя глянув скося на людей, що сиділи в суді, кивнув поліцаєві й сказав:

- Звільнити залу й зачинити двері.

Наказ виконали. В суді лишились тільки суддя, поліцай, обвинувачений, позивачка і Майлз Гендон. Майлз стояв нерухомий і блідий, як полотно; на лобі в нього виступили великі краплі холодного поту і, зливаючись у струмки, текли по обличчю. Суддя знову звернувся до жінки й сказав лагідним голосом:

- Це бідний темний хлопець, та ще й, мабуть, голодний, бо тепер такі тяжкі часи для бідняків. Глянь, обличчя в нього чесне, та коли дошкуляє голод... Чи відомо тобі, добра жінко, що кожен, хто вкраде річ, варту більше ніж тринадцять з половиною пенсів, мусить за законом піти на шибеницю? Маленький король здригнувся і з жаху широко розплющив очі, але стримав себе і лишився спокійний. Зате жінка схопилася на ноги, трясучись із страху, і скрикнула:

- Ой лишенько, що ж я наробила? Боже милосердний, та я ж зовсім не хочу, щоб через мене бідолаху повісили! Поможіть мені, ваша милість! Що мені робити? Чи можна якось зарадити?

Суддя, зберігаючи на виду непохитний спокій вершителя закону, просто відповів:

- Безперечно, можна зменшити ціну, поки її ще не занесено до протоколу.
- Ради Бога, запишіть, що поросся коштує тільки вісім пенсів. Слава тобі Господи, що не дав прийняти на душу такий страшний гріх!

Гендон з радістю забув про етикет і дуже здивував короля, навіть вразив його королівську гідність, пригорнувши його до грудей. Жінка подякувала, попрощалась і, забравши поросся, пішла собі. Поліцай, відчинивши їй двері, вийшов слідом за нею. Поки суддя писав протокол, Гендон, завжди сторожкий і чуйний, вирішив розвідати, чого поліцай пішов за жінкою. Він тихенько вислизнув у темний коридор і почув таку розмову:

- Жирне поросся й, мабуть, дуже смачне. Я куплю його в тебе. Ось тобі вісім пенсів.
- Вісім пенсів! Ач який! Та я сама дала за нього три шилінги вісім пенсів, справжніми монетами, ще за Генріха Сьомого карбованими, що їх старий покійний Генріх Восьмий не встиг поспувати. Дулю я тобі дам за твої вісім пенсів!
- А, ти он як! Ти ж під присягою посвідчила, що поросся коштує лише вісім пенсів. Виходить, ти її порушила, збрехала? Ану, йди назад до його милості - відповідати за свій злочин! А хлопця повісять...
- Ну, ну, голубчику, мовчи, я згодна. Давай уже вісім пенсів, та тільки нікому не кажи.

І жінка пішла, заливаючись слізьми. Гендон шмигнув назад у судову залу, а незабаром увішов туди й поліцай, сховавши в безпечному куточку свою поживу. Кінчивши писати, суддя прочитав королю ласкаве й мудре повчання й присудив його до короткочасного ув'язнення в загальній тюрмі, а після того до прилюдного биття різками. Вражений король розкрив уже рот і, мабуть, дав би наказ тут же на місці відтяти голову доброму судді, але Гендон знаком застеріг його, і хлопець вчасно стримався. Гендон узяв його за руку, поклонився судді, і обидва, під охороною поліцай, пішли до тюрми. Коли вони вийшли на вулицю, розлючений монарх зупинився, вирвав руку й вигукнув:

- Дурню, невже ти гадаєш, що я ввійду в загальну тюрму живим?

Гендон нахилився до нього й промовив досить суворо:

- Чи ви довіряєте мені? Мовчіть і не накликайте на нас ще гіршої біди необережним словом. Що буде, те й буде. Ви не можете ані прискорити цього, ані віддалити. Чекайте терпляче. Ще буде час лаятись або радіти, коли станеться те, що судилося '.

Розділ XXIV. УТЕЧА

Короткий зимовий день хилився до кінця. Вулиці були безлюдні. Зрідка траплялись перехожі, та й ті заклопотано бігли своєю дорогою, наче хотіли якнайшвидше покінчити зі справами і сховатися в затишку теплих домів від холодного вітру й пільми. Вони не дивились ні праворуч, ні ліворуч і не звертали уваги на наших друзів, ба навіть не бачили їх. Едуард Шостий питав себе, чи бувало коли, щоб на короля, який прямує до в'язниці, народ дивився з такою дивовижною байдужістю. Нарешті поліцай дійшов до безлюдного базарного

майдану й попростував через нього. Коли він дійшов до середини, Гендон поклав на плече йому руку і стиха промовив:

- Почекай хвилинку, голубчику. Нас ніхто не чує. Мені треба сказати тобі кілька слів.

- Мій обов'язок забороняє мені говорити з вами, сер. Прошу, не затримуйте мене, бо скоро ніч.

- А все ж почекай, бо справа стосується тебе самого. Відвернись на хвилину і вдай, що нічого не бачиш; дай цьому нещасному хлопчаківі втекти.

- Як ви смієте мені таке пропонувати, сер? Я заарештую вас ім'ям...

- Та ти не дуже квапся. Краще подумай, щоб не накоїти дурниць.

1 Див. примітки до розділу XXIII у кінці книжки. (Прим, автора).

Гендон нахилився до поліцаєвого вуха й зашепотів:

- Порося, куплене за вісім пенсів, може коштувати тобі голови.

Бідолашний поліцай, заскочений зненацька, спочатку зацікавився, а потім почав голосно лягати і погрожувати. Але Гендон спокійно й терпляче дивився, поки той налається досхочу, а тоді сказав:

- Ти мені подобаєшся, друже, і мені б дуже не хотілося, щоб ти вскочив у біду. Знай тільки, що я все чув і навіть можу це довести.

І він слово в слово повторив усю поліцаєву розмову з жінкою.

- Ну, що, хіба не так було? І хіба я не зможу так само розповісти все судді, коли буде треба?

У першу хвилину поліцай остовпів з переляку й розпачу; потім опам'ятався і сказав з удаваною розв'язністю:

- І що вам за охота робити з мухи слона? Я просто трохи подразнив тітку для забави.

- А порося в неї забрав теж для забави?

- Ну, звісно, - роздратовано відповів поліцай. - Кажу вам, це був тільки жарт.

- Я починаю тобі вірити, - сказав Гендон чи то серйозно, чи то насмішувато. - Ти почекай тут трохи, а я побіжу спитаю його милість суддю - адже він добре знається і на законах, і на жартах...

Він повернувся й пішов назад, доказуючи останні слова вже на ходу. Поліцай пом'явся трохи, разів зо два смачно вилаявся й нарешті гукнув:

- Зачекайте, сер, будь ласка, зачекайте! Суддя! Та він так само любить жарти, як мертвяк. Ідуть-но сюди, побалакаємо... От нещастя! Здається, я таки вклепався в біду, і все через якийсь невинний легковажний жарт. Я чоловік сімейний, у мене жінка, діти. Ну, скажіть, ваша милість, чого вам від мене треба?

- Щоб ти осліп, оглух, щоб тебе розбив параліч, поки я повільно лічитиму до ста,
- відповів Гендон таким тоном, ніби просив дрібної послуги.

- Та я ж тоді пропав, - розпачливо вигукнув поліцай. - Ну, будьте ж справедливі, сер. Розгляньте діло з усіх боків, і ви побачите, що це був тільки жарт. Це ж ясно. А коли б навіть це був і не жарт, то найбільше, Що мені загрожує за таку малу провину, - це догана й застереження від його милості судді.

Гендон відповів з крижаною врочистістю: - Такий жарт у кодексі законів має особливу назву - знаєш яку?

- Ні, не знаю. Я таки впоров дурницю. Я й гадки не мав, що це має назву. Я ж думав, що це я сам вигадав такий жарт.

- Так, це має назву. У кодексі законів цей злочин зветься - "Non compos mentis lex talionis sic transit gloria mundi".

- Ой, боже ж мій! ;

- І кара за нього - смерть! <

- Господи, помилуй мене, грішного!

- Скориставшись зі своєї влади над людиною, яка в хвилину небезпеки зробила помилку, ти захопив за безцінь чужу власність вартістю понад тринадцять з половиною пенсів. А це в очах закону є свідомо несумлінність, віроломство, зловживання службовим становищем, *ad hominem expurgatis in statu quo*, і карається цей злочин шибеницею - без викупу, помилування й відпущення гріхів.

- Ой, держіть мене, сер, у мене ноги підтинаються! Згляньтеся на мене, не дайте пропасти! Я стану до вас спиною і нічого не буду бачити.

- Гарзд! Нарешті ти порозумнішав. А порося віддаси тій жінці?

- Віддам, віддам, неодмінно віддам. І ніколи вже не торкнуся поросяти, хоча б сам архангел приніс мені його з небес. Ідіть собі, заради вас я осліп, я нічого не бачу. Я скажу, що ви вдерлися в тюрму і силоміць вирвали в мене в'язня. Двері там поганенькі, старі, я сам їх виламаю вночі.

- Ламай, голубчику, від того нікому не буде шкоди. Суддя й сам жаліє сердешного хлопця. Він не буде лити сльози або перебивати тобі руки й ноги за те, що він утік.

Розділ XXV. ГЕНДОН-ХОЛ

Тільки-но Гендон і король зникли з поліцаєвих очей, рицар попросив його величність чимшвидше йти за село і там в умовленому місці чекати, поки він збігає до заїзду.

Безглуздий набір латинських слів. і розрахується. Через півгодини двоє друзів уже весело їхали на Гендонових "скакунах", прямуючи на схід.

Королю було тепло й зручно, бо він скинув із себе лахміття й одягнувся в приношене вбрання, що Гендон купив для нього на Лондонському мосту.

Гендон остерігався перевтомлювати хлопця. Він гадав, що важка подорож, невчасна їжа та й недостатній сон шкідливо впливатимуть на його хворий розум, тим часом як спокій, нормальне життя й свіже повітря, безперечно, прискорять його видужання. Він щиро бажав, щоб його маленький друг

отямився, щоб його бідну голівку не мучили хворобливі примари. Тому, хоч як йому кортіло швидше дістатися до рідного замку, де він не був стільки років, він їхав помаленьку, замість того щоб мчати туди день і ніч.

Проїхавши миль із десять, наші подорожні добралися до великого села й спинилися там на ніч у доброму заїзді. І тут усе пішло, як раніше. Під час вечері Гендон стояв за стільцем короля й прислужував йому; потім роздяг його й поклав у ліжко, а сам ліг спати на підлозі коло дверей, загорнувшись в укривало.

Другого й третього дня вони поволі посувалися вперед і розмовляли про свої пригоди після розлуки. Кожен слухав другого з великою цікавістю. Гендон докладно розповів, як він скрізь шукав короля, як "архангел" водив його, мов дурня, по всьому лісу і кінець кінцем, утративши надію спекатись його, привів назад до хатини. Старий зайшов у спальню, - розказував Гендон, - і вийшов звідти, аж хитаючись із скрухи, бо він, мовляв, сподівався застати хлопчика вже дома і в постелі, а його не було. Гендон цілий день просидів у халупі, сподіваючись, що король ось-ось повернеться, але не діждався і знову пішов його шукати.

- А старий святенник справді був дуже засмучений, що ваша величність не вернулися до нього, - сказав Гендон. - Це видно було з його обличчя.

- Ще б пак! - відповів хлопець і розказав усе, що з ним було.

Вислухавши короля, Гендон пожалів, що не вбив "архангела".

В останній день їхньої подорожі в Гендона був дуже піднесений настрій. Він говорив без упину. Говорив про свого старого батька, про брата Артура, про те, які вони великодушні й благородні; з любов'ю й захватом розповідав про свою Едіт і так розчулився, що навіть про підступного Г'ю по-братерському озвався добрим словом. Він уголос мріяв, як зустрінеться зі своїми в Гендон-Холі, яка це буде несподіванка для всіх і як вони радітимуть.

Вони їхали мальовничим краєм; скрізь, куди око сягне, виднілися чепурні хатини й садочки. Дорога йшла через широкі пасовища, що бігли вдалину хвилястими, наче море, просторами. Після полудня Гендон раз у раз збочував з прямого шляху і, піднявшись на який-небудь пагорок, силкувався розгледіти в далечині дах рідної домівки. Нарешті він побачив той дах і схвильовано скрикнув:

- Он село, мій владарю, а он і замок. Звідси видно вежі. А он багато дерев - то парк мого батька. Тепер ви побачите, що таке знатність і розкіш! У замку сімдесят кімнат - подумай лишень! - і двадцять сім слуг. Це не погано для таких, як ми з вами, правда ж? Ну, мерщій, я аж горю з нетерплячки.

Хоч вони й дуже поспішали, але добралися до села тільки після третьої години. Поки вони мчали головною вулицею, Гендон не змовкав ні на хвилину.

- Он церква - обвита тим самим плющем. Нічого в ній не змінилось. Он старий заїзд "Рудий Лев", а ось базарний майдан. От травневий стовп, а он водокачка - нічого не змінилось. Нічого, крім людей, бо за десять років люди дуже міняються. Декого я пізнаю, а мене не пізнає ніхто.

Так він гомонів, не вмовкаючи. Незабаром вони опинилися край села і звернули на вузеньку, покручену дорогу, обнесену високими живоплотами. Вони шпарко

проскакали по ній з півмилі і крізь пишну браму з ліпними гербами на височенних кам'яних колонах в'їхали в сад. Перед ними виріс великий дім.

- Ласкаво просимо до Гендон-Холу, мій владарю! - вигукнув Майлз. - Який сьогодні великий день! Батько, Артур і леді Едіт, мабуть, ошаліють з радості і в першу хвилину не помічатимуть нікого, крім мене. Вам, напевно, здасться, що вони приймають вас холодно, але ви не ображайтесь. Коли я скажу їм, що ви мій вихованець і що я безмежно люблю вас, вони пригорнуть вас до грудей ради Майлза Гендона, і завжди знайдеться для вас тепле місце в їхньому домі і в їх серцях.

Перед ґанком Гендон скочив на землю, допоміг зійти з осла королю і, взявши його за руку, рушив до дверей. Вони опинились у просторому покої. Гендон, поспішаючи, не дуже ввічливо підсунув королю крісло й підбіг до молодого чоловіка, що сидів коло письмового столу навпроти каміна, де весело палав вогонь.

- Обійми мене, Г'ю! - вигукнув він. - Скажи, що радий мене знову бачити! Швидше поклич батька, бо рідний дім не дім, поки я не торкнуся його руки, не гляну йому в вічі, не почую його голосу.

Але Г'ю, на мить виявивши подив, тільки відкинувся назад і пильно глянув на непроханого гостя. В його погляді спочатку світилася ображена гідність, а потім під впливом якоїсь таємної думки відбилася цікавість, змішана з жалем, щирим чи вдаванним. Нарешті він промовив лагідним голосом:

- У тебе, видно, з розумом не все гаразд, нещасний. З обличчя й одягу твого помітно, що ти багато натерпівся горя й нужди. За кого ти мене вважаєш?

- Як за кого? За того, хто ти є. Я вважаю тебе за Г'ю Гендона, - гостро відповів Майлз.

- А ким ти уявляєш себе?

- До чого тут уява! Нащо ти вдаєш, ніби не пізнав свого брата, Майлза Гендона?

Радісне здивування промайнуло на обличчі Г'ю.

- Як, ти не жартуєш? - вигукнув він. - Хіба мертві оживають? Дай боже, щоб це було так. Невже мій бідний пропавший брат після стількох років жорстокої розлуки знову вернувся в мої обійми? Ах, про таке велике щастя можна тільки мріяти. Благаю, зглянься, не жартуй зі мною! Мерщій ходім на світло - дай розглянути тебе гарненько!

Схопивши Майлза за руку, він потяг його до вікна й почав жадібно розглядати з голови до ніг, повертаючи на всі боки. А блудний син, сяючи з радості, весело усміхався і, киваючи головою, промовляв:

- Дивись, дивись, брате, не бійся! Ти не знайдеш жодної риси, яка не витримала б іспиту. Розглядай мене, скільки хочеш, мій любий Г'ю. Я справді давній Майлз, твій Майлз, твій старший брат. Ах, сьогодні великий день - я ж казав, що це великий день! Дай мені руку, дай я поцілую тебе! Боже мій, я умру зі щастя!

Він кинувся на груди братові, але Г'ю відвів його обійми й, понуро опустивши голову, сказав:

- Боже милосердний, дай мені сили перенести це тяжке розчарування.

Вражений Майлз у першу хвилину не міг вимовити ні слова. Нарешті він опам'ятався й вигукнув:

- Яке розчарування? Хіба я не брат тобі? Г'ю сумно похитав головою й відповів:

- Молю небо, щоб це було так, щоб інші знайшли схожість, якої я не бачу. Боюся, що лист той був правдивий.

- Який лист?

- Той, що надійшов із заморських країв років шість-сім тому. Там було сказано, що мій брат загинув у бою.

- Це брехня! Поклич батька - він мене пізнає.

- Мертвого не покличеш.

- Мертвого? - глухо промовив Майлз, і губи в нього затремтіли. - Мій батько помер! Яка жахлива вість! Радість моя отруєна. Ну, проведи мене до Артура. Він мене впізнає й потішить.

- Він теж помер.

- Боже, зглянься на мене, нещасного! Вмерли, обидва вмерли! Достойні вмерли, а я, недостойний, лишився жити! Благаю, не кажи, що й леді Едіт...

- Умерла? Ні, вона жива.

- Ну, слава Богу! Знов моє серце сповнилося радістю. Мерщій поклич її сюди, брате. Якщо й вона скаже, що я не я... Ні, ні, вона цього не скаже, вона мене признає. Я здурів, що на хвилину піддався сумнівам. Поклич її, поклич і старих слуг. Вони теж пізнають мене.

- Усі вони повмирили, крім п'ятьох: Пітера, Гелсі, Девіда, Бернарда й Маргарет.

По цих словах Г'ю вийшов з кімнати. Майлз якусь хвилину постояв у задумі й почав ходити з кутка в куток, бурмочучи про себе:

- Дивна річ, що п'ятеро неприторенних мерзотників живуть, а двадцять двоє чесних слуг померли.

Майлз усе ходив туди й сюди, розмовляв сам з собою. Він зовсім забув про короля. Нарешті його величність серйозно й співчутливо вимовив слова, які могли здатися насмішкою:

- Не журися, що тобі не пощастило, добрий чоловіче. На світі є ще багато таких, як ти, чию особу ніхто не визнає й чії права висміюють. Ти не самотній.

- Ох, мій королю, - вигукнув Гендон, ледь почервонівши. - Не судить хоч ви мене! Почекайте і побачите. Я не ошуканець, вона сама це скаже; ви почувете це з найчарівніших в усій Англії уст. Я ошуканець? Та я ж знаю цю стару залу, знаю портрети своїх предків і всі ці речі, як мале хлоп'я знає свою дитячу кімнатку. Тут я народився й виріс, мілорде. Я кажу правду. Я не став би обдурювати вас. Хай ніхто мені не повірить, а ви все ж вірте, благаю вас. А то я не витерплю цього.

- Я тобі вірю, - сказав король по-дитячому простосердно й переконано.

- Дякую вам від щирого серця! - палко вигукнув зворушений Гендон.

А король додав так само просто:

- Ти ж мені віриш.

Гендон зняковів, відчувши себе винуватим, і радий був, що з'явився Г'ю і можна було не відповідати на хлопцеві слова.

Слідом за Г'ю увійшла вродлива й пишно вбрана леді, а за нею кілька слуг у лівреях. Леді йшла повільно, опустивши погляд. Обличчя в неї було повите невимовним сумом. Майлз Гендон кинувся до неї, вигукуючи:

- О моя Едіт, моя люба!..

Але Г'ю суворо відсторонив його і спитав леді:

- Гляньте на нього. Ви його знаєте?

Почувши голос Майлза, красуня стрепенулася, і на щоках у неї спалахнув рум'янець. Тепер же вона вся тремтіла. Якусь хвильку вона стояла нерухомо; потім поволі підвела голову й глянула в вічі Гендонові зляканим, закам'янілим поглядом. Крапля за краплею вся кров відлинула від її щік, і вони вкрилися смертельною блідістю. Нарешті вона мовила мертвим, як і її обличчя, голосом:

- Я не знаю його.

Потім відвернулася і, стримуючи ридання, вийшла, хитаючись, із кімнати.

Майлз Гендон як підкошений упав у крісло й затулив обличчя руками. Після короткого мовчання брат його звернувся до слуг:

- Ви вже розгляділи цього чоловіка. Ви його знаєте? Слуги похитали головами. Тоді господар їхній сказав:

- Слуги вас не знають. Це якесь непорозуміння. Ви ж бачили, дружина моя теж не знає вас.

- Твоя дружина! - вмить Майлз притиснув Г'ю до стіни й залізною рукою схопив його за горлянку. - Ах ти, нещасний рабе з лисячим серцем! Тепер я все розумію! Ти сам написав того брехливого листа, щоб украсти в мене наречену й спадщину! Геть з очей моїх, поки я не заплямив своєї чесної солдатської руки убивством такої гадини!

Г'ю, весь червоний, напівзадушений, ледве добрався До стільця і наказав слугам зв'язати розбійника. Ті вагались, і один із них сказав: - Він же озброєний, сер Г'ю, а ми беззбройні.

- Озброєний! Що з того, адже він один, а вас багато. В'яжіть його, кажу вам!

Але Майлз порадив їм не підступатися до нього й додав:

- Ви мене добре знаєте. Я такий, як і був. Тільки-но підійдіть!

Це не додало відваги слугам. Вони аж відсахнулися.

- Забирайтеся звідси, кляті боягузи, озбройтеся й охороняйте виходи, доки я пошлю по стражників, - сказав Г'ю. На порозі він обернувся до Майлза й додав: - А вам я раджу не погіршувати свого становища марними спробами втекти.

- Втекти? Не турбуйся! Майлз Гендон господар у Ген-дон-Холі й у всіх його угіддях. Він тут залишиться, будь певен.

Розділ XXVI. НЕВИЗНАНИЙ

Король кілька хвилин сидів замислений, потім глянув на Майлза й сказав:

- Дивно, дуже дивно! Не знаю, що це означає.

- Ні, тут нема нічого дивного, владарю мій. Від нього нічого іншого не можна було й сподіватися. Він зроду був такий підлий.

- Я кажу не про нього, сер Майлз.

- Не про нього? А про кого ж? Що саме дивне?

- Що короля не шукають.

- Що? Якого короля? Я щось не розумію.

- Невже? Хіба тебе не вражає, що по всій країні не їздять гінці, шукаючи мене, не розвішані оголошення з описом моєї особи? Хіба можна не хвилюватись і не турбуватись, знаючи, що глава держави зник, пропав?

- Правда, правда, мій королю. Я й забув. Гендон зітхнув і пробурмотів сам до себе:

- Бідна голівка! В ній іще сидить безумна мрія!

- Але я надумав, як нам обом відновити свої права. Я напишу листа трьома мовами - латиною, грецькою й англійською, - а ти завтра вранці повезеш його до Лондона. Не віддавай його нікому, крім мого дядька, лорда Гертфорда. Коли він прочитає листа, то зразу побачить, що це писав я. Тоді він пришле по мене.

- А чи не краще буде, ваша величність, почекати тут, поки я доведу свої права і вступлю у володіння своїми маєтностями? Тоді мені було б зручніше...

- Мовчи! Що таке твій нікчемний маєток і твої мізерні інтереси, коли йдеться про долю нації і непохитність престолу! - владно перебив його король і додав уже трохи лагідніше, немов шкодуючи, що був такий суворий: - Слухайся мене й не бійся. Я поверну тобі все, що тобі належить, і навіть дам ще більше. Я не забуду твоїх послуг і за все нагороджу.

По цих словах він узяв перо й сів писати. Гендон глянув на нього ласкаво і сказав собі:

"Якби було темно, я подумав би: це говорить сам король. Що й казати, в гніві він кидає громи й блискавки, як справжній монарх. Де він цього навчився? Ач, як упевнено виводить свої карлючки, гадаючи, що це латинські й грецькі слова. Якщо мені не пощастить якими-небудь хитрощами відвернути його від цієї забаганки, то доведеться завтра вдати, ніби я вирушаю в путь виконувати його безглузде доручення".

Через хвилину думки сера Майлза вернулися до недавніх подій. Він так глибоко замислився, що, коли король подав йому написаного листа, він узяв його й машинально поклав у кишеню.

- Як дивно вона поводитися! - мурмотів він. - Мені здається, що вона мене пізнала і водночас не пізнала. Я добре бачу, що ці дві гадки суперечні, але не можу ні примирити їх, ні відігнати одну із них. Адже ж усе так просто: вона не могла не впізнати мого обличчя, постаті, голосу - як же могло бути інакше? Проте вона сказала, що не знає мене, і, мабуть, це правда, бо вона не вміє брехати. Ага, я починаю розуміти. Це він вплинув на неї, наказав їй, примусив її збрехати. От і вся розгадка! І ніякої загадки немає. Видно було, що вона помирає зі страху - ну, звісно, це він її залякав. Піду розшукаю її. Без нього вона скаже правду. Вона пригадає далекі минулі дні, коли ми ще дітьми гралися разом; це її розчулить, вона не може зрадити мене й признає. Вона ж не зрадниця, вона завжди була чесна й правдива. Колись вона кохала мене, і це мене врятує, бо кого кохаєш, того не зрадиш.

Він швидко рушив до дверей, але в ту мить вони відчинилися, і ввійшла леді Едіт. Вона була дуже бліда, але ступала твердо й рішуче. Постать її була сповнена грації і спокійної гідності, але обличчя, як і перше, повивав глибокий сум. Майлз радісно кинувся їй назустріч, але вона ледве помітним рухом спинила його. Тоді сіла й запросила його теж сісти. Цим вона дала йому відчуття, що вони не друзі з дитячих літ, що він для неї чужий, гість. З несподіванки він так збентежився й розгубився, що його на мить охопила непевність, чи справді він той, за кого себе видає. А леді Едіт сказала:

- Сер, я прийшла застерегти вас. Безумних неможливо переконати, що вони помиляються, але, безперечно, можна допомогти їм уникнути небезпеки. Я знаю, що ваша фантазія здається вам щирою правдою і в ній немає нічого злочинного, але тут вам лишатися не можна, бо це небезпечно.

Вона пильно глянула Майлзові в обличчя і додала, підкреслюючи кожне слово:

- Це особливо небезпечно тому, що ви дуже схожі на нашого бідного загиблого хлопчика.

- Боже мій, пані! Адже ж я - це він.

- Я вірю, що ви так гадаєте. Я певна вашої чесності, я тільки попереджаю вас, і все. Мій чоловік панує над усією округою. Його влада безмежна. Він владен над добробутом усіх. Якби ви не були схожі на ту людину, за яку себе вважаєте, він, може, й дозволив би вам спокійно тішитися своєю мрією. Але, повірте мені, я добре знаю його і знаю, що він зробить; він скаже всім, що ви божевільний самозванець, і всі йому повірять.

Вона знов пильно подивилася на Майлза й додала:

- Якби навіть ви справді були Майлз Гендон, і мій чоловік знав би це і знала б уся округа - подумайте про те, що я кажу, - вам би загрожувала така сама небезпека, і він так само покарав би вас; він би зрікся вас, зрадив би вас, і ні в кого не вистачило б сміливості допомогти вам.

- Цьому я цілком вірю, - гірко мовив Майлз. - Якщо він має силу змусити людину, яка все життя була мені другом, зрадити мене й зректися, то тим більше слухатимуться його ті, хто не зв'язаний зі мною словом честі й вірності, хто боїться втратити шматок хліба й життя.

Щоки леді Едіт на мить порожевіли, і вона опустила очі; але голос її звучав так само твердо:

- Я попередила вас і попереджую знов - тікайте звідси. Бо інакше цей чоловік знищить вас. Це безжальний тиран. Я, мимовільна його рабиня, це знаю. Бідний Майлз, і Артур, і мій дорогий опікун сер Річард уже звільнилися від нього; краще було б вам бути з ними, ніж потрапити у пазури цього нелюда. Ваші домагання - замах на його титул і багатство. Ви образили його в його власному домі, і ви загинете якщо лишитесь тут. Ідіть, не гайте ані хвилини! Якщо вам потрібні гроші, прошу вас, візьміть цей гаманець і підкупіть слуг, щоб вони вас пропустили. Послухайте мене, нещасний, і рятуйтеся, поки ще є час.

Майлз відхилив рукою гаманець і встав.

- У мене є до вас одне прохання, - мовив він. - Гляньте мені прямо в вічі. Так! Тепер відповідайте: хто я? Майлз Ген-дон?

- Ні, я вас не знаю.

- Покляніться!

Відповідь прозвучала тихо, але виразно:

- Клянусь.

- О, це неймовірно.

- Тікайте! Нащо ви гаєте дорогий час? Тікайте, рятуйтеся! Тієї хвилини в кімнату вдерлися стражники, і почалась відчайдушна боротьба. Але Гендона скоро подолали й потягли із замку. Короля теж схопили. Обох зв'язали й повели до в'язниці.

Розділ XXVII. У В'ЯЗНИЦІ

Усі камери були переповнені, і наших двох друзів прикували до стіни у спільному відділенні, де звичайно держали всяких дрібних злочинців. Вони були не самі. Тут сиділо ще душ із двадцять безсоромних, галасливих чоловіків та жінок різного віку, закутих у ручні й ножні кайдани. Король гірко нарікав на стражників, що посміли так обурливо зневажити його королівську гідність, але Гендон похмуро мовчав. Молодик був занадто приголомшений. Він, як блудний син, поспішав додому, певний, що всі ошаліють із щастя, побачивши його, і раптом замість радісної зустрічі - в'язниця. Дійсність була така несхожа на його сподівання, що він вкрай розгубився; він не знав, плакати йому чи сміятися. Він наче вибіг помилуватися райдугою, а його раптом ударила блискавка.

Але помалу Майлз дав якийсь лад своїм плутаним, болісним думкам і зосередився на поведінці леді Едіт. Він обмірковував її з усіх поглядів, але не міг зробити ніякого висновку. Пізнала вона його чи не пізнала? Він довго силкувався розв'язати цю загадку і кінець кінцем вирішив, що вона таки пізнала його, але зреклася з корисливих міркувань. Тепер він ладен був осипати прокльонами її ім'я, але це ім'я так довго було для нього священне, що язик не повертався образити його.

Загорнувшись у подерті, засмальцьовані тюремні ковдри, Гендон і король провели жахливу ніч. Підкуплений тюремник приніс деяким арештантам горілки, і, звичайно, пиятика кінчилася непристойними співами, криками та бійкою. Було

вже за північ, коли один з чоловіків напав на свою сусідку і, певно, вбив би її кайданами, якби на поміч не прибіг тюремник. Він кілька разів ударив бешкетника по голові й по спині своєю палицею, і бійка припинилася. Арештанти втихомирились, і всі, хто не звертав уваги на стогін обох побитих, позасинали.

Дні й ночі у в'язниці тяглись одноманітно. Вдень приходили люди, обличчя яких були більш-менш знайомі Гендонові, подивитися на "самозванця", познущатися з нього й відцуратися його. А вночі знов починалася гульня зі сварками та бійками.

Аж ось тюремник привів якогось дідка і сказав йому:

- Негідник тут. Оглянь усіх і, може, ти його пізнаєш. Гендон підвів голову і вперше за весь час, що сидів

у тюрмі, щиро зрадів. "Це Блейк Ендрюс, - подумав він, - цей чоловік усе своє життя прослужив у нашій родині. Це добрий, чесний чоловік, і серце в нього вірне - тобто такий він був колись. Тепер чесних людей немає; всі стали ошуканцями. Він мене пізнає, але зречеться, як і інші". Старий обвів очима всіх в'язнів, подивився кожному в обличчя і нарешті сказав:

- Я не бачу тут нікого, крім поганих волоцюг та босяків. Де ж він?

Тюремник засміявся.

- А ось! - сказав він. - Вдивися гарненько в цю тварюку і скажи, що ти про неї думаєш.

Старий підійшов до Гендона, довго й пильно дивився на нього, потім покрутив головою і сказав:

- Та ні, хіба ж це Гендон? Це не Гендон!

- Молодець! Твої старечі очі ще добре бачать. Я б на місці сера Г'ю взяв би цього пройдисвіта і...

Тюремник став навшпиньки, вдаючи, ніби він висить на шибениці, і захрипів, як у зашморгу. Старий злісно промовив:

- Хай дякує Господу Богу, якщо його не покарають ще гірше. Якби цей негідник потрапив мені в руки, я б його спік живцем. Тюремник зловтішно зареготав.

- Побалакай з ним як слід, дідусю, розважся трохи. Всі так роблять, - сказав він і пішов до дверей.

Старий упав на коліна й зашепотів:

- Слава Богу, ти вернувся, мій добрий пане. Я думав, що ти давно вже помер, і раптом таке щастя - ти живий! Я зразу впізнав тебе, і так важко було мені не виказати радості й удати, ніби я нікого тут не бачу, крім усяких покидьків та вуличного наброду. Я людина бідна й стара, сер Майлз, але скажи тільки слово, і я піду розповім усю правду, хай навіть мене за це повісять.

- Ні, - відповів Гендон, - не треба. Ти лише занасташи себе, а мені не допоможеш. Проте спасибі. Ти трохи вернув мені віру в людей.

Старий слуга став у великій пригоді Майлзові й королю. Він заходив по кілька разів на день ніби поглузувати з брехуна і завжди приносив йому потай що-

небудь смачненьке, щоб хоч трохи скрасити вбогий тюремний харч; крім того, він приносив і свіжі новини. Ласощі Гендон приховував для короля; без них його величність, мабуть, не вижив би, бо він ніяк не міг їсти грубої, огидної їжі, яку приносив тюремник. Щоб не збудити підозри, Ендрюс приходив до Гендона ненадовго, але щоразу йому вдавалось розповісти пошепки що-небудь нове, тим часом як уголос він його лявав.

Отак помалу Гендон дізнався, що сталося з його родиною, поки він був на чужині. Артур помер шість років тому. Ця втрата дуже підірвала здоров'я батька, а тут ще й від Майлза не було ніяких вістей. Сер Річард, відчуваючи, що скоро помре, хотів за життя свого одружити Г'ю з Едіт. Але Едіт благала почекати, сподіваючись, що от-от повернеться Майлз. Потім надійшов лист, який сповіщав про Майлзову смерть. Цей удар остаточно підкосив сили сера Річарда. Певний, що кінець його близький, він став квапити з весіллям; Г'ю, звичайно, теж наполягав. Едіт випрохала собі ще місяць, потім другий, потім третій; нарешті їх повінчали коло смертного ложа сера Річарда. Шлюб був нещасливий. Ходили чутки, що незабаром по весіллі молода знайшла серед чоловікових паперів кілька незакінчених чернеток фатального листа й одверто обвинуватила його в підлому шахрайстві, що прискорило їхнє одруження і смерть сера Річарда. По всій околиці ходили страшні чутки про те, як жорстоко поводить новий пан з дружиною й зі слугами. Після смерті батька сер Г'ю скинув з себе личину і став відвертим, жорстоким деспотом для всіх, хто жив у його володіннях і чий шматок хліба у той чи інший спосіб залежав від нього.

Одне з повідомлень Ендрюса дуже зацікавило короля:

- Йде поголоска, що король збожеволів. Тільки, ради Бога, нікому не кажіть, що чули це від мене, бо за такі розмови карають смертю.

Його величність сердито глянув на старого і сказав:

- Король не збожеволів, добрий чоловіче, і краще б тобі клопотатися своїми справами, ніж поширювати всякі злочинні чутки.

- Що він там каже, отой хлопець? - спитав Ендрюс, уражений таким різким і несподіваним випадком.

Гендон зробив старому знак мовчати, але той почав розказувати далі.

- Покійного короля поховують у Віндзорі шістнадцятого, а двадцятого у Вестмінстері коронуватимуть нового.

- Треба ж спочатку розшукати його, - промурмотів король, потім упевнено додав:

- Ну, про це вже вони подбають, та й я теж.

- Що він таке... - почав був старий і затнувся, побачивши, що Гендон знову робить йому знаки.

- Сер Г'ю також їде на коронацію і покладає на неї великі надії. Він сподівається вернутися додому пером, бо тішиться великою ласкою лорда-протектора.

- Якого лорда-протектора? - спитав король.

- Його світлості герцога Сомерсетського.

- Якого це герцога Сомерсетського?

- Як-то якого? У нас тільки один - Сеймур, граф Гертфорд.
- Відколи це він герцог і лорд-протектор? - сердито вигукнув король.
- З останнього дня січня.
- А скажи, будь ласка, хто підніс його до цього сану?
- Він сам і верховна рада з дозволу короля. Його величність здригнувся.
- Короля? - скрикнув він. - Якого короля?
- Як-то якого короля? (Господи помилуй, що це з хлопцем?) У нас тільки один король - його найясніша величність Едуард Шостий, хай захистить його Господь! Так, король у нас ще зовсім хлопчик, а який добрий та ласкавий! Не знаю, при умі він чи ні - кажуть, здоров'я його кращає, - але всі в один голос хвалять його, всі благословляють і молять Бога продовжити дні його королівства. Бач, він почав з доброго діла, помилувавши засудженого на смерть герцога Норфолькського, а тепер хоче скасувати жорстокі закони, що душать і гноблять народ.

Почувши ці вісті, король зацікавився і так глибоко поринув у гірку свої думки, що не чув більше, про що розповідав старий. Він питав себе: невже той маленький злидар, якого він лишив у палаці переодягненим у своє вбрання, і є король? Ні, це неможлива річ. Якби той хлопець надумав удавати з себе принца Уельського, його відразу виказали б манери й мова; самозванця вигнали б із палацу й кинулися б шукати справжнього принца. Невже на його місце посадили якого-небудь нащадка старовинного роду? Ні, бо його дядько, лорд Гертфорд, нізащо не допустив би цього; він всевладний і, безперечно, зразу придушив би таку змову.

Усі ці міркування були марні. Що дужче силкувався хлопець розгадати таємницю, то дужче заплутувався і то прикріше боліла в нього голова, не даючи заснути. Гарячкове бажання якнайшвидше добратися до Лондона з кожною годиною зростало, і ув'язнення ставало нестерпне.

Гендон, незважаючи на всі намагання, не міг заспокоїти короля; але двом жінкам, прикутим поруч нього, пощастило більше. Їхні лагідні умовляння вернули йому рівновагу і терпіння. Він був їм дуже вдячний і зразу прихилився до них усією душею. Він спитав, за що їх посадили до в'язниці, і коли жінки відповіли, що вони баптистки, посміхнувся й мовив:

- Хіба це такий злочин, щоб кидати за нього в тюрму? Шкода тільки, що мені доведеться скоро розлучитися з вами, бо за таку дрібницю вас тут довго не держатимуть.

Жінки нічого не відповіли, але щось у їхніх обличчях збентежило короля. Він мовив стурбовано:

- Ви мовчите? Скажіть мені, прошу, вам не загрожує ще якась кара? Кажіть, не бійтеся!

Жінки спробували перевести розмову на інше, але король стривожився ще дужче й не вгавав:

- Невже вони битимуть вас канчуками? Ні, ні, це занадто жорстоко. Скажіть, що вони не зроблять цього. Ні, не зроблять?

Жінкам не до снаги було приховати своє збентеження й відчай, і одна з них відповіла, задихаючись від хвилювання:

- О любий, добрий хлопчику, ти краєш нам серце! Поможи нам, боже, знести наше...

- Це признання! - вигукнув король. - Значить, безсерді лиходії катуватимуть вас! О, не плачте! Я не можу бачити ваших сліз. Кріпіться! Я вчасно верну собі свої права, щоб урятувати вас від цього страшного лиха, ось побачите!

Коли вранці король прокинувся, жінок уже не було.

- Їх випустили! - радісно вигукнув він, потім сумно додав: - Що я тепер робитиму без них? Вони так потішали мене.

Кожна з жінок на пам'ять пришпилила йому до сорочки клаптик стрічки. Він сказав, що берегтиме ці дарунки і скоро розшукає цих добрих жінок, щоб узяти їх під свій захист.

Саме в ту хвилину увійшов тюремник із помічниками і наказав вивести всіх в'язнів на тюремний двір. Король був у захваті - яке щастя знов побачити блакитне небо, подихати свіжим повітрям! Він хвилювався й сердився на забарних вартових, але, нарешті, дійшла й до нього черга; його відв'язали і звеліли йти з Гендоном слідом за іншими.

Чотирикутне подвір'я тюрми було вимощене кам'яними плитами. Ув'язнені пройшли під масивною кам'яною аркою і стали в один ряд, спинами до стіни. Перед ними протягли вірвовку, а по боках стали вартові. Ранок був холодний і похмурий; за ніч випав сніжок і, вистеливши велике подвір'я білим укривалом, надав йому ще сумнішого вигляду; час від часу зимовий вітер зривав сніг із землі й звихрював його.

Посеред двору стояли дві жінки, прикуті до стовпів. Король відразу впізнав їх і здригнувся. "Леле! - сказав він сам собі. - А я гадав, що їх випустили на волю. Подумати тільки, що таких славних жінок будуть шмагати... в Англії! Не в якійсь поганській країні, а в християнській Англії! їх битимуть канчуками! А я, кого вони так голубили й потішали, мушу дивитися на цю страшну несправедливість! Це ж дико, неймовірно! Я - владар цієї великої держави - неспроможний захистити їх. Ну, стережіться, душогуби! Настане час, коли я змушу всіх вас тяжко поплатитися. За кожен удар, що впаде на цих жінок, ви дістанете по сто ударів".

Широкі ворота розчинилися, і в подвір'я сипонула юрба городян. Вони оточили засуджених жінок і заступили їх від короля. Потім увійшов священик, юрба пропустила його і знов зімкнулася. Король чув якусь розмову, наче хтось відповідав на запитання, але нічого не міг розібрати. Раптом знялася метушня. Сторожа збігалась, метушилась, то зникаючи в юрбі по той бік стовпів із жінками, то знов з'являючись. Гомін ущух, і запанувала глибока тиша.

Пролунала команда, юрба розступилася. Король глянув, і в нього в жилах похолола кров. Навколо жінок були розкладені купи хмизу, і якийсь чоловік, стоячи навколішки, розпалював вогонь.

Жінки похилили голови й затулили руками обличчя. Хмиз уже потріскував, жовті вогники повзли вгору, і за вітром стелилися пасма голубого диму. Священик підняв руки і почав читати молитву. Саме тієї хвилини у ворота вбігли дві молоді дівчини і з розпачливим зойком кинулись до засуджених на смерть жінок. Вартові схопили дівчат, але одна з них вирвалась і, крикнучи, що хоче вмерти разом з рідною своєю матір'ю, обхопила її за шию. Коли її знов відтягли, на ній уже горіла одежа. Її держало троє вартових, а затлілий край сукні відірвали й кинули геть. Дівчина пручалася, кричала, що в неї нема більше нікого в світі, і благала дати їй умерти разом з матір'ю. Обидві дівчини голосно ридали й виривалися, та раптом їхнє ридання заглушили пронизливі, повні страшною муки передсмертні крики. Король відвів очі від нещасних дівчат, глянув на вогнище й відвернувся. Він притулювався блідим обличчям до стіни і вже не оглядався.

"Те, що я бачив тут за цю коротку мить, - думав він, - ніколи не згладиться з моєї пам'яті. Воно ввижатиметься мені вдень і вночі аж до самої смерті. Краще б я осліп!"

А Гендон стежив за королем і задоволено думав: "А хлопець мій помалу видужує; він трохи змінився, став лагідніший. Раніш він накинувся б на цих посіпак, почав би кричати, що він король, і вимагав би, щоб жінок звільнили. От-от забуде він свою маячню і отямиться. Хоч би вже швидше!"

Того самого дня на ніч до в'язниці привели кількох арештантів, які вранці мали вирушити під вартою в різні кінці королівства, щоб відбувати там кару за свої злочини. Король довго говорив з ними - він вирішив розпитувати в'язнів, щоб підготувати себе до своїх майбутніх обов'язків на троні, - і повість їхніх страждань уразила його в саме серце. Серед ув'язнених була одна нещасна напівбезумна жінка, яка вкрала у ткача два ярди сукна і за це була присуджена до шибениці. Другий арештант був раніш обвинувачений у конокрадстві; але проти нього не було ніяких доказів, і він уже думав був, що врятувався від кари, та не встигли його випустити, як знов посадили за те, що він забив оленя в королівському лісі. На цей раз злочин його був доведений, і його чекав зашморг. Особливо засмутило короля оповідання одного крамарчука. Цей хлопець якось увечері спіймав сокола, що залетів від свого господаря, і забрав його додому, гадаючи, що має на це право; але суд обвинуватив його в крадіжці і засудив до смертної кари.

Розгніваний такою нелюдською жорстокістю, король почав благувати Гендона розбити кайдани й тікати до Вестмінстера, щоб він міг швидше сісти на престол і врятувати цих нещасних від смерті.

"Бідне дитя! - зітхнув Гендон. - Ці жахливі оповідання знов уплинули йому на розум. Якби не цей лихий випадок, він би скоро видужав".

Серед в'язнів був іще старий правник, людина з суворим і відважним обличчям. Три роки тому він написав памфлет на лорда-канцлера, звинувативши його в несправедливості. За це його виставили до ганебного стовпа, відтяли йому вуха, виключили з адвокатського стану, стягли штраф - три тисячі фунтів стерлінгів - і засудили на довічне ув'язнення. Недавно він знову так само образив лорда-канцлера, і йому мали відтяти те, що зосталось від вух, стягти з нього п'ять тисяч фунтів стерлінгів, потаврувати обидві щоки і до смерті держати в тюрмі.

- Це почесні шрами, - сказав він, відкидаючи назад сиве волосся, з-під якого виднілися рештки вух.

Очі короля загорілися гнівом.

- Ніхто не вірить мені, і ви не повірите, - сказав він. - Та однаково. Ось послухайте: не пізніше як через місяць ви будете вільні. І самі закони, що збезчестили вас і безчестять Англію, будуть скасовані. На світі все йде не так, як треба; і королям слід час від часу на собі випробовувати свої закони і таким способом учитися милосердя '.

Розділ XXVIII. ЖЕРТВА

Тим часом Майлзові набридло ув'язнення й бездіяльність. Коли нарешті настав день суду, він був дуже задоволений і сказав, що радий буде якому завгодно вироків, аби тільки не сидіти більше у в'язниці. Але він помилився. Коли його визнали за "буйного волоцюгу" і присудили виставити на дві години до ганебного стовпа за напад на господаря Гендон-Холу, він мало не збожеволів від люті. На його заяву, що він рідний брат обвинувача і законний спадкоємець титулів та маєтностей покійного сера Річарда, суд не звернув ніякої уваги, наче ця справа негідна була й розслідування.

1 Див. примітки до розділу XXVII у кінці книжки. (Прим, автора).

Дорогою на майдан, де Гендон мав відбути кару, він лаявся й грозився, але нічого не допомогло. Вартові тягли його силоміць, та ще частували стусанами за непокірливість.

Король не міг пробратися крізь натовп і змушений був іти далеко позаду, відірваний від свого доброго друга і слуги. Самого короля теж мало не присудили забити в колодки за приятелювання з підозрілою особою, але, зваживши на його літа, відпустили, обмежившись лише доганою та застереженням. Коли юрба нарешті спинилася, він гарячково заметушився, силкуючись продертися вперед, і після довгих спроб це йому вдалося. Коло ганебного стовпа, під зливою кпин та знущань жорстокої юрби, сидів у колодках нещасний рицар - вірний охоронець короля Англії! Едуард чув, як читали вирок, але й наполовину не зрозумів тоді його значення. В міру того як він усвідомлював всю глибину цієї нової образи, заподіяної його королівському санові, у ньому розгорався гнів. Раптом у повітрі пролетіло яйце й розбилось об Гендонову щоку; юрба зареготала. Тоді, не тямлячи себе з люті, король підскочив до стовпа й накинувся на вартового.

- Яка ганьба! - гукнув він. - Це мій слуга - негайно відпусти його на волю. Ти знаєш, хто я? Я...

- Мовчи, мовчи! - злякано крикнув Гендон. - Ти погубиш себе! Не слухайте його, він божевільний!

- Заспокойся, чоловіче, я й не думав його слухати; а от провчити його трохи не завадить, - відповів вартовий і, повернувшись до свого помічника, сказав: - Дай он тому малому дурневі разок покуштувати канчука, щоб знав надалі, як поводитися.

- А ще краще всипати півдесятка, - порадив сер Г'ю, під'їхавши подивитись на братові муки.

Короля схопили. Він навіть не опирався, паралізований думкою про нечувану образу, яка загрожувала його священній особі. Історія Англії вже була заплямована повістю про те, як одного короля били батогами, і Едуарда поймав нестерпний жах, що й про нього літописці напишуть таку ганебну сторінку. Він потрапив у тенета, і порятунку не було. Доводилось або знести кару, або благодати прощення. Ні, краще вже король стерпить удари, ніж проситиме пощади.

Але Майлз Гендон вирятував його.

- Пустіть дитину! - скрикнув він. - Собаки ви, а не люди! Хіба ви не бачите, який він маленький і кволий? Пустіть його - я беру на себе його кару. - От спасибі! Чудово придумано! - вигукнув сер Г'ю і злісно посміхнувся. - Пустіть старченя, а цьому молодцю дайте замість нього десяток, тільки ж глядіть, гаряченьких.

Король палко запротестував був, але сер Г'ю зразу вгамував його:

- Кажи, кажи, не бійся! Кажи все, що в тебе на душі. Тільки пам'ятай, що за кожне твоє слово він матиме на півдесятка ударів більше.

Гендона вийняли з колодок і оголили йому спину; коли по ній заходив канчук, бідний король відвернувся й більше вже не стримував сліз, дарма що вони зовсім не личили його королівському санові. "Відважне, вірне серце! - сказав він сам собі. - Його шляхетний вчинок ніколи не зітреться з моєї пам'яті. Я цього не забуду, та й їм пригадаю!" - гнівно додав він.

Гендонова великодушність з кожною хвилиною зростала в його очах, а водночас і вдячність до нього.

"Той, хто рятує свого короля від ран і смерті, - а він це вчинив для мене, - робить йому велику послугу, - думав король, - але це ніщо проти сьогоденного його подвигу! Адже ж він урятував свого короля від ганьби!"

Гендон без стогону, без крику, з мужністю справжнього вояка терпів удари. Його стійкість і те, що він визволив хлопця від кари, взявши її на себе, викликали пошану навіть у темної юрби, що зібралася навколо нього. Насмішки й брутальні жарти змовкли; чути було тільки, як свистить канчук. Коли Гендона знов забили в колодки, навколо панувала мертва тиша; навіть не вірилося, що недавно тут стояв глумливий крик.

Король тихенько підійшов до Гендона й шепнув йому на вухо:

- Не в спроможності короля зробити тебе шляхетнішим, добра, велика душе, бо той, хто вище за королів, уже дав тобі шляхетність. Але король може підтвердити твою шляхетність перед людьми.

Він підняв з землі канчук і, легенько торкнувшись ним закривавленого плеча Гендона, сказав:

- Едуард, король Англії, надає тобі титул графа. Гендон був зворушений. Сльози навернулися йому на очі, але водночас він так гостро почував увесь гіркий комізм свого становища, що ледве стримав усмішку. Йому, голому й закривавленому, підвестися відразу від ганебного стовпа на надхмарну височінь

графської гідності - що може бути кумедніше! "Гарно ж мене обсіпано блискітками! - казав він собі. - Примарний рицар з царства Мрій і Тіней став примарним графом! Запаморочливий зліт для безперих крил! Якщо так ітима й далі, то скоро я, наче травневий стовп, буду весь обвішаний фальшивими прикрасами та примарними почестями. Але хоч самі ці ознаки гідності й не мають ціни, я все ж цінуватиму в них ту любов, із якою їх мені дарують. Ці кумедні уявні титули, що їх мені дають від щирого серця й чистою рукою, куди кращі, ніж справжні, куповані принизливою запобігливістю в корисливих владарів".

Грізний сер Г'ю круто повернув коня, жива стіна безмовно розступилася перед ним і так само безмовно зімкнулася. Ніхто не зважувався висловити скатованому своє співчуття або схвалення; але сама тиша була достатнім виявом шани. Якийсь глядач, що спізнився, не знаючи, що тут було до нього, здумав познущатися з "самозванця" й уже збирався шпурнути в нього дохлюю кішкою; але його зразу збили з ніг і виштовхали геть, не кажучи ані слова. Потім знов настала глибока тиша.

Розділ ХХІХ. ДО ЛОНДОНА!

Коли Гендон відбув біля ганебного стовпа скільки йому присуджено, його відпустили і наказали назавжди покинути той край. Шагу йому віддали, а також вернули мула й ослика. Коли він з королем вирушив у путь, юрба шанобливо розступилася, щоб дати їм дорогу, а зразу ж після того розійшлась.

Гендон їхав мовчки, поринувши в свої думки. А йому таки було про що подумати. Що робити? Куди податися? Треба шукати допомоги в якої-небудь значної особи, бо інакше доведеться відмовитись від спадщини, та ще й ганебно визнати себе самозванцем. Але де знайти таку допомогу? Де? От питання! У нього промайнула думка, яка раптом виросла в надію, дуже маленьку й малоздійсненну, але, не маючи нічого кращого, він радий був і їй. Він пригадав, як старий Ендрюс розповідав про доброту юного короля і про його великодушне заступництво за всіх скривджених та знедолених. Чом би не спробувати пробратися до нього - і попросити правосуддя? Гай-гай! Хіба такого бідняка допустять перед ясні очі монарха? Ну, там видно буде. Навіщо сушити собі голову завчасно. Йому доводилось бувати в бувальцях і братися не раз на всякі хитрощі. Безперечно, він і тут дасть собі раду. Так, він поїде до столиці. Може, йому допоможе давній друг його батька, сер Гемфрі Марлоу, що був чи то лордом-кухмістером, чи то лордом-стайничим, чи то ще кимось - Гендон уже не пригадував. Тепер, коли перед Майлзом Гендоном з'явилась якась мета, коли він знав, куди прикласти свої сили й завзяття, журба та відчай, що затуманювали його душу, вмить розвіялися. Наш рицар зразу випростався й озирнувся довкола. Він навіть здивувався, побачивши, як далеко вони вже від'їхали. Селище ледь видніло позаду.

Король, понуривши голову, трюхикав на ослику позаду. У нього в голові теж роїлися думки й плани. Раптовий сумнів затьмарив радісний Гендонів настрій: чи схоче хлопець знову повернутися до міста, де за свій коротенький вік він не знав нічого, крім голоду, побоїв та злиднів? Треба негайно спитати його. Однаково це доведеться зробити. Гендон придержав мула й гукнув:

- Я забув спитати, куди їхати. Наказуйте, ваша величність.

- До Лондона!

Гендон рушив далі, дуже задоволений такою відповіддю, хоч і здивований.

Уся їхня подорож минула спокійно, без ніяких пригод, але під кінець їм таки не пощастило. Дев'ятнадцятого лютого, десь о десятій годині вечора, вони в'їхали у браму Лондонського мосту і опинилися серед величезного тиску. Юрба ревля й кричала "ура"; веселі, збуджені від пива обличчя аж лисніли в сяйві незліченних смолоскипів. Раптом з брами звалилася мертва голова якогось колишнього герцога, а може, графа, вдарилась об Гендонів лікоть і покотилася під ноги юрбі. Які недовговічні діла рук людських у цьому світі! Минуло якихось три тижні з дня смерті короля Генріха і ще не сплигло й трьох днів, як його поховали, а вишукані оздоби, що він їх так дбайливо вибирав для свого пишного мосту з-поміж найзначніших людей Англії, вже почали опадати. Якийсь городянин спіткнувся об мертву голову і своєю головою штовхнув у спину переднього: той обернувся й вдарив першого, хто трапився йому під руку, а приятель безвинно ображеного збив з ніг напасника. Час для бійки саме наспів, бо народ уже заздалегідь почав святкувати завтрашній день - день коронації, і від вина та вірнопідданських почуттів у всіх шуміло в голові. Хвилин через п'ять у бійці брало участь уже чимало охочих, а за десять чи п'ятнадцять хвилин вона розрослась у загальне побоїще. Гендона раптом відтіснили від короля, і обидва вони загубилися серед галасливого людського стовпища. Тут ми й покинемо їх.

Розділ XXX. ТОМОВІ УСПІХИ

Поки справжній король, одягнений у дрантя, напівголодний, зацькований геть усіма як божевільний і ошуканець, блукав по країні, поки він терпів знущання й глум волоцюг, поки сидів разом із злодіями та вбивцями в тюрмі, гаданий король Том Кенті втішався зовсім іншим життям.

Коли ми бачили його востаннє, він тільки-но почав знаходити принаду в королівській владі. З кожним днем принада ця ставала яскравіша, і кінець кінцем усе життя його стало приємне й осяйне, як сонячне проміння. Страхи його минули; сумніви розвіялися; ніяковість зникла, а натомість прийшла спокійна впевненість. Паж для биття був йому за невичерпне джерело корисних відомостей.

Коли йому хотілося побавитись чи поговорити, він запрошував до себе леді Елізабет та леді Джейн Грей, а коли їхнє товариство набридало йому, він відпускав їх з таким виглядом, наче для нього це була цілком звичайна річ. Він навіть нітрохи не соромився, коли принцеси на прощання цілували йому руку.

Тепер йому подобалося, що його з такими церемоніями укладають спати, подобався складний і врочистий ритуал ранішнього одягання. Він почував горде задоволення, коли йшов обідати в супроводі блискучих вельмож та охоронців; він так пишався своєю почесною вартою, що навіть наказав подвоїти її, тобто збільшити загін до ста чоловік. Йому любо було прислухатися, як по довгих коридорах лунали гучні сурми й вигуки герольдів: "Дорогу королю!"

Він навіть набрав смаку до засідань ради в тронній залі і здавався собі чимсь більшим, ніж звичайний автомат, що повторював слова лорда-протектора. Він полюбив приймати знатних послів з їхніми пишними почтами й вислухувати дружні привітання від могутніх монархів, які називали його "братом". О Томе

Кенті зі Смітного двору, який ти щасливець! Він захоплювався своїми розкішними уборами й замовляв ще й нові. Він вирішив, що чотирьохсот слуг для нього мало, і потроїв їхнє число. Лестощі запобігливих придворних милували його слух, як солодка музика. Він лишився добрим і лагідним заступником усіх пригноблених і нещадно боровся проти жорстоких законів; але, відчувши себе ображеним, умів обдарувати якого-небудь графа чи навіть герцога таким поглядом, що в того аж кололо в п'ятах. Одного разу, коли його "сестра", люта святенниця Мері, надумала доводити, що він чинить нерозумно, милуючи стільки людей, яких слід було б кинути в тюрму, повісити або спалити, і нагадала, що при їхньому найяснішому покійному батькові по тюрмах іноді сиділо зразу понад шістдесят тисяч в'язнів і що за його велеславного королювання скарано на смерть сімдесят дві тисячі злодіїв та розбійників, - хлопець спалахнув величним гнівом і звелів їй іти до своїх покоїв та молити Бога, щоб він вийняв у неї з грудей камінь і вклав туди людське серце.

Але невже Том Кенті ніколи не непокоївся за нещасного маленького принца, який поставився до нього так лагідно і з таким запалом кинувся до палацової брами помститися за нього над зухвалим вартовим? Звісно, непокоївся. Його перші дні й ночі в палаці були отруєні болісними думками про зниклого принца; він тоді щиро бажав, щоб принц повернувся й відновив себе в законних своїх правах. Але час минав, принц не повертався; Том дедалі більше піддавався чарам свого нового життя, і помалу образ зниклого безвісти маленького монарха стирався з його свідомості. А коли іноді принц і впливав у нього в пам'яті, то тільки як небажаний привид, бо Томові ставало ніяково й соромно.

Про свою нещасну матір та сестер Том теж забув. Спочатку він сумував за ними, тужив, дуже хотів їх бачити, але потім заспокоївся й на саму думку, що вони колись з'являться до нього, обшарпані й брудні, викажуть його своїми поцілунками й потягнуть з трону назад у нужденну діру, на голод і злидні, він аж холонув з жаху. Кінець кінцем вони зовсім перестали бентежити його, і він був дуже радий, бо коли перед очима в нього поставали їхні скорботні, повні німого докору обличчя, він здавався собі мерзеннішим від повзучої черви.

Опівночі дев'ятнадцятого лютого Том Кенті мирно заснув у розкішному ліжку в палаці, серед королівської пишноти під охороною вірних васалів, почувачи себе цілком щасливим: адже завтра його мали урочисто коронувати на короля Англії. А тієї самої години справжній король, Едуард, голодний, стомлений, змучений довгою подорожжю, в подертій під час вуличного побойовиська одежі, стояв затиснутий у юрбі народу, що з гострою цікавістю стежила за метушнею робітників, які поралися коло Вестмінстерського абатства, ніби мурахи, закінчуючи готування до коронації.

Юм, "Історія Англії". (Прим, автора).

Розділ XXXI. КРОНАЦІЙНИЙ ПОХІД

Коли другого ранку Том Кенті прокинувся, навкруги так гуло, що аж луна йшла. Томові цей громовий гуркіт здався музикою, бо він сповіщав, що весь англійський народ висипав на вільне повітря, дружно вітаючи великий день.

Том знову зайняв почесне місце в дивному плавучому параді на Темзі, бо за старовинними звичаями коронаційний похід мав пройти через увесь Лондон, починаючи від Тауера.

Коли Том прибув до Тауера, стіни стародавньої фортеці неначе раптом тріснули в тисячі місць, і з кожної розколини вирвався червоний вогняний язик і білий клубок диму. Розітнувся оглушливий вибух, у якому потонули радісні крики юрби; земля задвигтіла. Раз у раз шугали снопи полум'я, клубився дим і гриміли постріли, і все це відбувалося так швидко, що старий Тауер умить затягся чорною димовою заслоною. Тільки шпиль Білої башти, прикрашений прапорами, височів над морем диму, як гірська вершина над пасмом хмар.

Том Кенті, одягнений у розкішні шати, сів на баского бойового скакуна в багатій попоні, що спадала аж до самої землі. Його "дядько", лорд-протектор, герцог Сомерсетський, теж верхи на коні, рушив слідом за ним. Обабіч вишикувалась королівська гвардія в блискучих панцерах. За протектором потяглася нескінченна низка пишних вельмож зі своїми васалами. За ними йшов лорд-мер і олдермени в малинових оксамитних мантиях, із золотими ланцюжками на грудях; далі депутації всіх лондонських гільдій, розкішно вбрані, з барвистими знаменами різних корпорацій. Похід замикала старовинна Почесна артилерійська рота, яка існувала вже більше трьох сторіч і була єдиною військовою частиною в Англії, що користувалася правом (це право існує й тепер) не підлягати розпорядженням парламенту. Ця блискуча процесія величаво прокладала собі шлях серед незліченних юрм народу, що вітали її радісним криком. От що розповідає про це літописець:

"При в'їзді в місто народ зустрів короля привітальними вигуками, молитвами, ласкавими словами і всіма знаками щирої любові. А король, звернувши до юрби веселе обличчя і милостиво розмовляючи з усіма, хто був близько до його величності, виявив не меншу приязнь до народу. На вигуки "Боже, бережи його величність!" він відповідав: "Боже, бережи мій народ!" і "Дякую від щирого серця!" Народ був у превеликому захваті від ласкавих слів свого короля".

На Фенчерч-стріт, на високому помості, стояла "гарненька дитина в чудовому вбранні" і при наближенні короля привітала його такими віршами:

Привіт тобі, королю! - виспівують серця. Привіт тобі! - уста всі промовляють.
Нехай живе король! Хай править без кінця! Хай дням його ясним повік не буде краю!

Юрба у захваті одностайно підхопила слова дитини. Том Кенті глянув на бурхливе море осяйних облич, і серце в нього радісно забилося. Йому подумалося, що єдина в світі річ, для якої варто жити, - це бути королем, бути кумиром нації.

Раптом він загледів віддалік двох колишніх своїх товаришів, обірванців з Тельбухового провулка. Один з них був лордом-адміралом при його потішному дворі, а другий - першим лордом-постельничим. Томові аж дух захопило з гордості. От якби вони його упізнали! Яке б то було несказанне щастя, якби вони впізнали його зараз, якби побачили, що нікчемний, засміяний "король" брудних завулків став справжнім королем, що коло нього упадають герцоги й принци, що до ніг його схиляється вся Англія! Але він мусив зректися самого себе і

стримати палке бажання, бо така радість коштувала б йому надто дорого. Том відвернувся, а замурзані хлопчачі весело горлали йому вслід, не маючи й гадки, кого вони так щиро вітають.

Народ раз у раз кричав: "Милості! Милості!" - і Том кидав у юрбу цілі жмені новеньких блискучих монет.

Літописець розповідає: "В кінці Грейсчерч-стріт місто спорудило грандіозну арку зі знаком Орла, під якою з одного боку вулиці на другий простягся поміст. На помості були виставлені зображення найближчих предків короля. Там сиділа Єлизавета Йоркська посеред величезної білої троянди, що кучеряво обгортала її своїми пелюстками; поруч неї в червоній троянді сидів Генріх Сьомий; руки вінценосного подружжя були з'єднані, і на них красувалися виставлені напоказ шлюбні обручки. Від цих троянд тягся пагін до другого помосту, де вже в червоно-білій троянді сидів Генріх Восьмий, а коло нього Джейн Сеймур - мати нового короля. Від цієї пари знов ішов паросток до третього помосту, де було зображення самого Едуарда Шостого на троні, у всій його королівській величі. Усі помости були завітчані гірляндами з червоних та білих троянд".

Ця химерна й гарна портретна галерея викликала таке бурхливе захоплення в народі, що його крики заглушили тоненький голосок дитини, яка мала пояснювати в хвалебних віршах зміст цього видовища. Але Том Кенті не жалкував, бо вірнопідданський рев юрби був йому миліший за найкращі вірші. Коли Том повернув до юрби своє юне щасливе обличчя, народ помітив дивну схожість його з зображенням, і знову знялася буря похвал та оплесків.

Урочиста процесія посувалася вперед, переходячи від одної тріумфальної арки до другої, мимо незліченної низки символічних картин, що прославляли чесноти, таланти й заслуги юного короля. "По всьому Чіпсайду, з кожного вікна звисали прапори й вимпели, розкішні килими, дорогі тканини, оксамит і парча - всі скарби, що звичайно лежать сховані по скринях. Так само багато були прикрашені й інші вулиці, а деякі навіть пишніше".

"І всі ці дива, всі ці розкоші виставлені ради мене, ради мене!" - мурмотів Том Кенті.

Щоки гаданого короля пашіли з хвилювання, очі іскрилися, він упивався своїм щастям. І несподівано, саме тієї хвилини, як він підняв руку, щоб кинути народіві жменю монет, він угледів серед юрби бліде, здивоване обличчя, що пильно дивилося на нього широко розплющеними очима. Йому аж світ запаморочився - то була його мати! - і мимовільним, звичним змалку порухом руки (долонею вперед) він затулив очі. За якусь мить жінка пробилася крізь натовп, повз вартових і опинилась коло нього. Вона обхопила його ногу, вкрила її поцілунками і, примовляючи: "Сину мій, любий мій!", підняла до нього осяяне любов'ю й радістю обличчя. Ту ж мить один королівський охоронець із лайкою відтяг її геть і дужою рукою турнув назад у натовп. Слова: "Я не знаю тебе, жінко" - вже зривалися з уст Тома, але, побачивши, як грубо й жорстоко повелися з його матір'ю, він аж скривився з болю. Коли ж вона обернулася, щоб востаннє глянути на свого сина, поки юрба не сховала його від її очей, у неї був такий засмучений, такий нещасний вигляд, що Томові враз стало соромно за себе. І цей сором спопелив його гордість, висушив усю радість краденої

могутності. Його велич здалась йому нікчемною; вона спала з нього, мов зотліле лахміття.

А процесія ішла й ішла. Оздоблення вулиць ставало дедалі розкішніше, і дедалі гучніше лунали народні вітання. Але Томові Кенті до всього було байдуже. Він нічого не чув і нічого не бачив. Королівська влада втратила для нього всю принадність, у навколишній пишноті йому вчувався докір. Йому гризло серце сумління. "Хоч би вже вирватися з полону", - казав він собі, несвідомо повторюючи ті самі слова, що й у перші дні свого мимовільного звеличення.

Блискуча процесія звивалася, немов барвіста нескінченна змія, по кривих вулицях старого міста, і народ усе вітав її вигуками. Але король їхав, похиливши голову, дивлячись перед собою порожнім поглядом, нічого не бачачи, крім скорботного обличчя матері.

- Милості! Милості! - розлягалися крики, але до короля вони не долинали.

- Хай живе Едуард, король Англії!

Здавалося, земля двигтіла від ревища вітань, але король не чув їх. До нього вони доходили, як рев далекого прибою, бо їх заглушував потужний голос його душі, його сумління, що раз у раз повторював ганебні слова: "Я не знаю тебе, жінко!"

Ці слова краjali серце королю, як жалібний дзвін крає серце людині на похороні друга, якого вона за життя підступно зраджувала.

На кожному повороті його чекали нові почесті, нові розкоші стелилися перед очима, лунали нові вибухи гармат, нові палкі вітання. Але король ані словом, ані жестом не відповідав на них; він чув лише невблаганний суворий голос свого невтішного серця.

Помалу на обличчях його вірних підданців радість стала в'янути і натомість з'явилася турбота чи тривога; навіть вітальні крики звучали вже не так гучно. Лорд-протектор помітив це і зразу збагнув, яка тому причина. Він порівнявся з королем, низько вклонився йому в сідлі й промовив:

- Ваша величність, не час тепер замислюватись. Народ дивиться на вашу похилу голову, на ваше захмарене чоло і вбачає в цьому недобрий знак. Послухайте мене: "дайте знову засяяти сонцю королівської величі, дайте йому розвіяти тривожні сумніви ваших підданців. Підведіть голову, киньте промінь усмішки на свій народ!"

Сказавши це, герцог сипнув праворуч та ліворуч по жмені монет і вернувся на своє місце. Гаданий король машинально зробив те, про що його просили. В його усмішці не було душі, але мало хто мав досить зіркі очі, щоб це помітити. Він так мило й граційно кивав головою юрбі, так щедро засипав її блискучими монетами, що тривога народу розвіялася і вітання вибухнули з новою силою.

Та коли процесія вже наближалася до Вестмінстерського абатства, герцогові довелося ще раз наблизитися до короля і зробити йому зауваження.

- О великий володарю мій! - шепнув він. - Розвійте свій згубний сум! На вас дивиться весь світ! - Із серцем додав: - Щоб вона згинула, ця злиденна жебрачка! Це вона засмутила вашу величність.

Обсипаний самоцвітами хлопець глянув на герцога погаслими очима й глухо мовив:

- То була моя мати.

- Боже мій! - простогнав лорд-протектор, притримуючи коня. - Недобрий знак був віщий. Він знову збожеволів!

Розділ XXXII. ДЕНЬ КОРОНАЦІЇ

Вернімося трохи назад і увійдімо о четвертій годині ранку пам'ятного дня коронації до Вестмінстерського абатства. Ми тут не самі: хоч надворі ще ніч, але освітлені смолоскипами галереї вже повні людей, ладних просидіти на місці і сім і вісім годин, аби тільки побачити видовище, яке рідко кому доводилось бачити двічі в житті - коронування короля. Так, Лондон і Вестмінстер піднялися ще з третьої години, коли ревнули перші гармати, і вже цілі юрми неродовитих багачів, що купили собі право пройти на галереї, тіснилися коло входів, призначених для громадян їхнього стану.

Години тягнуться повільно й нудно. Метушня стихла, бо всі галереї давно напхані напхом. Ми теж можемо сісти, обдивитися й поміркувати на дозвіллі. Переповнені людом галереї та балкони то вимальовуються в сутінках собору, то ховаються за колонами й виступами. Нам добре видно всю величезну північну частину хрещатого собору, порожню, бо найвища аристократія ще не прибула. Ми бачимо також широкий, вистелений дорогими тканинами поміст, посеред якого на підвищенні з чотирма сходинками стоїть трон. В сидіння трону вправлено плаский, нетесаний камінь - Сконський камінь, на якому колись коронувалося багато поколінь шотландських королів, і він з часом освятився настільки, що на ньому стали коронуватися й англійські монархи; трон і його підніжжя вкрито золотою парчею.

Навколо панує тиша; сумно блимають смолоскипи; години ліниво повзуть. Аж ось, нарешті, зазоріло, смолоскипи погашено, по всьому собору розливається м'яке світло. Поволі вимальовуються всі обриси грандіозної будівлі, але якимось тьмяно й таємниче, бо сонце повите негустими хмарами.

О сьомій годині сонне чекання нарешті порушується. З останнім ударом годинника в північній частині собору з'являється перша переса, вбрана з пишністю царя Соломона. Одягнений у атлас і оксамит розпорядник веде її на призначене місце, а другий, теж вичепурений так само, несе довжелезний шлейф леді, а коли вона сідає в своє крісло, - укладає той шлейф у неї на колінах. Потім він ставить їй під ноги ослінчик і кладе її коронку так, щоб вона була під рукою, коли настане час усім вельможам надіти її на голову.

Переси пливають одна за одною блискучим потоком, тут і там мигтять розпорядники в атласі, розсаджуючи дам і дбаючи про те, щоб їм було якнайзручніш. У соборі стало веселіше: грає життя, і рух, і барви. Потім знов настає тиша, бо всі переси вже прийшли, всі розсілися по місцях, утворивши живий райдужний квітник, усіяний діамантовими іскрами, немов Молочний Шлях! Тут є жовті, зморшкуваті, зовсім посивілі вдови, що пам'ятають ще коронацію Річарда Третього і його неспокійні, давно забуті часи; є і вродливі дозрілі леді, і чарівні молоді жінки, і ніжні гарненькі дівчата з блискучими очима й свіжим рум'янцем на щоках; легко може статися, що вони навіть не зуміють як

слід надіти свої коронки, коли настане урочиста хвилина, бо для них це річ незвичайна, і вони будуть дуже хвилюватися. А втім, цього ніяк не може статися, бо в усіх перес зачіски зроблені так, щоб можна було на перший знак швидко й безпомилково посадити коронку як слід.

Ми вже бачили, що всі леді густо обсіпані діамантами, ми помилювалися цим чудесним видовищем, - але справді надзвичайне ще попереду. О дев'ятій годині хмари на небі зненацька розходяться, в собор уливаються потоки сонячного світла і заливають ряди прекрасних дам; кожен ряд спалахує сліпучими вогнями, і раптова яскравість цього несподіваного видовища проймає нас, мов електричний струм. Та ось, замикаючи похід чужоземних гостей, у пасмо світла вступає посол із якогось далекого східного краю, і нам аж дух зайнявся - такий блиск розливає він навколо себе; бо з голови до ніг він весь іскриться самоцвітами і шлях свій щедро засипає променисто-золотим дощем.

Час минав; спливла година, дві, дві з половиною; а тоді гримнули гармати, сповіщаючи, що прибула королівська процесія. Радість охопила стомлених чеканням людей. Усі знали, що доведеться ще пождати трохи, бо короля треба одягти й підготувати до урочистої церемонії, але поки що можна було приємно розважитися, споглядаючи перів королівства, що з'являлися один по одному в своїх розкішних мантиях. Кожного пера шанобливо вели на місце і клали перед ним його коронку. Глядачі на галереях із щирою цікавістю дивилися на все; адже більшість їх уперше бачили герцогів, графів та баронів, чії імена славилися в історії вже п'ять сторіч. Коли, нарешті, всі пери посідали, з галерей відкрилося пишне видовище, яке назавжди лишилося в пам'яті всіх присутніх.

На поміст зійшли єпископи в парадних ризах та митрах і зайняли призначені місця; за ними рушив лорд-протектор та інші високі урядовці, потім закуті в крицю гвардійці.

Настала хвилина напруженого чекання. А тоді гримнула урочиста музика, і Том Кенті в довгій парчевій мантиї з'явився на дверях. Усі повставали, і почалось коронування.

Абатство сповнилося звуками урочистого гімну, і Тома підвели до трону. Один по одному перед очима зачудованих глядачів відбувалися освячені старовиною ритуали, пишні й величні. Але що ближче надходив кінець церемонії, то блідіший ставав Том Кенті і дедалі страшніший розпач стискав його сповнену каяттям душу.

Аж ось архієпископ Кентерберійський узяв з подушки корону Англії і підняв над головою тремтячого Тома. В ту мить у північній частині собору спалахнула наче райдуга, бо всі пери й переси разом, як одна людина, взяли свої коронки, піднесли їх угору і завмерли.

По собору прокотився глухий гомін. У цю урочисту хвилину перед очима глядачів з'явилася раптом нова дійова особа, якої досі ніхто не помічав. То був хлопець з непокритою головою, у стареньких черевиках і в простенькій, та ще й подертій одежі. Величним рухом, що ніяк не пасував до його убогого вигляду, він зняв угору руку й владно мовив:

- Я забороняю класти корону Англії на голову цього злочинця! Я - король!

Вмить хлопця схопило кілька рук. Але в ту ж таки мить Том Кенті, в королівській мантиї, кинувся вперед і дзвінко крикнув:

- Пустіть його! Він справді король!

Присутніх охопила паніка. Всі попідводилися з місць і спантеличено дивились один на одного та на головних дійових осіб цієї вистави, не тямлячи: увіч вони це бачать чи вві сні. Лорд-протектор сторопів так само, як і інші, але швидко опанував себе і твердо промовив:

- Не зважайте на слова його величності! Його знов посіла недуга. Схопіть цього волоцюгу!

Його б послухалися, але Том тупнув ногою й вигукнув:

- Під загрозою смерті забороняю вам торкатися його! Він - король!

Руки придворних опустилися. Усі заціпеніли. Ніхто не рухався, ніхто не говорив. Власне, ніхто не знав, що треба робити в такому нечуваному випадку. А поки всі силкувались дати собі раду, маленький обірванець із гордою поставою і ясным чолом сміливо йшов уперед і за якусь хвилину опинився на помості. Том радісно кинувся йому назустріч і, упавши на коліна, вигукнув:

- О найясніший мій королю! Дозволь бідному Томові Кенті першому присягнути тобі на вірність і сказати: "Поклади на себе корону і вступи в свої права!"

Лорд-протектор суворо глянув в обличчя зухвалому обірванцеві; але раптом суворість згасла в його очах і натомість у них засвітилося безмірне здивування. Те ж саме сталось і з усіма урядовцями. Вони презирнулися і мимовільно разом відступили. "Яка дивна схожість!" - подумав кожен з них.

Лорд-протектор поміркував із хвилину, потім промовив з шанобливою поважністю:

- З вашого дозволу, сер, я хотів би поставити вам кілька запитань, які...

- Я відповім на них, мілорде.

Герцог почав розпитувати хлопця про королівський двір, про покійного короля, про принца та принцес, і той відповідав на все, не затинаючись, цілком правильно. Він точно описав парадні покої в палаці, апартаменти покійного короля й принца Уельського.

Це була дивна, неймовірна річ, і всі присутні були вражені безмежно. Том Кенті відчув, як до нього вертається щастя, і окрилився надією, але лорд-протектор похитав головою й сказав:

- Усе це справді гідне подиву, але таку ж блискучу відповідь дав би нам і наш найясніший король.

Том засмутився - його ще називали королем! - і всі надії його враз потьмарилися.

- Це ще не докази, - додав протектор.

Зрадливі хвилі щастя линули швидко-швидко, але не в той бік, що треба: вони лишили Тома Кенті на троні, а справжнього короля понесли у відкрите море! Лорд-протектор, похитуючи сумно головою, казав собі: "І для держави, і для всіх

нас небезпечно розв'язувати таку страшну загадку. Це може посіяти розбрат у народі й підірвати непохитність престолу". Він повернувся і сказав:

- Сер Томас, заарештуйте цього... ні, стривайте! - Обличчя в герцога раптом проясніло, і він спитав обшарпаного претендента на престол: - Де лежить велика державна печатка? Якщо відповіси правильно, загадка буде розгадана, бо це може знати тільки принц Уельський. От від якої дрібниці залежить тепер доля трону й династії!

То була щаслива думка, мудра думка. Ті одностайно привітали всі державні мужі Англії безмовним схваленням, що раптом засвітилось у них в очах. Так! Тільки справжній принц міг розв'язати незбагненну загадку зниклої печатки. Цей жалюгідний маленький самозванець добре вивчив свій урок, але тут він спіткнеться, бо навіть той, хто навчив його, і сам не зміг би відповісти на це запитання. Добре, дуже добре! Тепер уже скоро можна буде покласти край цій клопіткій і небезпечній справі. Вельможі ледве помітно кивали головами і потай усміхалися від задоволення, певні, що зухвалий хлопець зазімає з сорому. Але, на превеликий їхній подив, хлопець відповів спокійно й твердо:

- В цій загадці немає нічого хитрого.

І, ні в кого не питаючи дозволу, він обернувся й дав наказ так легко і просто, неначе зроду звик наказувати.

- Мілорде Сент-Джон, піди до мого кабінету - ти ж знаєш його краще, ніж хто інший, - і там у лівому кутку, найдальшому від дверей з передпокою, ти знайдеш у стіні, майже коло самої підлоги, мідний цвях; натисни його, і тоді відкриється маленька потайна схованка, про яку навіть ти не знаєш, та й взагалі ніхто на світі не знає, крім мене й надійного майстра, що зробив її для мене. Перше, що впаде тобі в око, буде велика державна печатка. Принеси її сюди!

Всіх здивували ці слова, а найдужче вразило кожного те, що з-поміж усіх вельмож маленький бідняк, не вагаючись, вибрав саме лорда Сент-Джона і назвав його на ймення так упевнено й спокійно, ніби знав його все життя. Сент-Джон мало не кинувся виконувати його наказ, але відразу схаменувся і трохи почервонів. Том Кенті повернувся до нього і різко мовив:

- Чого ж ти гаєшся? Хіба ти не чув королівського наказу? Йди!

Лорд Сент-Джон уклонився низенько, але вельми обережно, віддавши поклін не котромусь одному із королів, а обом ураз, тобто порожньому місцю між ними, - і вийшов.

Серед придворних почався ледве помітний рух, повільний, але безперервний - наче в калейдоскопі, коли частинки одної барвистої фігури відпадають і прилучаються до іншої: помалу блискуча юрба, що оточувала Тома Кенті, перемістилася ближче до прибулого. Коло Тома майже нікого не лишилося. Настала хвилина напруженого чекання, протягом якої і та невеличка решта легкодухих, що ще стояла коло Тома, набралася відваги й потихеньку приєдналася до більшості. І тепер Том Кенті в королівських шатах і коштовних самоцвітах стояв сам-самісінький серед промовистої порожнечі.

Аж ось коло входу з'явився лорд Сент-Джон. Тихий гомін враз ущух, і в соборі запанувала глибока тиша; лише лордові кроки лунали під високим склепінням.

Усі, затамувавши дух, пильно стежили за його наближенням. Він зійшов на поміст, спинився на хвилину, потім підступив до Тома Кенті і, вклонившись, мовив:

- Ваша величність, печатки там немає.

Якби серед вуличного натовпу раптом з'явився зачумлений, люди б сахнулися від нього далеко не так рвучко, як гурт пополотнілих, зляканих на смерть придворних відлинув від маленького злидаря, що домагався англійської корони. Мить - і він стояв один, без друзів і захисників, під перехресним вогнем презирливих і грізних поглядів. Лорд-протектор люто крикнув:

- Викиньте це старчення на вулицю і проженіть по всьому місту канчуками. Негідник кращого не заслуговує. Охоронці кинулись виконувати наказ, але Том Кенті владно спинив їх.

- Назад! - гукнув він. - Хто його торкнеться, заплатить головою!

Лорд-протектор розгубився вкрай.

- Чи добре ви шукали? - спитав він лорда Сент-Джона. - А втім, не варто й питати. Адже ж це просто неймовірно! Нема нічого дивного, коли пропадає якась дрібниця. Але як могла отак без сліду загубитись така велика річ, як державна печатка Англії, масивне золоте кружало...

Очі Тома Кенті засяяли, і він вигукнув:

- Стривайте! Яка вона? Кругла? І важка? І на ній вирізьблені якісь літери? Так? Ну, тепер я знаю, що це за велика печатка, яка завдала вам стільки клопоту й мороки. Якби ви раніше сказали мені, що воно таке, то одержали б її ще три тижні тому. Я знаю, де вона лежить, тільки не я перший поклав її туди.

- А хто ж, ваша величність?

- Той, хто стоїть перед вами, - законний король Англії. І він скаже, де вона лежить, тоді ви повірите, що він знав це давно. Подумайте, мій королю, напружте свою пам'ять! Це було останнє, що ви зробили, перше ніж вибігти у моєму дранти з палацу, щоб покарати того солдата, котрий мене образив.

Запанувала могильна тиша. Всі втупили очі в невідомого хлопця. А він стояв насуплений, похиливши голову. Він порпався в пам'яті і серед безлічі нікчемних споминів силкувався вловити одну важливу дрібницю, від якої залежало все його життя: згадає - сяде на престол, а ні - то лишиться назавжди злидарем, покидьком... Летіла мить за миттю, пливли хвилини, а хлопець усе думав і мовчав. Аж ось, важко зітхнувши, він повільно похитав головою і вимовив розпачливо, тремтячими губами:

- Я пригадав увесь той день, але де подів печатку, не знаю.

Він помовчав трохи, потім підвів очі і сказав з лагідною гідністю:

- Мілорди і джентльмени! Якщо ви хочете позбавити прав свого законного монарха тільки тому, що він не може дати вам зараз цього доказу, то хай буде по-вашому. Я тут безсилий. Але...

- Та це ж безумство! - скрикнув Том Кенті, охоплений жахом. - Зачекайте! Подумайте! Не здавайтеся! Ще не все пропало! Слухайте, що я вам казатиму,

стежте за кожним словом. Я нагадаю вам усе, що сталося того ранку, все як було. Ми розмовляли, я розповідав вам про своїх сестер Нен і Бет... ну от, пригадуєте? Гаразд! І про свою бабу, і про те, як граються хлопці зі Смітного двору, - ви й цього не забули? Чудово! Ви тільки слухайте, і помалу все згадаєте. Ви дали мені їсти й пити і з королівською делікатністю відіслали слуг, щоб мені не соромно було перед ними за свої манери - ага, ви й це пам'ятаєте! Поки Том перелічував усі ці подробиці, а другий хлопець на знак згоди кивав головою, всі глядачі й вельможі остовпіло дивилися на них. Усе це було таке схоже на правду, але як могла зав'язатися ця неймовірна дружба між принцом і злидарем? Ніколи ще люди не бували такі розгублені, приголомшені й зацікавлені, як у ту хвилину.

- Для забавки ми помінялись одягом, ваша величність. Потім стали перед дзеркалом і враз помітили, що ми такі схожі один на одного, наче й не переодягалися... ну, пам'ятаєте? Потім ви помітили, що солдат ушкодив мені руку - дивіться, я й досі не можу писати нею, пальці не згинаються. Тоді ви схопилися і, поклявшись відплатити за мене, побігли до дверей; та штука, що ви її називаєте печаткою, лежала на столі, - ви схопили її по дорозі і, шукаючи, де б її покласти, побачили...

- Стривай! Годі! Я згадав! Слава Богу, згадав! - схвильовано вигукнув маленький обірванець. - Йди, мій добрий Сент-Джоне, у рукавиці міланського панцера, що висить на стіні, ти знайдеш печатку!

- Так, ваша величність, так! - вигукнув Том Кенті. - Тепер корона Англії ваша, і тому, хто здумає змагатися з вами за неї, краще б родитися німим. Мерщій, мілорде Сент-Джон! Летіть на крилах!

Усі посхоплювались на ноги, не тямлячи себе з хвилювання й тривоги. Внизу й на помості стояв такий страшенний гамір, що ніхто нічого нічого не чув, крім того, що кричав йому на вухо сусід або що він сам кричав сусідові. Час летів непомітно, і ніхто не знав, чи довго це тривало. Нарешті по собору прокотився шепіт, і на помості з'явився лорд Сент-Джон, що тримав високо над головою велику державну печатку. Розлігся оглушливий крик:

- Хай живе справжній король!

Кілька хвилин собор дрижав від привітальних криків і громової музики; в повітрі знявся вихор білих хусточок. А обшарпаний хлопець - віднині перша особа в Англії - стояв посеред помосту, гордий і щасливий, оточений васалами, що поставали перед ним на коліна.

Потім усі попідводились, і Том Кенті вигукнув:

- А тепер, мій королю, візьміть назад свої королівські шати і віддайте бідному Томові, покірному слугі вашому, його лахміття!

Лорд-протектор сказав:

- Хай малого негідника роздягнуть і кинуть у Тауер. Але новий, справжній король промовив:

- Ні, цього я не дозволю. Якби не він, я не одержав би своєї корони. Ніхто не сміє його кривдити. А тобі, мій любий дядечку, лорде-протекторе, сором так

несправедливо трактувати цього бідного хлопця - адже я чув, що він зробив тебе герцогом (лорд-протектор на ті слова спалахнув). А що він був не справжній король, то й гучний титул твій нічогісінько не вартий. Завтра ти через його посередництво проситимеш мене затвердити тебе в цім званні, а інакше лишишся простим графом, а не герцогом.

Після такої догани його світлість герцог Сомерсетський вирішив, що краще відійти трохи назад. А король повернувся до Тома і сказав йому ласкаво:

- Мій бідний хлопчику, як це ти згадав, куди я сховав печатку, коли я й сам про це забув?

- Ах, мій королю, це було легко, бо я не раз її вживав.

- Вживав її і не міг сказати, де вона?

- Та я не знав, чого вони шукають, ваша величність. Вони мені не казали, яка вона на вигляд.

- А для чого ж ти її вживав?

Щоки в Тома густо почервоніли; він опустив очі і мовчав.

- Та ну, кажи, голубчику, не бійся! - заспокоїв його король. - Для чого вживав ти державну печатку Англії?

Том вагався з хвилину і, нарешті, збентежено промовив:

- Я колов нею горіхи.

Бідне хлоп'я! Навколо розлігся такий вибух реготу, що воно ледве встояло на ногах. І якщо в кого ще лишалася непевність щодо того, хто такий Том Кенті, - англійський король чи ні, - то ця відповідь розвіяла усі сумніви.

З Тома скинули розкішну мантию й накинули її на плечі королю, прикривши його лахміття. Справжнього короля помазали миром і на голову йому поклали корону. Потім звістка про це облетіла місто, і весь Лондон, здавалось, розривався від вітальних вигуків.

Розділ XXXIII. ЕДУАРД - КОРОЛЬ

Майлз Гендон і без того упадав проходом в око, а коли він, весь пошарпаний, вирвався з колотнечі на Лондонському мосту, вигляд у нього був навдивовижу мальовничий. Грошей у нього й раніш було обмаль, а тепер і зовсім нічого не лишилося: злодюжки геть вичистили йому кишені.

Та те йому було байдуже, аби тільки знайти свого хлопчика. Як справжній воїн, він ніколи не робив нічого навмання, а завжди складав собі план дій.

Що насамперед міг розпочати хлопець? Куди він міг податися? Ну, звісно, думав Майлз, його потягне на давні місця, де він жив колись. Так буває з усіма бездомними й нещасними, однаково - здорові вони чи несповна розуму. Ну, а де ж міг він жити? Його лахміття і зв'язок з волоцюгою, який, видно, добре знав його і навіть називав своїм сином, свідчать про те, що він жив в одному з найбідніших кварталів Лондона. Чи довго доведеться його шукати? Ні, Майлз його знайде дуже скоро. Він глядітиме не хлопця, а юрби і рано чи пізно знайде свого маленького друга посеред якого-небудь вуличного збіговиська, що

знущатиметься з бідолахи, бо він, як звичайно, проголошуватиме себе королем. Тоді Майлз Гендон розправиться з тими тварюками по-своєму, забере свого улюбленця, потішить його, приголубить, і більше вже вони ніколи не розлучаться.

Цілими годинами блукав Майлз по брудних задвірках Лондона. Помічаючи якесь збіговисько чи то просто гурт людей, він мчав туди чимдуж, але хлопця ніде не було. Це дуже дивувало Майлза, але він не журився. На його думку, план його був бездоганний; от тільки він гадав, що йому зразу пощастить, а справа трохи затяглася.

До світанку він вибігав багато миль, виглядів чимало людських стовпищ, але кінець кінцем лише втомився й зголоднів, йому дуже хотілося спати, ще дужче поснідати, та не було за що. Просити милостиню йому й на думку не спадало; заставити шпагу - це означало розлучитися з честю; можна було б продати щось з одежі, але шукати покупців на такий мотлох було однаково, що торгувати болячками.

Опівдні він був ще на ногах - уже блукаючи серед юрби, що проводжала королівський похід, бо він гадав, що його божевільного хлопчика теж привабить це пишне видовище. Він пройшов слідом за процесією весь її звивистий шлях аж ген до Вестмінстерського абатства; довго блукав серед натовпу, що оточував собор, і кінець кінцем, розгублений і розчарований, пішов собі геть, силкуючись добрати якогось нового, кращого плану. Коли він, нарешті, отямився з задуми, то побачив, що місто лишилося далеко позаду і надворі вже сутеніє. Він опинився коло Темзи, поблизу розкішних садиб, де таких обірванців, як він, приймали не дуже гостинно.

Погода була тепла, і він розлігся на землі під огорожею спочити трохи та поміркувати. Незабаром його огорнула дрімота; він почув глухий, далекий гуркіт гарматних пострілів і, пробурмотівши "короля вже короновано", вмить заснув. Перед тим він пробув на ногах більше як тридцять годин і тепер прокинувся тільки другого ранку, коли надворі вже стояв білий день.

Він устав розбитий, заляканий, голодний, умився у річці, підживив свій шлунок, ущерть наповнивши його водою, і поплентався до Вестмінстера, лаючи себе, що прогаяв стільки часу. Голод навів йому новий план; насамперед добратися до старого Гемфрі Марлоу й позичити в нього трохи грошей, а потім... ну, та потім буде видно, а поки що треба зробити хоч це.

Десь об одинадцятій годині він підійшов до палацу, і, хоч кругом було багато люду, він, завдяки своєму костюмові, не лишився непомічений. Він пильно вдивлявся в кожне обличчя, сподіваючись знайти хоч одну добру душу, що погодиться доповісти про нього старому Марлоу; про те, щоб пробратися самому в палац, звичайно, не було чого й думати.

Аж ось повз нього пройшов паж для биття; побачивши Майлза, він обернувся і пильно придивився до нього. "Якщо це не той самий волоцюга, про якого так турбується його величність, - сказав він собі, - то я безмозкий вісліук - хоч я, здається, завжди був вісліук. Прикмети всі збігаються до цяточки. Навряд чи Бог створив одразу два таких опудала! Яка б тоді була ціна дивам, якби Господь отак їх марнотратив. Треба знайти якусь зачіпку й заговорити до нього".

Але тут сам Майлз Гендон допоміг йому. Відчувши, що на нього ззаду хтось пильно дивиться, він обернувся і помітив в хлопцевих очах зацікавленість. Тоді він підійшов до нього і спитав:

- Ви тільки-но вийшли з палацу? Ви з придворних?

- Так, ваша милість. - А чи знаєте ви сера Гемфрі Марлоу?

Хлопець здригнувся з несподіванки. "Господи! Він питає про мого покійного батька!" - подумав він, а вголос сказав:

- Добре знаю, ваша милість.

- Він там?

- Там, - відповів хлопець і додав сам собі: "На тому світі".

- Чи не будете ви такі ласкаві доповісти йому про мене й передати, що мені треба сказати йому по секрету кілька слів.

- Залюбки зроблю це для вас, сер.

- Тоді скажіть йому, що його питає Майлз Гендон, син сера Річарда. Я буду вам дуже вдячний.

"Король якось не так називав його, - розчаровано подумав хлопець, - ну, та однаково. Це, певне, його рідний брат, і він зможе розповісти його величності про того дивака". І він сказав Майлзові:

- Почекайте мене отам, сер, поки я принесу вам відповідь.

Гендон підійшов до вказаного місця. То була ніша в палацовій стіні з кам'яною лавочкою, де в негоду ховались вартові. Тільки-но він сів, як пройшов загін алебардників під команду офіцера. Офіцер, побачивши чужу людину, спинив своїх солдатів і велів Гендонові вийти з ніші. Той послухався і негайно був заарештований як підозріла особа, що вешталася коло палацу. Справа повертала на лихе. Бідний Майлз хотів був з'ясувати непорозуміння, але офіцер брутально наказав йому замовкнути й велів своїм людям роззброїти його та обшукати.

"Невже їм пощастить щось знайти, - подумав Майлз. - Мені он як треба було, і то я нічого не знайшов".

І справді в нього нічого не знайшли, крім запечатаного листа. Офіцер розірвав конверт, і Гендон усміхнувся, пізнавши "карлючки", надряпані його маленьким другом одного зловісного дня в Гендон-Холі. Коли офіцер прочитав уголос англійський текст послання, він аж побагровів, а Гендон, навпаки, пополотнів.

- Ще один претендент на трон! - вигукнув офіцер. - Останнім часом вони плодяться, як кролі. Схопіть негідника і як слід пильнуйте, поки я віднесу цей документ його величності королю.

І він пішов до палацу, лишивши Гендона в міцних руках алебардників.

- Ну, тепер уже кінець усім моїм злигодням, - пробурмотів Майлз. - Напевне, буду теліпатися на мотузці, бо те писання так не минеться. А що ж тепер станеться з моїм нещасним хлопчиком! Один Бог милосердний відає... Незабаром він побачив, що офіцер вертається трохи не бігом, і зібрав усю свою

мужність, щоб зустріти неминучу долю так, як годиться справжньому солдатві. Та офіцер звелів алебардникам звільнити заарештованого й повернути йому шпагу; потім шанобливо вклонився і сказав:

- Прошу, сер, іти за мною.

"Якби я зараз не йшов на певну смерть і не боявся примножити свої гріхи, я б задушив цього мерзотника за його глумливу чемність", - подумав Гендон, ідучи за офіцером.

Вони пройшли через людний палацовий двір до головного входу, і там офіцер з новим поклоном передав Гендона блискучому придворному. Той теж поштиво вклонився й повів його через великий вестибюль між двома рядами пишно вбраних палацових лакеїв (які низько кланялися величавому опудалу, а за спиною в нього рвали боки зо сміху потім нагору по широких сходах, що аж кишіли царедворцями, і нарешті ввів його до величезної зали, повної англійського вельможного панства. Він провів Майлза вперед, ще раз уклонився йому, нагадав, що треба скинути капелюха, і лишив його посеред кімнати. Всі пильно дивилися на нього; хто гнівно хмурився, хто глумливо усміхався.

Майлз Гендон зовсім сторопів. За кілька кроків від нього, під розкішним балдахіном, сидів молодий король; трохи відвернувшись і схиливши голову, він розмовляв з райським птахом у людській подобі - мабуть, із якимсь герцогом. Гендон стояв і думав, що й без того гірко помирати в розквіті сил, а тут іще доводиться терпіти таке приниження. Йому хотілося, щоб король швидше вирішив його долю - надто вже образливо дивилися на нього деякі чепуруни довкола. Аж ось король підвів голову, і Гендон побачив його обличчя. Йому аж дух перехопило! Як зачарований дивився він на юне прекрасне личко і нарешті вигукнув:

- Як, володар царства Мрій і Тіней на троні!

Не відриваючи зчудованих очей від короля, він бурмотів щось невиразне. Потім озирнувся навколо, пильно оглядаючи блискучу юрбу й розкішну залу, і стиха мовив:

Але це ж правда, це не сон, а ява!

Він знову глянув на короля й подумав: "Сниться це мені... чи він справді володар Англії, а не бездомний, божевільний сирота? Хто розгадає мені цю загадку?"

Раптом у нього в голові сяйнула блискуча думка. Він підійшов до стіни, взяв стілець і сів посеред зали!

Прокотився гнівний шепіт. Хтось обурено схопив його за плече; чийсь голос вигукнув:

- Встань, дурню неотесаний! Як смієш ти сидіти перед королем?

Гомін привернув увагу короля; він простяг руку й крикнув:

- Облиште його, він має на це право!

Вражена юрба придворних відлинула назад. А король казав далі:

- Знайте, леді, лорди й джентльмени, що це мій вірний і улюблений слуга, Майлз Гендон. Своєю славною шпагою він урятував мене від ран, а може, й від смерті, і за це волею короля його посвячено в рицарі. Знайте також, що він учинив ще вищий подвиг, визволив свого короля від канчуків та ганьби, взявши їх на себе, і за це його піднесено до гідності пера Англії, графа Кентського, й наділено золотом і землями. Крім того, привілей, яким він зараз скористався, даровано йому самим королем, і з моєї волі віднині й довіку всі старші в його роду матимуть право сидіти в присутності англійських королів, аж поки існуватиме престол. Не чіпайте його.

За п'ять хвилин до того в залу ввійшли дві особи, що спізналися на коронацію і прибули з провінції лише сьогодні вранці. Вони слухали короля в німому зачудованні, остовпіло поглядаючи то на нього, то на "опудало". То були сер Г'ю і леді Едіт. Але новий пер Англії, граф Кентський, не помічав їх. Він усе дивився на короля й мурмотів:

- О Господи! Це мій маленький злидар! Мій божевільний хлопчик! Це той, кого я хотів уразити розкішшю, здивувати своїм замком на сімдесят кімнат! І двадцятьма сімома слугами! Це той, кого я жалів за те, що він ніколи не знав ніякої одежі, крім лахміття, ніякої ласки, крім стусанів, ніякої їжі, крім недоїдків. Це той, кого я взяв у годованці і мріяв вивести в люди. Хай би я краще провалився з сорому!

Але раптом він опам'ятався, став на коліна і, поки король потискував йому руку, запрягнув йому на вірність і подякував за титули та маєтки. Потім він підвівся й шанобливо відійшов убік. І знов усі вступили в нього очі, та тільки вже не з посміхом, а з заздрістю. Тим часом король помітив сера Г'ю і, блиснувши очима, гнівно вигукнув:

- Позбавити цього розбійника вкрадених титулів та маєтностей і ув'язнити аж до моїх розпоряджень.

Колишнього сера Г'ю забрали.

Аж ось на другому кінці зали зчинився якийсь рух. Придворні розступилися, і між двома живими стінами в супроводі лакея пройшов Том Кенті в химерному, але багатому вбранні. Він наблизився до короля і став перед ним навколішки.

- Я дізнався, - мовив король, - про все, що ти робив ці кілька тижнів, і дуже задоволений. Ти правив державою лагідно й милосердно, як годиться справжньому королю. Ну, що, знайшов ти свою матір і сестер? Чудово! Ми подбаємо про них. А батька твого ми присудимо до шибениці, якщо ти побажаєш цього і якщо дозволить закон. Знайте всі, хто тут є, що віднині всі діти, які виховуються в Христовому притулку на королівський рахунок, матимуть не тільки тілесну, а й духовну поживу. Цей хлопець теж там житиме й посяде почесне місце серед вихователів. А що він був королем, йому належить особлива шана. Зверніть увагу на його вбрання: воно присвоєне лише йому, і ніхто не сміє носити таке саме. По цій одежі його всі пізнаватимуть і, пам'ятаючи, що він був королем, віддаватимуть йому шану. Він перебуває під особливим захистом англійської корони, і йому дарується почесний титул королівського вихованця.

Сповнений щастя й гордості, Том Кенті поцілував королю руку, і йому дозволено було піти. Не гаючи часу, він побіг до своєї матері, щоб розповісти їй і сестрам усе, що сталося, й поділитися з ними своєю великою радістю.

Закінчення

ПРАВОСУДДЯ І ВІДПЛАТА

Коли всі таємниці нарешті роз'яснилися, Г'ю Гендон признався, що дружина його зреклася Майлза з його наказу. Спочатку він загрожував їй, що, коли вона його не послухається, їй доведеться вмерти. Вона відповіла, що життям своїм не дорожить і нізащо не зрадить друга. На те її чоловік заявив, що її він пощадить, але Майлза вб'є. Тоді вона дала слово й додержала його.

1 Див. примітки до розділу XXXШ у кінці книжки. (Прим, автора).

Г'ю не переслідували за цей злочин і за привласнення майна й титулу брата, бо ані Майлз, ані леді Едіт не захотіли свідчити проти нього; та за тих часів дружині взагалі не дозволялося свідчити проти чоловіка, хоч би вона й захотіла. Г'ю, покинувши дружину, втік на континент, де незабаром помер, і тоді граф Кентський одружився з його вдовою. Ото була велика радість у гендонських маєтках, коли подружжя вперше прибуло до рідного замку!

Батько Тома Кенті так і згинув безвісти.

Король розшукав фермера, якого колись затаврували й продали в неволю, звелів йому кинути злочинну ватагу Буяна і дав йому можливість жити в достатках.

Він випустив із тюрми старого правника і зняв накладений на нього штраф. Подбав про дочок нещасних баптисток, яких спалили на вогнищі, і суворо покарав поліцая, який незаслужено відшмагав канчуком сера Майлза Гендона.

Він визволив від шибениці хлопця, який піймав заблуканого сокола, і жінку, яка вкрала у ткача шматок сукна, але вже не встиг урятувати чоловіка, засудженого на смерть за те, що він убив оленя в королівському лісі.

Він дарував велику ласку судді, що зглянувся на нього, коли його обвинуватили в крадіжці поросяти, і, щиро задоволений, стежив за тим, як цей суддя здобував загальну повагу і ставав відомою й шанованою людиною.

До кінця життя король любив розповідати про свої лихі пригоди, починаючи з тої хвилини, як вартовий прогнав його від палацової брами, і аж до тої ночі, коли він замішався в юрбу робітників, що оздоблювали абатство, прослизнув у собор і, сховавшись у гробниці Сповідника, заснув так міцно, що мало не проспав коронації. Він казав, що часто згадує цю дорогоцінну науку і що проймається дедалі глибшим бажанням використати її на благо своєму народові. А історію цю він розповідатиме, поки житиме на світі, щоб оживляти в своїй пам'яті тяжкі враження й зміцнювати в своєму серці паростки співчуття до людей.

Майлз Гендон і Том Кенті лишились улюбленцями короля на все його недовге правління і щиро сумували за ним, коли він помер. Славний граф Кентський був надто делікатний, щоб зловживати своїм своєрідним привілеєм. Але все ж він скористався з нього двічі після того випадку, про який ми вже знаємо: один раз при вступі на престол королеви Марії, а вдруге під час вступу на трон королеви

Єлизавети. Один з його нащадків скористався з цього права під час коронації Джеймса Першого. Поки надумав використати своє право його син, минуло щось із чверть сторіччя, і "привілей Кентів" більшість придворних уже забули. Тож коли тодішній граф Кент дозволив собі сісти в присутності Карла Першого, зчинився страшенний переполох; але справу швидко роз'яснили і право підтвердили. Останній з графів Кентських поліг у бою під час громадянської війни, б'ючись за короля, і з ним скінчився цей дивний привілей.

Том Кенті дожив до глибокої старості. Це був вродливий срібноволосий дідусь, поважний і лагідний з обличчя. Всі його щиро поважали і віддавали шану його незвичайному вбранню, яке нагадувало про те, що він колись правив державою. Люди розступалися перед ним і шепотіли один одному: "Скинь шапку, це королівський вихованець". Всі низенько вклонялися йому й високо цінували його привітну усмішку, бо життя його було чесне й гідне подиву.

Так, король Едуард Шостий жив недовго, бідний хлопчик, але цілком достойно. Не раз, коли який-небудь гоноровитий сановник, який-небудь роззолочений королівський васал докоряв йому надмірною поблажливістю й доводив, що той чи інший закон, який король хотів пом'якшити, і без того занадто м'який, і без того не завдає нікому страждань і утисків, юний король звертав на нього свої великі сумні й лагідні очі і казав:

- Що знаєш ти про утиски й страждання? Це знаю тільки я та мій народ.

Як на ті жорстокі часи царювання Едуарда Шостого було напрочуд милосердне. І тепер, розлучаючися з ним, збережімо й ми про нього добру пам'ять.

Примітки

...біля травневого стовпа... - В середні віки, за давнім звичаєм, у багатьох країнах Європи весною відбувалися народні гуляння навколо високої жердини, прикрашеної гірляндами й стрічками.

Анна Ескью (1521 - 1546) - англійська протестантка, піддана жорстоким тортурам і скарана на смерть за заперечення деяких догматів християнської церкви.

...сів перепочити під гарним хрестом... - Король Едуард I (1272 - 1307) наказав спорудити на шляху від м. Гарбі в Ноттінгемширі до Лондона кам'яні хрести в тих місцях, де зупинявся похоронний кортеж його дружини, королеви Елеонори Кастільської (1246 - 1290), похованої у Вестмінстерському абатстві.

...пишний палац кардинала... - Мається на увазі палац Гемптон-корт на лівому березі Темзи, збудований 1515 р. для кардинала Уолсі, лорда-канцлера Генріха VIII. 1525 р. кардинал подарував палац королю.

...ще ...величнішого палацу - Вестмінстерського. - Вестмінстерський палац побудовано за часів короля Едуарда Сповідника (бл. 1003 - 1066). Після пожежі у Вестмінстері 1512 р. королівський двір переїхав у палац Уайтхол, а після смерте кардинала Уолсі (1530) Генріх VIII зробив цей палац офіційною резиденцією королівської родини. Вестмінстерський палац відтоді стає головним місцеперебуванням англійського парламенту. Отже, Марк Твен допустився тут неточності.

Леді Елізабет - дочка Генріха VIII від другої дружини, Анни Болейн, майбутня королева Єлизавета I (1533 - 1603). В дитинстві стала жертвою політичних інтриг. Під час правління своєї зведеної сестри Марії Тюдор була ув'язнена в Тауері.

Леді Джейн Грей (1537 - 1554) - правнучка Генріха VII, з якою хотіли одружити Едуарда VI. В 1553 р. вона вийшла заміж за Гілфорда Дадлі, молодшого сина герцога Нортумберленда. Після смерті Едуарда VI, згідно з його заповітом, Джейн Грей була проголошена королевою Англії, але через 9 днів, після поразки військ Нортумберленда, була ув'язнена в Тауері. В лютому 1554 р. Джейн Грей і Гілфорд Дадлі були скарані на смерть як державні злочинці.

Леді Мері - дочка Генріха VIII від його першої дружини, Катерини Арагонської, майбутня королева Марія Тюдор (1516 - 1558). Увійшла в історію Англії під ім'ям Марії Кривавої, яке заслужила жорстокими переслідуваннями протестантів і намаганнями відновити в Англії католицизм. Померла від чуми.

Панч і Джуді - персонажі народного лялькового театру.

...для ув'язнення знатних лордів Норфолька й Саррі. - Томас Говард, герцог Норфольк (1473 - 1554) - англійський вельможа і воєначальник; після смерті кардинала Уолсі став головою таємної ради. Дві племінниці Норфолька - Анна Болейн і Катерина Говард - були дружинами Генріха VIII; обидві засуджені до страти. В грудні 1546 р. родичі Едуарда Тюдора, Сеймури, побоюючись, що після смерті Генріха VIII Говарди стануть регентами при малолітньому Едуарді, звинуватили Норфолька і його сина, Генрі Говарда, графа Саррі (1517 - 1547) в державній зраді. Саррі був страчений, а страта Норфолька мала відбутися 29 січня 1547 р. В ніч перед стратою Генріх VIII помер, і присуд було скасовано, однак Норфольк залишався в ув'язненні протягом усього правління Едуарда VI (до 1553 р.). За наказом Марії Тюдор він був звільнений, і йому було повернуто герцогський титул.

..віддайте наказ, лорде Гертфорде... - Едуард Сеймур, граф Гертфорд, згодом герцог Сомерсетський (1500 - 1552) - англійський вельможа, воєначальник, брат третьої дружини Генріха VIII, Джейн Сеймур. Після смерті Генріха VIII став регентом і фактичним правителем Англії. В 1549 р. усунутий від влади Джоном Дадлі (згодом герцог Нортумберленд) і в 1552 р. страчений.

...спадковий великий маршал Англії... - Титул головного розпорядника коронацій, королівських шлюбних церемоній і т. д.

...прийшов лорд Гілфорд Дадлі. - Див. прим. до с 464.

Бенвенуто. - Див. прим. до с 407.

...королева, мадам Парр... - Катерина Парр (1512 - 1548) - шоста, остання дружина Генріха VIII.

- герольдмейстер ордена Підв'язки... - Орден Підв'язки - найвищий англійський придворний орден, заснований королем Едуардом III бл. 1348 р. За переказом, на придворному балу фаворитка Едуарда III, графиня Солсбері, загубила блакитну підв'язку. Король підняв її зі словами: "Honni soit qui mal y pense!" (Сором тому, хто погано подумає про це). Цей вислів став девізом ордена, яким міг бути нагороджений лише король Англії, принц Уельський, члени королівської

родини і двадцять п'ять дворян - наближених короля. Першою жінкою, удостоєною цього ордена, була Марія Тюдор. Орден складається з блакитної оксамитної стрічки, яку носять під лівим коліном, та нагрудного золотого медальйона на блакитній стрічці.

...кілька кавалерів ордена Лазні... - Орден Лазні - англійський орден, назва якого походить від церемонії омовіння, якою супроводжувалося висвячення в рицарі. Заснований 1399 р.

...нагадував дона Сезара де Базана... - Дон Сезар де Базан - герой однойменної комедії французьких драматургів А. Ф. Деннері та Ф. Дюмануара (1844), декласований іспанський дворянин, який відкидає дворянсько-лицарську мораль.

...в Тауері тоді був ув'язнений лорд де Курсі... - Джон де Курсі (помер бл. 1219 р) - англо-норманський воєначальник, завойовник Ольстеру (1177). За переказом, у нагороду за це Джонови де Курсі та його нащадкам було надане право лишатися з покритою головою в присутності короля. С. 513. ...лорд-протектор іще не був призначений. - Лорд-протектор історичний титул, надавався деяким високопоставленим сановникам Англії, наприклад, регентам при неповнолітніх королях. В 1653 - 1658 рр. титул лорда-протектора носив діяч Англійської буржуазної революції XVII ст. Олівер Кромвель (1599- 1658).

...справи, яку виконував сам Альфред Великий. - За переказом, король саксів Альфред (849 - 899), який згодом став королем Англії, рятуючись від переслідування завойовників-датчан, знайшов притулок в хатині дроворуба. Господиня, не знаючи, хто він такий, звеліла йому наглядати за коржами, а коли вони пригоріли, дала йому потиличника.

...це він зробив нас бездомними й беззахисними. - 1534 р. Генріх VIII порвав з папою римським і примусив англійський парламент проголосити його главою реформованої англійської церкви. В 1536-1539 рр. монастирі, які король вважав оплотом католицизму, були ліквідовані, а їх майно - конфісковане.

Похід замикала старовинна Почесна артилерійська рота. - Маються на увазі лучники, чию зброю в середньовічній Англії іноді називали "артилерією".

Там сиділа Єлизавета Йоркська посеред величезної білої троянди... - Війна за англійську корону між династіями Ланкастерів і Йорків увійшла в історію під назвою війни Червоної і Білої троянд (1455 - 1485). В 1485 р. на англійський престол вступив представник династії Ланкастерів Генріх VII Тюдор. Шлюбом з Єлизаветою Йоркською він поклав кінець міжусобній ворожнечі і об'єднав у своєму гербі обидві троянди.

В сидіння трону вправлено плаский, нетесаний камінь - Сконський камінь. - Сконський камінь - "камінь долі" з абатства Скон в Шотландії, на якому з прадавніх часів коронувалися шотландські королі. В 1296 р. король Англії Едуард I захопив Сконський камінь і привіз його до Лондона, де його було вправлено в коронаційний трон англійських королів.

...у гробниці Сповідника... - Йдеться про гробницю короля Англії Едуарда Сповідника (бл. 1003 - 1066) у Вестмінстерському абатстві.

І.НОВИЧЕНКО

